

Editor

Prof. Dr. Salih AKIN

About

- International Journal of Kurdish Studies (IJOKS) is a peer-reviewed international journal published biannually, in January and July, which accepts papers written in Turkish, Kurdish (Kurmançî, Zazakî and Soranî), English or Russian languages.
- Opinions by the authors of articles in the journal are solely those of the author, and do not necessarily reflect those of the journal, its editor, assistant editors, or advisory board.
- Articles published by the journal may not be reproduced totally or in part without the express written permission of the publisher.
- All papers in PDF format can be retrieved on our web site: <http://www.ijoks.com/>

Abstracting & Indexing

© All rights reserved.

ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Hasan ÇİFTÇİ (Muş Alparslan University/Turkey)
Prof. Dr. Hasan TANRIVERDİ (Dicle University/Turkey)
Prof. Dr. Abdurrahman ACAR (Dicle University/Turkey)
Prof. Dr. Mesut ERGİN (Dicle University/Turkey)
Prof. Dr. Kinyaz İbrahim MİRZOYEV (Abai National Pedagogical University / Kazakhstan)
Prof. Dr. Vecihi SÖNMEZ (Yüzüncü Yıl University/Turkey)
Prof. Dr. Gulmira ABDIRASILOVA (Kazakh State Women's Teacher Training University / Kazakhstan)
Assoc. Prof. Dr. Yahya SUZAN (Dicle University/Turkey)
Assoc. Prof. Dr. Giovanni BORRIELLO (Tuscia University/Italy)
Assoc. Prof. Dr. Eva DURAN (University of Roehampton / UK)
Assoc. Prof. Dr. Safin Jalal FATHWLLA (Koya University /Kurdistan Region of Iraq)
Assoc. Prof. Dr. Zahir ERTEKİN (Bingöl University / Turkey)
Assoc. Prof. Dr. Hajjah Jariah Mohd JAN (University of Malaya, MALAYSIA)
Asst. Prof. Dr. Muhammet ÖZDEMİR (Katip Celebi University/Turkey)
Asst. Prof. Dr. Ercüment YILDIRIM (Sutcu Imam University/Turkey)
Asst. Prof. Dr. Serkan TÜRKOĞLU (Artvin Coruh University/Turkey)
Asst. Prof. Dr. Hasan KARACAN (Turkey)
Asst. Prof. Dr. Hacı ÖNEN (Dicle University/Turkey)
Asst. Prof. Dr. Abdulhadi TİMURTAŞ (Yüzüncü Yıl University/Turkey)
Asst. Prof. Dr. Berat AÇIL (İstanbul Şehir University/Turkey)
Asst. Prof. Dr. Omed Barzan BRZOO (Germian University /Kurdistan Region of Iraq)
Asst. Prof. Dr. Joanna BOCHENSKA (Jagiellonian University, Kraków / Poland)
Asst. Prof. Dr. Darya Jamal HAWEZI (Koya University- KRG, IRAQ)
Dr. Christian SINCLAIR (University of Arizona / USA)
Dr. Salah Hwayyiz RASOOL (Koya University / Kurdistan Region of Iraq)
Dr. Nawzad Anwer OMER (Koya University / Kurdistan Region of Iraq)
Dr. Amir KARIMIPOUR (University of Isfahan / IRAN)
Dr. Katya DUNAJEVA (Eotvos Lorand University, Budapest, HUNGARY)

EDITORIAL

We are together with the seventh issue, the second issue of 2017. There are very important announcements for academicians and our journal that International Journal of Kurdish Studies (IJOKS) is indexed by ULAKBIM/TUBITAK. That is, the articles which are published in our journal will be valid for being an associate professor. The second news is that articles published in IJOKS, from the first issue to the latest issue, have been assigned DOI numbers.

The contents in this number of our journal are as follows: First, there is a study under the title of “İnsan- Merkezli Bir Perspektifle Türk’ün Güvenlik ve Kürdün Kimlik İhtiyaçları Birlikte Nasıl Giderilir?” by Ferda Fahrioğlu Akın. Second, there is a study under the title of “Different types of spelling errors made by Kurdish EFL learners and their potential causes” by Ibrahim Abdulrahman Ahmed. And the last, there is a study under the title of “Semantic interpretations in memory” by Omed Barzan Brzoo & Shilan Ahmed Esmail.

We hope that the issues of our journal shall contribute to the field of Kurdish Studies. We thank to the journal employees, authors, reviewers and all the others who have contributed to the preparation process of this issue.

Hope to meet you in next issues...

Prof. Dr. Salih AKIN
Editor

Vol. 3 Issue 2
(August 2017)

CONTENTS

Page

Articles

- İnsan- Merkezli Bir Perspektifle Türk'ün Güvenlik ve Kürdün Kimlik İhtiyaçları Birlikte Nasıl Giderilir? 71
Ferda Fahrioğlu Akın
- Different types of spelling errors made by Kurdish EFL learners and their potential causes 93
Ibrahim Abdulrahman Ahmed
- Semantic interpretations in memory 111
Omed Barzan Brzoo & Shilan Ahmed Esmail

Article

International Journal of Kurdish Studies

(ISSN:2149-2751)

3 (2), pp. 71 – 92

<http://www.ijoks.com>

İnsan- Merkezli Bir Perspektifle Türk'ün Güvenlik ve Kürdün Kimlik İhtiyaçları Birlikte Nasıl Giderilir?

Ferda FAHRİOĞLU AKIN¹

Received: Jan 29, 2017 **Reviewed:** Jan 30, 2017 **Accepted:** Feb 21, 2017

Öz

Bu makalede, on yıllarca güvenlik perspektifli çözüm yöntemlerinden dolayı çözülemeyen Kürt sorunun insan-merkezli alternatif bir çatışma çözümü perspektifi olan İnsan İhtiyaçları Teorisi (İİT) yaklaşımı ile çözülebileceği fikri savunulmaktadır. Çatışmaların kaynağında giderilmemiş ve pazarlık konusu yapılamayacak olan kimlik, tanınma ve güvenlik gibi insan ihtiyaçları bulunduğu tezini savunan teorisyenlere göre öncelikle bu ihtiyaçların çıkar ve stratejilerden ayrılarak giderilmesi gerekmektedir. Güvenlik perspektifindeki sıfır-toplamlı çözüm yöntemlerinin aksine çatışmanın kaynağında yer alan giderilmemiş kimlik ve güvenlik ihtiyaçları sıfır-toplamlı olmayıp kazan-kazan şeklinde çözüm sağlanabilir.

Bu makalenin amacı, alternatif insan-merkezli bir perspektifle Kürt Sorununun kaynağında yer alan Kürtlerin kimlik ve Türklerin güvenlik ihtiyaçlarının beraber giderilebileceğinin tartışılmasıdır. Bu doğrultuda, çalışmada yöntem olarak İnsan İhtiyaçları Teorisi tartışılmakla beraber bazı siyasi parti liderleri ve STK liderleri ile yarı yapılandırılmış derinlikli görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İnsan İhtiyaçları Teorisi, Kürt Sorunu, Kimlik, Güvenlik, Çatışma Çözümü.

Abstract

Kurdish conflict has not solved with security-based conflict resolution methods for decades. However, this paper argues that Kurdish conflict of Turkey can be solved with Human Needs Theory which is a human-based alternative conflict resolution perspective. According to theorists unmet identity and security needs are sources of conflicts and they can not be subject of bargaining. Therefore, primarily unmet needs must be distinguished from interests and strategies. Although, conflict resolution methods of security-based perspectives are zero-sum; unmet identity and security needs are not zero-sum and parties of conflict can have a win-win result.

This paper aims to discuss that with an alternative human-based perspective unmet identity and security needs ,the sources of Kurdish conflict, can be meet together. Accordingly, this paper applies Human Needs Theory and interviews with some political party leaders and NGO leaders as research method.

Key Words: Human Needs Theory, Kurdish Question, Identity, Security, Conflict Resolusion.

¹ Yıldız Teknik Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Doktora Öğrencisi, ffahrioglu@gmail.com. Bu çalışma 2013 yılında Hacettepe Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde bitirdiğim "Kimlik ve Güvenlik Bağlamında İnsan İhtiyaçları Teorisi'nin Türkiye'deki Kürt Sorunu'na Uygulanması' başlıklı Yüksek Lisans tez çalışmamın revize edilmiş bir bölümünden oluşmaktadır.

Recommended citation:

Akın F.F. (2017). İnsan- Merkezli Bir Perspektifle Türk'ün Güvenlik ve Kürdün Kimlik İhtiyaçları Birlikte Nasıl Giderilir?. *International Journal of Kurdish Studies* 3 (2), 71 – 92

GİRİŞ

Çalışmada, on yıllarca güvenlik perspektifli çözüm yöntemlerinden dolayı çözülemeyen Kürt sorunun insan-merkezli alternatif bir çatışma çözümü perspektifi olan İnsan İhtiyaçları Teorisi (İİT) yaklaşımı ile çözülebileceği fikri savunulmaktadır. Kürt sorununun çözülebilmesi için öncelikle çatışmanın kaynağının iyi analiz edilmesi gerekmektedir. İİT yaklaşımı Kürt çatışmasının kaynağını giderilmemiş ihtiyaçlar üzerinden analiz ederek farklı bir perspektif sunmaktadır. Çalışmanın amacı, İİT'nin iddia ettiği şekilde Kürt çatışmasında da tarafların amaçlarına ulaşmak için başvurdukları stratejilerin çatışmaya kaynaklık ettiğinin gösterilmesidir. Çalışmada yöntem olarak çatışma çözümü ve Kürt sorunu literatürlerindeki tartışmalar incelenip, çeşitli siyasi liderlerle yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Burton, çok az örneği bulunan homojen ulus-devletler dışında çok uluslu devletlerde genellikle bir grup çoğunlukta olup devletin yönetimine sahip olduğu için geri kalan gruplar azınlık durumuna düşerek bazı toplumlarda de facto olarak ikinci sınıf vatandaş durumuna düşebildiklerini ve bu durumun da çatışmalara kaynaklık ettiğini belirtmektedir. Klasik düşünme yöntemleri insanları çatışmalarının kaynağının çıkarlar olduğuna ve bu çatışmaların sıfır-toplamlı olduğuna inandırırsa da; aslında çatışmaların temelinde pazarlık konusu yapılamayacak ihtiyaçlar yatmaktadır. Çatışmalara en fazla kaynaklık eden ihtiyaçların başında kimlik ve güvenlik ihtiyaçlarının gelmekte olduğu belirten Burton, düşünülenin aksine kimlik, güvenlik, tanınma, adalet, politik katılım gibi ihtiyaçlardan kaynaklı çatışmaların çözümünün sıfır-toplamlı olmadığını belirtmektedir (Burton, 1988c: 192-198). Türkiye'deki çatışmanın karakteri analiz edildiğinde görüldüğü üzere çatışmanın temelinde her iki tarafında giderilmemiş ihtiyaçları bulunmaktadır. Türklerin güvenlik, Kürtlerin de kimlik ihtiyaçları çatışmaya kaynaklık etmektedir. Türkiye'deki çatışmanın çözümünde ihtiyaçların sıfır-toplamlı olmadıkları unutulmadan, ihtiyaçların giderilmesine odaklanarak çatışmanın çözülmesi olasıdır.

Çatışmaları yoğunluk derecelerine göre düşük yoğunluk ve yüksek yoğunluklu çatışma şeklinde ikiye ayıran Fisher'a göre düşük yoğunluklu çatışmaların yeni ortaya çıkmış etnik-merkezli sorunlarda ve küçük boyutlu çatışmaları kapsadığını belirtmektedir. Bu aşamada çıkarlar ve değerlerle ilgili küçük farklılıklar olsa da taraflar kimlik ve güvenlik ihtiyaçlarını tehdit altında hissetmedikleri gibi varoluşları yönüyle de herhangi bir tehdit algılamazlar. Oysa yüksek yoğunluklu çatışmaların kaynağı temel insan ihtiyaçlarının giderilmesinin engellenmesi ya da güç mücadelesidir. Bu çatışma türünde taraflar pazarlık konusu yapmayacakları kimlik, güvenlik ve özgürlük gibi ihtiyaçlarını tehdit altında hissetmektedirler (Fisher, 1990: 106-109). İnsan ihtiyaçları teorisini Fisher'ın açıklamalarından anlaşılacağı üzere Türkiye'deki çatışma sürekli olarak aktarıldığı üzere düşük-yoğunluklu çatışma değil, yüksek yoğunluklu bir çatışmadır. Çünkü Türkiye'de oluşturulmaya çalışılan Türk-ulus devlet inşasını kendi varlıklarına tehdit olarak algılayan Kürtler, Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze kadar isyanlarla bu politikalara karşı çıkmak için mücadele etmektedirler. Sonuçta her iki tarafında şiddete başvurduğu yüksek yoğunluklu bir çatışma süreci meydana gelmiştir.

Nudler, çatışma çözümünün aşamalarını dört gruba ayırmaktadır. (1) İlkel çatışma, (2) birlikte yaşama/birlikte var olma, (3) diyalog ve (4) yeniden yapılanma/yapılandırma (Nudler, 1990a; 1990b: 198). Türkiye'deki çatışma analiz edildiğinde Nudler'in bu gruplandırmasına göre ikinci aşama olan 'birlikte yaşama/birlikte var olma' seviyesinde bulunduğu görülmektedir. Türkiye'de çatışma çözümü süreci olarak ilkel aşamanın özellikle 2000'lerdeki süreçle birlikte aşılmış olduğu görülmektedir. Bu aşamada karşılıklı güven ortamı sağlanmadığı için hem her iki tarafında politikaları yüzünden çatışma çözüm sürecini bitti hem de sonraki aşama olan diyalog aşamasına geçilemiyor. Türklerin güvenlik ve Kürtlerin de kimlik ihtiyaçlarını gidermek için on yıllardır uyguladıkları politikalar, günümüzde hala devam eden bir şiddet sarmalına neden oldu. Türkler de Kürtler de ihtiyaçlarını zaman zaman çıkarları ile karıştırıp uyguladıkları stratejiler ile ihtiyaçlarının giderilmesinden ziyade; ihtiyaçların giderilemeyeceği bir ilişki ağı yarattılar. Bir yandan devletin çoğunluğunu temsil eden ve devlet-inşasının üzerinde kurulduğu Türk ulusu diğer tarafta ise kadim bir halk olan Kürt ulusu: farklı ihtiyaçlara sahip olarak, benzer stratejilerle ihtiyaçlarını gidermeye çalışan bir devletin kurucu iki halkı. On yıllardır süregelen şiddet sarmalından çıkabilmek için öncelikle bunların ihtiyaç, amaç ve stratejileri anlaşılmalıdır. Aşağıdaki matrislerde çeşitli kaynaklardan derlenen her iki halkın da ihtiyaçları ve bunları gidermek için günümüze kadar kullandıkları stratejiler ve ulaşmak istedikleri amaçlar yer almaktadır:

Tablo 1.: Türklerin Güvenlik ihtiyacı, Uyguladıkları Stratejiler ve Ulaşmak İstedikleri Amaçları.

	TÜRKLER
İHTİYAÇ	<i>Güvenlik</i>
AMAÇLAR	<i>Devlet-inşa sürecini tamamlamak Ulus-devleti yaratmak Ülkenin bölünmezliğini sağlamak Devlete karşı ayaklananları etkisiz hale getirmek</i>
STRATEJİLER	<i>Kürtçe'yi yasaklamak Kürtlerin varlığını ret etmek Doğu'daki Kürtleri Batı'ya sevk ederek asimilasyonlarını sağlamak Okullarda uygulanan 'gizli polis' uygulaması ile 'Türkleştirme'yi sağlamak Köyleri boşaltmak- yakmak, insanları koruculuğuna zorlamak, 'İyi Kürt/ kötü Kürt' ayırımı ile Kürtleri ayrıştırmak Sivil- isyan eden ayırımı yapmadan bütün Kürtleri potansiyel suçlu olarak görmek, Kürtlerin siyasallaşmasını ve siyasette aktif olmasını önlemek, Faili meçhul cinayetler, tutuklamalar ve işkenceler ile Kürtlere baskı uygulamak, Politik olan bütün Kürtleri 'terörist' ilan etmek (Yayman, 2011; Aktan, 2012; Akın, 2011; Matur, 2011; Uçarlar, 2012; Ersanlı, 2012)</i>

Tablo 2.: Kürtlerin Kimlik İhtiyacı, Uyguladıkları Stratejiler ve Ulaşmak İstedikleri Amaçları.

	KÜRTLER
İHTİYAÇ	Kimlik
AMAÇLAR	Kürt olarak kurucu unsur olmak Kürtçenin eğitim dili olması sağlamak Kürtçenin ve Kürtlerin kamusal alanda görünürliğini sağlamak Kürtçe siyasetin önündeki engelleri kaldırmak, Bölgede ve Kürtlerin yoğunluklu olarak yaşadığı diğer illerde Kürtçenin ikinci resmi dil olmasını sağlamak,
STRATEJİLER	Devlete karşı isyan etmek ya da isyan edenlere destek olmak, Devlet kurumlarına, güvenlik güçlerine ve koruculara saldırmak, Büyük kentlerde sivillere de yönelik saldırılar düzenlemek, Okulları yakmak, bölgede görev yapan devlet memurlarına saldırmak/kaçırmak Açlık grevleri, protestolar, mitingler ve uluslararası propaganda ile seslerini duyurmak, Devleti 'terörist' ilan etmek (Marcus, 2010; Yeğen, 2011; Kirişçi, 1997; Yavuz, 2006; Sandıklı, 2012; Düzel, 2012; Çandar, 2011)

Görüldüğü gibi her iki tarafın da meşru ihtiyaçları vardır. Yanlış olan ise tarihsel olarak etki-tepki şeklinde bir şiddet sarmalına dönüşmüş olan ihtiyaçlarını giderme stratejileridir. İnsan İhtiyaçları Teorisinin tarafların ihtiyaçlarını nasıl analiz ettiği başlıklar haline açıklanacak ve yine İİT'nin bu tür çatışmalar için önerdiği çözüm yöntemleri üzerinde tartışılacaktır. Çalışmada güvenlik perspektifine alternatif bir perspektif olabilecek olan İİT ile Türkiye'deki Kürt çatışmasının Kürt tarafının kimlik ve Türk tarafının da güvenlik ihtiyaçlarından kaynaklandığı için bunların birlikte giderilmesi ile çatışmanın sona ereceği iddia edilmektedir. Bu doğrultuda teori perspektifinde tarafların ihtiyaçlarını gidermek için başvurdukları yöntemler analiz edilirken; çeşitli kanaat önderleri ile yapılandırılmış derinlikli görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Tarafların İhtiyaçları

İnsan ihtiyaçları hiyerarşik olduğu için fiziksel ihtiyaçları karşılanmadan diğer ihtiyaçlarını gidermeyeceğini belirten Maslow, insanın fiziksel ihtiyaçlar giderildikten sonra diğer ihtiyaçlar için gereksinim hissedileceğini belirtmektedir (Maslow, 1943b: 372; 1943a; Huitt, 2012). Oysa Türkiye'de Kürtlerin ihtiyaçları incelendiğinde Cumhuriyet'in kuruluşundan beri açık farkla ülkenin diğer bölgelerine göre daha az gelişmiş olan ve iş olanaklarının çok kısıtlı olduğu Kürtlerin yaşadıkları bölgelerde; insanların iş talepleri ile kimlik talepleri eş zamanlı olmakta hatta zaman zaman, kimlik taleplerinin diğer ihtiyaçlarının önüne geçtiği görülmektedir. Eylül-Kasım 2012 tarihlerinde hapisanelerde tutuklu bulunan Kürt tutukluların başlattığı ve sonrasında siyasetçilerin de katıldığı açlık grevinde talep edilenlerin başında anadilde savunma ve anadilde eğitim bulunmaktaydı (Aljazeera, 19 Kasım 2012). 66 gün boyunca devam eden ve binlerce kişinin de eşlik ettiği açlık grevlerinin de gösterdiği gibi ihtiyaçlar arasında fizikselden kimlik ihtiyaçlarına doğru bir hiyerarşi bulunmamaktadır.

Türklerin de güvenlik ihtiyaçları diğer ihtiyaçların önüne geçebilmektedir. Pek çok ailenin çocuklarını çatışmalarda kaybettikten sonra sarf ettikleri 'vatan sağ olsun' sözleri, aslında güvenlik ihtiyacının hayatta kalma ihtiyacının da önüne geçebildiğini göstermektedir (Oran, 2014). Türkiye'de Kürt sorununa yıllarca başta iktisadi olmak üzere çeşitli ihtiyaçlardan kaynaklandığı perspektiflerinden bakıldığı için sadece barınma, yeme-içme ve iş olanakları

gibi ihtiyaçlarının giderilmesi ile Kürtlerin kimlik ihtiyacından vazgeçecekleri düşünülür. Oysa Türklerin güvenlik ihtiyacının diğer fiziksel ihtiyaçları ile aynı derecede hatta daha önemli olması gibi; Kürtlerin de kimlik ihtiyaçları diğer fiziksel ihtiyaçları ile aynı hatta daha önemli olabilmektedir.

İİT, çatışmaların analizinde ihtiyaçların çıkarlar, değerler ve stratejiler ile karıştırılmaması gerektiğini savunur. İnsanların ihtiyaçları değer ve çıkarlar ile karıştırdığını belirten Burton, çatışmaların çözülebilmesi için, nelerin ihtiyaç ve nelerin çıkar olduğunun ayırt edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Çıkarlar rekabet ilişkisine dayandığı için sıfır- toplamlı iken, ihtiyaçlar aynı anda giderilebileceği için kazan-kazan şeklinde giderilebilir (Burton, 1990b; 1988a: 36-38). Türkiye’de hem Kürt tarafı hem de Türk tarafı çoğu zaman ihtiyaçlarını istekler ve çıkarlar ile karıştırmaktadır. Çatışmanın çözümü için de bunların ayırt edilmesi gerekmektedir. Son otuz yıldır Kürtlerin haklarının savunuculuğu rolünü üstlenmiş olduğunu iddia eden PKK, Kürt halkı tarafından desteklenirken çoğu zaman kullandığı yöntemler yanlış olsa da, bu yöntemlerine karşı eleştiri yapılmayıp sessiz kalınmaktadır. Her ne kadar, PKK Kürtlerin hakları için mücadele ettiğini vurgulasa da özellikle sivillere yönelik saldırı girişimlerinin ihtiyaçlarla temellendirilmesi doğru değildir. PKK bu çıkarlarını ihtiyaç olarak Kürt halkına sunmakta ve bu amaçla uyguladıkları bütün stratejilerin meşru görülmesini talep etmektedir. Bundan dolayıdır ki, HDP milletvekilleri başta olmak üzere KCK çizgisindeki pek çok siyasetçi PKK’nin stratejilerini desteklemekte ve sivillere yönelik şiddet olaylarını da yeterince eleştirmemektedir. Aynı çıkar-ihtiyaç karışıklığı sorunu Türk tarafında da görülmektedir.

Cumhuriyet’in kuruluşundan günümüze kadar devletin bekasının sağlayıcısı ve devletin korucusu rolünü üstlenmiş olduğunu savunana ordu, gerekli gördüğü durumlarda darbeler yapmıştır. Ordu, Türk halkı tarafından ülkenin koruyucusu olarak görüldüğünden dolayı ordunun çıkarlarını ihtiyaç olarak sunması karşılığında da bilinçli ya da bilinçsiz olarak sessiz kalınmaktadır. Öyle ki Kürtlerin çoğunlukta yaşadıkları bölgelerin on yıllarca olağanüstü koşullarda yönetilmesi, güvenlik sebebi olarak açıklandığı için tartışılmadan kabul edilmiştir. PKK’nin stratejilerine ulaşmak için şiddeti meşrulaştırması gibi, ordu da kendi çıkarları için şiddeti meşrulaştırmaktadır. Bir yandan ordunun “düşman” ile mücadele edebilmesi için ihtiyaç duyduğu çok yüksek maliyetler tartışma konusu bile yapılamamakta, diğer yandan ise hükümetler geçici olduğu için devletin gerçek ve ebedi koruyucusu olarak ordunun görülmesi ve öneminin unutulmaması sağlanmaktadır (Marcus, 2012; Yeğen, 2011). Ordunun, bu koruyucu vazifesini yerine getirirken uyguladığı stratejilerden dolayı eleştirilmesi söz konusu olamamaktadır. 28 Aralık 2011 tarihinde 34 Roboskili köylünün ordu tarafından “terörist” sanılarak bombalanması sonucu açılan soruşturmanın üzerinden beş yıl geçmesine rağmen ordudan tek bir kişinin bile ifadeye çağırılmaması da bundan kaynaklanmaktadır (Cumhuriyet Gazetesi, 2013). Ordu, Türklerin güvenlik ihtiyacını karşılarken, kendine yarattığı özerk alanında kendi çıkarları için yürüttüğü stratejileri de ihtiyaç olarak sunmakta ve Türk halkının bu stratejilerini eleştirmemesini istemektedir. Türk halkının ordunun Kürt halkına yönelik uyguladığı yanlış politikalara sessiz kalmasının nedeni de; güvenlik ihtiyaçlarını giderdiği için hatalarının görmezden gelinmesi gerektiği inanmalarıdır.

Burton kendisi gibi Azar’ın da, çatışmaların çözümünde çıkarlar üzerinde anlaşmaya varmak için değişiklikler yapmak gerektiğini; ama bunun ihtiyaçlar için söz konusu olamayacağını belirttiğini aktarıyor. Çıkarların değiştirilmesi mümkün iken, ihtiyaçların pazarlık konusu yapılmadan giderilmesi gerekmektedir (Burton, 1988a: 194; 1990b). Ordunun ve PKK’nin çıkarlarının aksine Kürt sorununda Türklerin güvenlik Kürtlerin de kimlik ihtiyaçları pazarlık konusu yapılamaz.

Hisler ve Tarafların İhtiyaçları İlişkisi

Farklı hislerle kendini maskeleyen korku hissi, insanların fiziksel güvenliklerini tehlikede hissetmelerine neden olur. Öyle ki bazen algılanan güvenlik tehlikesi gerçek değil kurgulanmış olabilmektedir. Birey aslında onu tehdit etmeyen bir durumu-varlığı, kendine tehdit olarak algılayıp ona göre yanlış tepkiler verebilmektedir. Hislerin, ikincil/başka hislerle maskelenmesi uzun vadede pek çok olumsuz sonuç doğurabilmektedir. Öyle ki uzun bir zaman dilimi boyunca maskelenip bastırılmış his, an gelip farklı şekilde çok daha yıkıcı biçimde patlak verebilmektedir (Sites, 1990: 16-28; Botcharova, 1993).

Türkiye’de her ne kadar çoğu zaman sorun sadece terör sorununa indirgeniyor olsa da, sorunun temelinde her iki tarafında korkuları bulunmaktadır. Türklerde bulunan ‘Sevr korkusu’ bir sendroma dönüştüğü için diğer etnik topluluklara verilecek hakların ülkeyi yeniden bölünmenin eşiğine getirileceğine inanılmaktadır. Türklerdeki bu korku kendini güvenlik ile maskelerken, sürekli olarak bir güvenlik paranoyası şeklinde kendini göstermektedir. Kürtlerde ise kimliklerinin inkâr süreci ile yok olma korkusu oluştuğu için, kimlikleri için her türlü yolu mubah sayarak savaşmak isteği oluşmuştur; aksi durumda kesinlikle yok olacaklarına inanmaktadırlar. Kürtlerin de bu yok olma/edilme korkuları bir paranoyaya dönüşmüştür (Özçelik, 2006).

Türlere güvenlik denilince, Cumhuriyet’in kuruluşundan bu yana akıllarına gelen ilk olay Sevr Antlaşması’dır. Osmanlı’dan geriye kalan toprakları da bölmeyi amaçlayan Sevr Antlaşması’nda her ne kadar sadece kurulacak olası bir ‘Kürdistan’ devletinden bahsedilmese de Cumhuriyet kurulduktan sonra tehdit oluşturabilecek ortak dil ve toprak bütünlüğüne sahip en kalabalık halk Kürtler idi. Bu yüzden ne zaman Kürtlerle ilgili her hangi bir kimlik ihtiyacı dile getirilse Türklerin aklında hemen ‘SEVR’ kelimesi belirir. Kirişçi, Kürtlüğü ifade eden bütün girişimlerin bu yüzden hemen dış devletlerin kışkırttığı, Türkiye devletinin birlik ve bütünlüğünü bölmeye yönelik doğrudan tehditler olarak algılandığını belirtiyor. Bu bölünme korkusundan dolayı da 1965’ten itibaren nüfus sayımlarının etnisite temelinde veri alacak şekilde yapılmasının, ülkenin kendi eliyle dış devletlere propaganda malzemesi sağlamak olacağı düşüncesiyle, artık nüfus sayımlarında konuşulan dil ya da etnisite ile ilgili sorular sorulmamaktadır(Kirişçi ve Winrow, 1997: 121, Özçelik, 2006).

Özçelik, Sevr Sendromu olarak adlandırılan, Sevr Antlaşmasının yeniden hayata geç(iril)mesi korkusunun Türkiye’de Türk halkının çoğunda hissedildiğini belirtmektedir. Çatışma durumundaki halklar arasındaki psikolojik bariyerlerin başında seçilmiş travmalar bulunduğunu belirten Özçelik, Türkiye’de Türklerin ‘Sevr Sendromu’nun aslında seçilmiş bir travma olduğunu belirtmektedir. Cumhuriyet’in kuruluşundan beri topluma empoze edilmiş olan ‘düşman komşu’ algısından dolayı Türkler, bütün dış devletleri Türkiye’yi bölmek isteyen ‘düşman’ devletler olarak görmektedir. Özellikle okullarda yıllarca verilmiş olan resmi ideoloji ile ilkokuldan üniversite eğitimindeki derslere kadar sürekli olarak bir ‘düşman’ algısı aşılacaktır. Bu düşman algısı dış devletlerin ‘güvenilmez’ ve ‘bölücü’ olarak algılanmasına neden olmaktadır (Özçelik, 2006: 143, Sancar, 2010). Bu yüzden ne zaman Kürtler herhangi bir kimlik ihtiyacı dile getirilse getirilsin, hemen bunun dış devletlerin bir oyunu olduğu savunması yapılmaktadır. Bir asker şehit babası bu konudaki görüşlerini *“kandırılıyorlar, kimisi zorla, kimisi kandırılarak. Oralarda ilaçlar verilerek beyinleri yıkanarak daha sonra bunlara silah vererek Türkiye üzerine gönderiyorlar”* şeklinde dile getirirken bir diğeri de *“Çocukları gidiyor parayla. O dağa gidenler bedava gitmiyorlar, para... Ermeniler bunlara para veriyor çatışması için. Kendisi dağda anasına babasına para*

gönderiyor” (Şentürk, 2012: 56) diyerek aslında Kürtlerle ilgili herhangi bir talebin kendilerinden değil, sadece düşman dış devletlerden gelebileceğine inandıklarını göstermiş oluyorlar.

Sevr Sendromu, Türk toplumunu Kürtlere ve dış ülkelere karşı güvensiz kılmakla kalmamış, ayrıca on yıllarca hem yöneticilerin hem de ordunun politikalarına da meşruluk sağlamıştır. Kürtlere karşı uygulanan politikalar ülkenin bölünmesini engellemek adına yapıldığı için meşru görülmelidir. Öyle ki, tek partili dönemdeki Umumi Müfettişlik uygulaması ve 1978'den 1987'e kadar devam eden sıkıyönetim ve 1987'den 2002'ye kadar devam eden Olağanüstü Hal döneminin toplamı Kürtlerin elli yıl anormal koşullarda yönetilmesi (Yayman, 2011: 43-57) de bölünmeyi engellemek adına meşru görülmeliydi. Zaten darbe dönemlerinde demokrasinin ve insan haklarının askıya kaldırılması da aynı nedenlerle meşru olarak kabul ettirilmeye çalışılmıştır. Öyle ki 15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleştirilen darbe girişimi sonrasında dönemin hükümeti AKP bütün ülke genelinde OHAL ilan edip bunu iki sefer uzatmasına ve bu süreç 100 binden fazla kamu personeli ihraç edilmesine rağmen, bu politikaların ülkenin güvenliği için olduğu söylemi ile politikalarına meşruluk katmaya çalışmaktadır (Evrensel, Ocak 2017).

Özçelik, Türklerdeki seçilmiş travma olan ‘Sevr Sendromu’na karşılık Kürtlerin de seçilmiş bir travması olduğunu ve Kürtlerin ilk seçilmiş travmasının Şeyh Said isyanı sonucu asılmış olan liderlerin darağaçlarındaki görüntüleri olduğunu belirtmektedir (Özçelik, 2006: 145). Kürtlerde ihtiyaçları için isyan eden herkesin sonunun o olduğu ve bunu yapan devlete asla güvenilmeyeceği inancını yaratan bu travmanın ikincisi de Halepçe Katliamı olarak görülebilir. Her ne kadar bu katliam Irak'ta Saddam Hüseyin tarafından uygulanmış olsa da Türkiye'deki Kürtlerde de bütün dünyanın, özellikle ortak oldukları ülkelerin onlara yönelik her an benzeri girişimleri bulunabileceği algısını oluşturmaktadır.

Tarafların İhtiyaçlarını Giderme Yöntemi Olarak Ötekini Şeytanlaştırması ve Şiddet Kullanmaları

Çatışmalarda gruplar birbirlerini şeytanlaştırmaya çalışarak, kendi politikalarını meşrulaştırmak için ötekini şeytan olarak tanımlarlar. Şeytan olarak görülen grup son derece tehlikeli olarak algılanmaktadır. Bir birey ya da bir grup herhangi bir saldırıya uğradığı zaman; saldırıya uğrayanın meşru müdafaa hakkına sahip olduğunu belirten Staub, bu durumda kurbanın aklına gelen ilk şeyin şiddet uygulamak olduğunu aktarmaktadır. İnsanların ihtiyaçları giderilmediğinde de, insanlar şiddet kullanarak onları elde etmeyi meşru görebilmektedirler.

Güvenlik ya da kimlik ihtiyacını giderme gereksinimi, diğer gruplara şiddet uygulama nedeni olabilmektedir (Staub, 1990: 180). Galtung'un ‘şiddet şiddeti besler’ (Galtung, 2012) sözünde belirttiği gibi tarafların ihtiyaçlarını gidermek için şiddet kullanmaları çatışmanın bir şiddet sarmalına (Botcharova, 1993) dönüşmesine de neden olmaktadır. Öyle ki, taraflar kurbanlarını kendilerine göre daha az insani hatta şeytan olarak görerek yaptıklarının aslında ahlaki olduğunu belirtirler. Böylece kurbanlarını öldürmek bir suç ya da günah değil; takdir gösterilmesi gereken ahlaki bir davranışa dönüşür. Şeytanlaştırmanın en önemli kaynağını ötekileştirme olarak açıklayan Staub, ötekinin çıkarıcı, sömürücü, kusurlu, vefasız görülerek baskın grubun ona verdiği haklara karşılık nankörlük yaptığının dile getirildiğini aktarmaktadır. Öteki'ye karşı yöneltilen bu suçlamalar karşısında, azınlık durumunda olan grup, baskın gruba karşı grup bağlarını kuvvetlendirme, birlikte hareket edip güçlenme yoluna

gitmeye başlar ki bu davranış baskın grup tarafından yeni bir tehdit olarak algılanmasına neden olur (Staub, 1990: 183).

Taraflarda, çatışmanın taraflarına baktıklarında 'iyi' ve 'kötü' algısı oluşmaktadır. Taraflar açısından haklı ve meşru olan taraf kendileri olup; haksız olan ve meşru olmayan taraf öteki taraftır ve öteki kesinlikle 'kötü'dür. Bu yüzden de 'kötü' tarafın bertaraf edilmesi için uygulanacak bütün politikalar zorunlu olarak kabul edilir. Hatta eğer 'iyi' taraf şiddet uyguluyorsa da bu şiddeti 'kötü' taraf kesinlikle hak etmiştir (Şentürk, 2012: 17). Türkiye'de 'biz' ve 'öteki' algısının propagandalarla en etkili empoze edildiği alanları medya ve eğitim oluşturduğu için bunlar ayrıntılı olarak tartışılacaktır:

Medya; gazetesiyle, dergisiyle, haber programıyla, reklamıyla, dizisiyle, sinemasıyla yaptığı programlarla belli bir ideolojinin empoze edilmesinin ve halk tarafından benimsenmesini sağlamanın en etkili araçlarından biridir. Hem yazılı hem de görsel olarak birden fazla duyuya hitap ettiği ve tekrarlar ile pekiştirilmesini sağladığı için öğretilmek istenen fikrin unutulması zordur. Türkiye'de genel olarak medyanın diline bakıldığında çatışmayı çözmeye yardımcı olmaktan ziyade körükleyici bir karakterde olduğu görülmektedir. Medyada kullanılan 'terörize edici', 'şeytanlaştırıcı' ve 'ötekileştirici' dil toplumun kutuplaşmasında çok etkili olmaktadır. Sadece PKK ile başlayan sürece bakıldığında, çatışmada şehit olmuş kişilerin cenaze törenlerinin dakikalarca gösterilmesi ve bu süre boyunca sürekli kullanılan 'öteki'yi suçlayıcı dilden dolayı; bu görüntülerden sonra pek çok yerde Kürtlere yönelik linç girişimleri olmaktadır.² Cenaze görüntülerinin özellikle uzun bir şekilde gösterilmesinin hemen ardından, ne pahasına olursa olsun 'teröre' son verilmesi gerektiği işlenirken, kullanılacak yöntemin ne olursa olsun meşru kabul edilmesi gerektiği de topluma empoze edilmektedir.

Daha önceleri sadece 'doğulu' olarak kötü karakterleri simgeleyen Kürtler günümüzde 'Kürt' olarak medyada var olabilmektedirler. Özellikle AKP döneminde başlayan 'vatandaş Kürt/terörist-politik Kürt' ayrışması ise bunun temelini oluşturmaktadır. AKP sürecinde mantar gibi türeyen PKK aleyhtarı dizilerde Kürtler 'Kürt' olarak vardır; ama bölünerek. Tek Türkiye, Sakarya-Fırat ve Son Karakol gibi dizilerde bir yandan insani duygularını yitirmiş, acımasız ve yabancı karakterler olarak PKK'liler ve politik kişiler yer alırken, diğer tarafta sadece silah baskısı ile onları destekleyen, gariban, edilgen ve cahil Kürt halkı vardır (Aktan, 2012: 106). Bu dizilerden öğrenilen perspektifle Türk halkı da Kürtleri kutuplaştırmıştır. Bir yandan sadece Kürt olan; ama bunu sadece evinde yaşayan ve Türkleri Türklerden daha çok sahiplenen Kürtler vardır ki bunlar ister çok iyi Türkçe konuşsunlar isterlerse de şiveleri ile Kürtlükleri belli olsun, kendileri Kürtlüklerini dile getirmedikleri sürece sorun yoktur. Diğer yanda ise, dış devletler tarafından kullanılan, insanlıklarını yitirmiş PKK'liler ve Kürtlerin ihtiyaçlarını hangi platformda olduğu önemli değil dile getiren 'terörist Kürtler' vardır.

Medya'nın çatışmaya katkısına değinilirken, kastedilen sadece Türkiye'deki ana-akım Türk medyası değildir. Çatışmanın diğer tarafının da 90'ların ikinci yarısından beri illegal de olsa kendi medyaları vardır. Onlarda da müzik kliplerinden haber ve tartışma programlarına kadar, sürekli olarak Kürtler homojen ve 'mazlum' olarak ele alınmakta, onların temsilcisi ve onlar için savaşmayı göze alan 'kahraman' PKK'lilerin çok zor koşullardaki yaşamları yansıtılmaktadır. Böylelikle, onu izleyen her Kürt onlar sayesinde elde ettiği bütün

² Bursa'da 2007 yılında öğrenci iken şahsen tanık olduğum bir olayda, 13 asker şehit edildikten sonra, haberlerde verilen görüntülerin akabinde yüzlerce kişi sokaklara taşıp şehir merkezlerinde otobüslerin önünü kesip 'burada Kürt var mı, varsa bizde onlara hadlerini bildireceğiz' diyerek linç etmek için Kürt arıyorlardı.

kazanımların bilincinde olup kendi evinde rahat şekilde yaşadığı için kendini 'kötü' hissetmeli ki kendisi de dağa gidemezse de maddi o da olmazsa manevi olarak onlara destek versin. Medyanın bütün araçları ile Türkler de homojen ve resmi ideolojinin destekçileri oldukları için ve bile bile Kürtlerin maruz kaldıkları şiddeti ve haksızlığı öğrenip ona karşı çıkmadıkları için 'kötü' taraf olarak lanse edilmektedirler. Onların gözünde de her ne kadar Türk halkı, devletin politikaları, milli eğitimi ve medyasından dolayı resmi ideolojinin dışında çıkamıyor diye kabullenilirse de kendiliğinden araştırma gereksinimleri hissetmedikleri için kandırılmış ve bilgisiz olarak kabul edilmekte ve suçlanmaktadır.

Muhafif ve şiddet karşıtı Kürt siyasi partisi olan Hakpar'ın Genel Başkan Yardımcısı Fehmi Demir, hem devlete hem de PKK/BDP'ye muhalif oldukları için her iki medya tarafından da onlara ihtiyaç duyulduğu zamanlar dışında görmezden gelinme durumlarını ve tarafların medyalarının özelliklerini şu şekilde anlatıyor:

İster Kürt tarafının egemenleri, ister Türk tarafının egemenleri. Medyaya baktığınız zaman hep belli grupların medyaları ve o grupların ihtiyaçlarına göre hareket ediyorlar. O nedenle dönemsel olarak, medya grupları ihtiyaçlarına göre bizimle çakışan bir şey varsa bize de gelirler. Çakışmadığı zaman da (ilişkilerini) kesiyorlar. Zaten Kürt medyası dediğiniz, özellikle PKK medyası açısından söylüyorum, hani bir zamanların Türkiye TRT'sinin o resmi devlet ideolojisinin tek kanal yapısı gibi, Kürtler de aynı. Resmi ideolojilerini tek kanal ile yürütüyorlar (Fehmi Demir, kişisel görüşme, 21 Kasım 2012) .

Medyaların bir diğer özelliği ise gerçek hayatı yansıtmayıp hayali dünyalar sunmasıdır. Propaganda amacı dışında da bölgede çekilen dizilere bakıldığında dikkat çeken bir diğer özellik de arka fonda bile olsa tek bir kelime Kürtçenin geçmemesidir. Bölgede özellikle ağırlıklı konuşulan dilin Kürtçe olduğu göz önünde alındığında, bu durum sadece trajikomik olarak durmaktadır. 2012 yılında Diyarbakır'da çekilen ve Kanal D'de yayınlanan 'Sultan' dizisinde tek bir kelime Kürtçenin duyulmaması, özellikle bölge halkı tarafından eleştirilen bir noktaydı. Aynı şekilde hayali dünya sunan diğer bir program da tam tersi şekilde yansıtılmıştır. TRT6'te yayınlanan ilk Kürtçe dizi olan 'Cîran Cîran'³ dizisinde de olaylar İstanbul'da geçmekte olup, polisinden, zabıtasına kadar bütün halkın Kürtçe konuştuğu bir toplum yansıtılmaktadır.

Ötekini şeytanlaştırmanın bir aracı da tarafların kendi kayıplarını 'şehit' olarak görülen, karşı taraf için bunu kabul etmemeleridir. Hayatlarını kaybetmiş asker aileleri, çatışmada hayatını kaybetmiş çocuklarının 'şehitlikleri' konusunu kesinlikle tartışmaya açmamaktadırlar. Çünkü kendi çocukları devlet, ordu, ulusal birlik ve vatana sadakatlerinden dolayı canlarını feda etmiş iken, PKK'liler ise devleti bölmek, güvenliklerini tehlikeye atmak amaçlarıyla dış devletlerin tarafından kullanıldıkları için kesinlikle şehitlikleri söz konusu olamayacağı bakışı mevcuttur. Hayatını kaybetmiş PKK'lilerin ailelerine göre de onların çocuklarının şehitlikleri konusu kesinlikle tartışmaya açılmaz. Çünkü onlar, devlet kaynaklı bir zulüm sonucu halklarının kimlikleri için mücadele etmek için zorunlu olmamasına rağmen, bütün hayatlarını geride bırakarak dağa çıkmış ve bu uğurda savaşırken can verdikleri için şehitlerdir (Şentürk, 212: 114). Her iki tarafın da medyası kendi kayıplarını 'haklı ve meşru' taraf oldukları için şehit olarak tanımlarken; karşı tarafın kayıplarını 'haksız ve meşru olmadığı' için şehit olarak tanımlamamaktadır.

³ 'Komşu Komşu' anlamına gelmektedir.

'Biz' ve 'öteki' ayrıştırmasının oluşmasında etkili olan bir diğer yapı ise eğitim sistemidir. Türkiye'de Tevhidi Tedrisat Kanunu'nun kabulü ile başlayan milli eğitim sürecinde, medreselerin kapatılması ile Kürtçe eğitim son bulmuştur. Özellikle son otuz yılda çatışma kuşağında doğmuş Kürt çocuklarının aldıkları milli eğitim ile ilgili unutamadıkları ortak yaraları mevcuttur. Çoğunluğu okula başlamadan önce tek kelime Türkçe bilmeyen Kürt çocuklarının, okullarda eğitimden önce Türkçe öğrenmek için yaşadıkları zorluklara birde okullardaki gizli polis uygulamaları, öğretmenlerin Türkçe bilmeyenlere yönelik uyguladıkları fiziki ve manevi şiddetler (Matur, 2011: 41; Akın, 2011), pek çoğunun başarısız olması ve okuldan nefret etmesine neden olmak dışında bir de yaşadıkları o anları hayatları boyunca kendileri ile birlikte taşıdıkları için, devleti sahiplenememelerine kaynaklık etmiştir. Milli eğitim sistemi içinde ilköğretim okullarında her sabah okunan 'Andımız' ile Kürt çocukları tuhaf hislerle Türklüklerini ve varlıklarını Türk varlığına armağan ettiklerini haykırmaktadırlar⁴.

'Bugün toplumsal barış açısından yaşadığımız sorunlarda Milli Eğitimin rolü nedir?' diye sorulması gerektiğini belirten Sancar, Milli Eğitim sisteminin Türkiye'de çok ciddi davranış bozuklukları yarattığını belirtmektedir. Amacı davranış bozukluklarını gidermek olmalıyken; milli eğitim gerçekleri çarpıtan, saklayan ve toplumsal gerçekleri inkâr eden yalan bir sistem kurmuştur. Tarihlerini sadece şan, şeref, kahramanlık ve zaferlerle anlatan bütün sistemlerin çöktüğü gibi Türkiye'deki milli eğitim sisteminin de çöktüğünü belirten Sancar; eğitimin toplumsal barışa hizmet etmesi isteniyorsa, öncelikle başkalarının acılarına saygıyla yaklaşmayı bilen bir bakış ve dilin geliştirilmesi ve bunun ders kitapları ile çocuklara öğretilmesi gerektiğini belirtmektedir (Sancar,2010: 127-132). Ulus-devlet sürecinde amaca hizmet edebilecek kurumların başında eğitim kurumları gelmektedir. Çoklu kimliklerden 'tek kimlik' ancak temelden verilecek bir eğitimle sağlanabilir. Türkiye örneğine bakıldığında, günümüzde de ders kitaplarında Türkiye'de yaşayan gayri- Müslim ve diğer etnisitelerin isimlerine rastlanmamakta; kitaplarda yer aldığı da sadece ülkeyi bölmeye çalışan düşmanlar olarak tanımlanmaktadırlar. Kürtlerin isimleri de, sadece zararlı cemiyetler kısmında 'Kürt Teali Cemiyetinde' ve Sevr Antlaşması'nda ülkeyi bölecek olan 'kurulacak Kürdistan Devleti' kısmında geçmekte olup, varlıkları yok sayılmaktadır. Bugünkü eğitim sisteminin '*Sünniler için fazla laik, Aleviler için fazla Sünni ve Kürtler için fazla Türk*' olduğunu belirten Çayır, ders kitaplarında tanınmayan kimliklerin resmi ideolojinin perspektifinden ayrımcılık içeren etiketler eşliğinde yer bulmasının da sorunu sadece daha çok derinleştireceğini belirtmektedir (Çayır, 2010: 27-32). Kürtler ders kitaplarında yer almaz iken, resmi tarihi okulda öğrenen Kürt çocukları, Kürt tarihini de ailelerinden ve çevrelerinden öğrenmektedirler. Böylelikle iki farklı tarih ile büyüyen çocuklar, onlardan beklendiği gibi Türk çocukların gururlandığı ve mutlu oldukları Türk Tarihine ve resmi ritüellere karşı aynı ilgiye sahip olamamaktadırlar. Pek çok Kürt öğrencinin kafasında resmi tarih kendisine öğretildiğinde 'biz niye yokuz?' sorusu oluşurken, bunu öğretmenlerine sorma cesaretini gösterememektedirler.

Kürt çocuklar kendilerini milli eğitim sisteminin içinde göremez iken, Türk çocukları da yıllarca isimlerini sadece 'devlete hainlik eden' gruplar arasında birkaç defa duydukları Kürtleri karşılarında 'Kürt' olarak kendilerini ifade ederek gördükleri zaman, zihinlerinde 'düşman' profili canlanmaktadır. Türklerin bilinçaltında oluşan 'düşman' algısının temeli yıllarca aldıkları sistematik resmi ideolojiye dayanırken, Kürtlerin bilinçaltlarındaki varlıklarını yok sayan devlet algısı da eğitim hayatlarında kendileri ile karşılaşmayı kayıp tarihlerini ailelerinden öğrenmeleri ile oluşmaktadır.

⁴ Eylül 2013 yılında Andımız'ın okullarda okutulması uygulaması kaldırıldı.

İki Tarafın İhtiyaçları Birlikte Giderilebilir

Kürtlerin kimlik ve Türklerin de güvenlik ihtiyaçları, zihinlerdeki seçilmiş travmalar silinip, medya ve eğitim sistemi ile 'biz' ve 'öteki' algısının yok edilmesiyle giderilebilir. Fakat gerek medyanın gerek eğitim sisteminin dönüşmesi ve halkın bilinçaltındaki yanlış algıların yok olması uzun vadede gerçekleşebilecek iken, kısa vadede de bu ihtiyaçların giderilmesinin yöntemleri bulunmaktadır. Her iki tarafın ihtiyaçlarının birlikte giderilip giderilemeyeceği sorusu çeşitli siyasi liderlere yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmelerde sorularak cevap aranmaya çalışılmıştır.

Kürtlerin kimlik ihtiyacının Türklerin güvenlik ihtiyacına zarar verilmeden giderilip giderilemeyeceği sorulduğunda HDP Eşbaşkanı Selahattin Demirtaş, giderilebileceğini şu şekilde açıklamaktadır:

Birlikte giderilmesi çok mümkündür. Bunun için devletin dayandığı temel ilkelerde değişiklik gerekir. Neyi kast ediyorum bununla. Türkiye Cumhuriyeti devleti, tekçi bir ulus yapısı sistemine dayalı kurulmuştur. Şimdi, bu değişmediği müddetçe Kürtlerin kimlik talebinin karşılanması sisteme tehdit, güvenlik tehdidi olarak yansır; ama devlet çoğulcu bir devlet modeline dönüşürse, ulus kendi içinde çoğulculukla bir araya gelmiş toplumların toplamı olarak ifade edilirse, bir tehdit olmaktan çıkar bu talepler. Ama bu haliyle devlet değişmeden Kürtlerin kimlik ihtiyacını karşılamak devlet açısından teorik olarak tehdit oluşturur (Selahattin Demirtaş, kişisel görüşme, 20 Kasım 2012).

Kürdistan diye bir gerçek olduğunu ve Kürtlerin bu toprakların eski bir halkı olduğunu belirten Demirtaş, devletin Kürtlerin kimlik ihtiyaçlarını gidermesi gerektiğini ifade etmektedir. Devlet bu ihtiyaçları gidermediği takdirde olabilecekleri Demirtaş şöyle açıklamaktadır:

Halklar kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmek için her türlü yolu, yöntemi denerler. Her türlü çözüm formülünü kendileri yaratırlar. Bundan vazgeçmezler hiçbir zaman; ama nereye evrileceğini kestirmemiz mümkün değil. Ya büyük katliamlar ortaya çıkar ya da Kürtler kendi başının çaresine bakmayı bir seçenek olarak düşünürler. Ama nereye gideceğini doğrusu bu günde kestirmek zor; fakat uzun süre devam etmeyeceği de kesindir. Yani Kürtler açısından birlikte yaşam formülü hayata geçmiyorsa, Kürtler bir müddet sonra ayrılmayı, bağımsızlığı dahi düşünebilirler, duygusal olarak kopuşlar yaşanabilir (Selahattin Demirtaş, kişisel görüşme, 20 Kasım 2012).

Demirtaş, devletin 'tekçi' sistemi değiştiği takdirde Kürtlerin kimlik ihtiyaçlarının Türklerinin güvenlik ihtiyaçlarına tehdit oluşturmayacağını belirtirken, kendisiyle hemfikir olan bir diğer isim de Hak-Par yöneticisi Fehmi Demir'dir. Demir, Kürtlerin temel ihtiyaçlarının başında Kürtlerin kimlik ihtiyaçlarının giderilip Kürt olarak kendilerini yerel düzeyde yönetmelerinin bulunduğunu belirtirken, Kürtlerin kimlik ihtiyaçlarının Türklerin güvenlik ihtiyacına zarar vermeyeceğini şu şekilde belirtmektedir:

Birincisi şu ki, Kürt halkının kimliğiyle ilgili sorunların giderilmemesi, bir kere o güvensiz ortamın Kürt halkı açısından devam etmesi anlamına gelir. Kürt halkının kendisini bu devletin bir parçası olarak görmemeye devam etmesine yol açar. Bu sorumluluk Türkiye'de devleti yönetenlere aittir... Yani güvenlik sorunu bunun bir parçası aslında. Türkiye de özel bir güvenlik sorunu yok. Yani güvenlik sorununu yaratan Türkiye'de özellikle Cumhuriyet döneminde uygulanan politikanın sonucudur. Zaten hep korkular üzerine yöneltmiş bir devlet

ve o korku arkasında toplumu, güvenlik toplumu haline getirmiş bir devlet yapısı var. Eğer bunu çözerse, Türk toplumu açısından güvenlik problemi olacağı kaygısında değilim. Ayrıca bir halkın temel ihtiyaçları niye başka bir halk için bir güvenlik problemi olsun? Bence devlet bir halkın temel haklarını gasp ederse, sömürgeci zihniyetle düşünür onu zorla zorbalıkla, şiddetle, inkârla, baskıyla tutmaya çalışırsa doğal olarak güvenlik problemi doğar. Demokrasi, gerçek demokrasinin olmadığı, katılımcı bir demokrasinin olmadığı her yerde güvenlik problemi vardır (Fehmi Demir, kişisel görüşme, Kasım 2012).

Türkiye'de güvenlik sorununu yaratanın devletin kendi politikaları olduğunu ve her sorunda hemen şiddete başvurulduğunun en önemli kanıtının yapılan darbeler olduğunu belirten Demir, Kürtlere Cumhuriyet kurulduğunda vaat edilenlerin verilmesi gerektiğini şu sözleriyle savunuyor:

Kürt halkı ile işte ulusal kurtuluş, milli kurtuluş devrimi dedikleri devrimi yaptıkları zaman gidip Sivas'ta, Erzurum'da kongre yapmak herkesin işine geliyor. Ama Kürtlerin ihtiyaçlarını gidermeye gelince kimsenin işine gelmiyor. Ondan sonra yok Sevr korkusu, yok başka korku. Peki, Kürtler içinde Lozan korkusu varsa? Yani siz Kürtlere taahhüt ettiklerinizi ellerinden aldınız. Peki, o ne olacak? Kürtler Lozan korkusu yaşayacak. O zaman, o korkuları bir kenara bırakıp bugün bir problem var, bu problemi nasıl çözeriz el birliği ile bu problemi barışçıl yollarla, demokratik yollarla, birbirimizi kırıp geçirmeden, daha az ölümlerle nasıl çözeriz bunu düşünmek gerekir (Fehmi Demir, kişisel görüşme, Kasım 2012).

Artık korkuların arkasına sığınmadan, tamamen şiddetsiz yöntemlerle sorunun çözülmesi taraftarı olan Hak-par, ancak bu şekilde hem Kürtlerin kimlik ihtiyaçlarının giderilebileceğini hem de Türklerin güvenliklerine tehdit oluşturulmayacağını belirtiyor. 'Mazluma kimliği sorulmaz' sloganıyla kimliğine bakmadan bütün mazlumlara yardım eden Mazlum-der Genel Başkanı Faruk Ünsal'a göre Kürtlerin 'Kürt' olarak var olabilme, varlığına saygı duyabilme ve kimlik ihtiyacının; federasyon dâhil her şeyden daha önemli olduğunu belirtiyor. Kürtlerin kimlik ihtiyaçlarının neler olduğunu; Kürtler ile Türklerin fiziki olarak bir beyaz ve siyahi gibi farklı olmadıkları için dil üzerinden okuyan Ünsal, bunların Türklerin güvenlik ihtiyaçları ile birlikte giderilebileceği hakkındaki fikirlerini şöyle aktarıyor:

Türklerin de güvenlik korkuları var, kaygıları var. Dolayısıyla, öncelikle bu insani olan Kürtlerin kimliklerini, Türklerin de güvenli kaygılarını yatıştırarak bir perspektiften bakmak lazım. En temel şey anadil Kürtçe'dir. O bakımdan Kürtçeye ilişkin talepler karşılanırsa, Kürtler eşit bireyler olduğunu düşünürler. Nedir bu? Öncelikle anadilde eğitim; ama anadil eğitimini iyi formüle etmek lazım. Neticede eğer beraber yaşayacaksak toplumunda önemli bir kesimi Kürt olmadığına göre sadece kendi dilinde eğitimi görmüş Kürdü dezavantajlı duruma düşürmemek lazım. O halde doğru formülasyon çift dilde eğitim olmalıdır (Faruk Ünsal, kişisel görüşme, Kasım 2012).

Kürtlerin kimlik ihtiyaçları karşılanırken çift dilli eğitim olmadan hem Türkiye'de eğitim birliğinin sağlanamayacağını hem Türklerin de Kürtlerin dezavantajlı duruma düşebileceklerini belirten Ünsal, çift dilli hayatın nasıl olması gerektiği ve bunun her iki tarafın da ihtiyaçlarına sunacağı katkıyı şu şekilde aktarmaya devam ediyor:

Kürtler ilkokula başladığı zaman anadillerinin yanısıra Türkçe öğrenmeye başlamalı. Yani temeli Kürtçe ama Türkçeyi de bir destek dersi olarak zaman içerisinde; yani diyelim orta okul ve liseye doğru daha fazla artırmak suretiyle Türkçe eğitimini ve Türklere de benzer şekilde Kürtçeyi öğretmek lazım. Neticede bir taraftan Kürtçe eğer resmi olarak, hem eğitimde hem kamu hayatında gündeme gelecekte Kürtçe bilmeyen Kürtler de dezavantajlı duruma düşebilir... Tekrar ediyorum çift dilde eğitim olmalıdır. Sadece anadil demek Kürde kötülük

yapmak demek; çünkü Türkle iletişim kuramaz. Türkede kötülük yapmak demek. Dolayısıyla hem Türke Kürtçe öğretmek hem de Kürde de Türkçe öğretmek lazım. Sadece çift dilde hayat olacaksa, bu sadece Diyarbakırda olmayacak. İstanbulda da olacak. Dolayısıyla Türklerde Kürtlerle beraber bir Kürt olarak Türklerle beraber yaşamalı, Çünkü İstanbulda çok ciddi anlamda bir Kürtlük sorunu var; ama bir Kürt olarak görülüyor, doğulu olarak görülüyor, güneydoğulu olarak görülüyor. Türkler, Kürtlere güneydoğulu olarak değil de Kürt olarak, yanlarında komşu veya patron veya işçi veya sınıf arkadaşı olarak görmeye alışacaklar. Dolayısıyla buralarda çift dilli hayatı yaygınlaştırırsa Türkiye, hem eğitimde hem kamu hayatında; ben Türkiye'nin Kürtlerin kimlik ihtiyacını, Türklerinde korku ve güvenlik ihtiyacını karşılayabilecek bir normaleşme sağlayacağını düşünüyorum (Faruk Ünsal, kişisel görüşme, Kasım 2012).

Yapılan görüşmelerde Kürtlerin kimlik ihtiyaçlarının temelini oluşturan Kürtçe'nin Kürtlerin hayatlarında yeniden eskisi gibi var olabilmesi için eğitimden çalışma hayatına kadar her alanda var olabilmesi gerektiği görüşü görüşmecilerden Ülkü Ocakları Başkan yardımcısı dışındaki diğer görüşmeciler tarafından desteklenmiştir. Kürtlerin kimlik ihtiyacının Türklerin güvenlik ihtiyacına zarar vereceği fikrinde olanlar da mevcuttur. Ülkü Ocakları sorunun adının kesinlikle sadece terör sorunu olduğunu ve Kürt sorunu diye tanımlanamayacağını belirtirken, Kürtlerin de giderilecek herhangi bir kolektif kimlik ihtiyacının sadece Türkiye'yi böleceği konusunda kararlıdır. Öyle ki sorunun tek parti sürecindeki CHP zihniyetinde olduğuna inanan Ülkü Ocakları, eğer MHP olmuş olsaydı; uygulayacağı politikalarla Kürtlerin de Çerkezler gibi çoktan topluma entegre edilmiş olacaklarına inanmaktalar. Çerkezlerin şimdi başta MİT ve Dış İşleri Bakanlığı olmak üzere bütün stratejik kurumlarında var olduklarını belirten Osman Ertürk, Kürtlerinde iyi planlanmış bir entegrasyonla aynı duruma getirilebileceğini belirtiyor. Özellikle asimilasyon kelimesini kullanmayıp entegrasyon kelimesine vurgu yapan Ertürk, entegrasyonun işe yarayacağını şu sözleriyle açıklamaktadır:

Devlet, entegrasyonu sağlayamadı. Nitekim bu entegrasyonun sağlanmaya çalışılsa başarılı olacağı şöyle belli. O bölgelerden iç Anadolu'ya, Ege'ye ve İstanbul'a doğru gelen insanların hepsi gayet güzel entegre oldular. Yani işlerini kurdular ve o insanlarla kaynaştılar falan derken; yani gittikçe bu gün böyle bir ayırım ortadan kalktı. Hiçbiri de oradaki rahatlarını bozup da tekrar memleketlerine dönmek istemezler mesela... (Osman Ertürk, kişisel görüşme, Kasım 2012).

Ertürk tek parti sürecinde uygulanan politikaların yanlış olduğunu ve kendilerinin uygulayacağı politikalarla Kürtlerin Türklere entegre olacağını belirtirken, bunun nasıl olmasını gerektiğine verdiği örneklerin tek partili süreçteki raporların (Yayman, 2011) tekrarı niteliğinde olması ise dikkat çekmektedir. Soruna yine asayiş ve iktisadi perspektiften bakıldığını ve bunun da uygulanacak iskân, Kürtlerin Türklerle evliliğinin sağlanması ve idealist memurların bölgeye yollanmasıyla sağlanacağını 2012 yılında dile getirilmesi; aslında hala Kürtlerin bazı Türkler tarafından 'müstakbel Türk' olarak algılandığını göstermektedir. Ertürk, entegrasyon için uygulanması gereken politikaları şöyle sıralamaktadır:

Bir şekilde o sosyal geçiş, o entegrasyon sağlanmalı. Yani evlenmeler yoluyla olur veya onunla beraber üniversitelerin çok iyi hale getirilerek buradan oraya oradan da buraya işte öğrenci gönderme yoluyla olur. Zaten bir şekilde oradan çıkan insanlar ile görüştiğimiz zaman oraya bakışları bambaşkadır. Dışarıdan baktıklarında oradaki kendi akrabalarının kandırıldığına rahatlıkla şahit olabiliyorlar. Onlara da gerekli eğitimin verilmesi gerekiyor. Yani belki de oraya gönüllü öğretmenleri, gönüllü doktorların gitmesi lazım. Son derece isteyerek oraya gitmiş insanlar olmalı ve inanın böyle insanlar da var. Onlarda bizleriz.

Onlarda ülkücü aile mensuplarıdır. Çoğu arkadaşlarımız da bu görevi seve seve yaparlar. Yani o noktada böyle bir geçişin sağlanması, bölgesel olarak eğitimin güçlendirilmesi, oraya yatırımların artırılması ve bu insanlardaki şark algısının kırılması gerekiyor. Böylece entegrasyon sağlanır (Ertürk, kişisel görüşme, Kasım 2012).

Türkiye’de Kürt sorununun İİT bağlamında ihtiyaçlardan kaynaklandığını gerek teorisyenlerin açıklamaları gerekse yapılan görüşmelerle teyit edilmeye çalışmıştır. Sorun ihtiyaçların giderilmemesi sorunu iken ve çözüm için İİT ihtiyaçların kesinlikle pazarlık konusu yapılamayacağını belirtirken, Kürt sorununun nihai çözüme kavuşturulması için çözüm yöntemleri nelerdir? Kürt çatışmasının çözümü başlı başına bir çalışma konusu olmakla beraber, çatışmanın kaynağını açıklayan insan ihtiyaçları teorisyenlerin, önerdikleri bazı çözüm yöntemleri aşağıda kısaca tartışılacaktır.

İnsan İhtiyaçları Temelli Çatışma Çözüm Yöntemleri

Çatışmaların kaynağında giderilmemiş insan ihtiyaçları yatarken ve özellikle kimlik ve güvenlik gibi politik ihtiyaçlardan kaynaklanan gruplar arası çatışmaların sayısı o kadar fazla iken; İİT bu çatışmaların çözümüne nasıl uyarlanabilir? Bu noktada başvurulabilecek yöntemlerden bir kaç şunlardır:

Enteraktif Problem Çözme Çalıştayları

Çatışma çözümlerinde üçüncü tarafların arabuluculuğu ile gerçekleştirilen enteraktif çalıştayların önemine değinen Herbert Kelman (1990), burada arabulucu olan tarafın rolünün klasik arabuluculuktan çok farklı olduğunu belirtiyor. Klasik arabulucular taraflara kendileri çözüm yöntemleri önerirken, enteraktif görüşmelerde arabulucu sadece kolaylaştırıcı bir rol üstlenip; önerilerle tarafları yönlendirme yoluna gitmez. Çalıştaylarda tarafların birbirlerini karşı olan oluşturulmuş önyargılarından kurtulabilmeleri için, tarafların birbirlerini dinleyerek birbirlerinin ihtiyaçlarını, önceliklerini ve değerlerini anlamaları ve böylece empati kurmaları sağlanır. Bu ihtiyaçlar ki çatışmalara neden olup onları besledikleri için; tarafların birbirlerinin ihtiyaçlarını anlamaları çözüm için çok önemli bir adımdır.

Çalıştaylara her iki taraftan üç grup katılımcı davet edilir. Bunlar: parlamenterler, parti aktivistleri ve politik liderlerin danışmanlarından oluşan politik aktörler; topluluk liderleri, yazarlar gibi politik etkileyiciler ve akademisyenler, dini grup liderleri gibi etkili olabilecek gruplardır (Kelman, 1990: 285). Enteraktif çalıştaylar sayesinde, taraflar birbirlerine karşı oluşturulmuş olan ‘düşman’ imajının temelinde yatan nedenleri görebilme fırsatına sahip olduklarından; birbirlerinin gerçek isteklerine ve ihtiyaçlarını tanıma şansı elde ettiklerinden birbirlerini daha iyi tanımaya başlarlar. Bu çalıştaylarda yapılan girişimlerle sorunların çözümü için, sadece bir tarafın tek değil her iki tarafın da ihtiyaçlarının giderilebileceği yaratıcı çözümler bulunmaya çalışılır. Düşünülenin aksine toprağa sahip olma dışındaki çatışmalar sadece sıfır-toplamlı çözümlerle değil; kazan-kazan şeklindeki yöntemlerle de çözülebileceğinden dolayı yaratıcı çözümlerin bulunması önemli bir noktadır. Özellikle teritoryal sorunlardan kimlik ve güvenlik gibi ihtiyaçların neden olduğu çatışmalara doğru gidildikçe; çözüm yöntemleri de sıfır-toplamlıdan kazan-kazan yöntemine doğru dönüşmeye başlar. Üçüncü tarafın, diğer tarafların ihtiyaçlarının altında yatan gerçek sebeplere; yani daha derinlere inebilmeleri için yönlendirmeleri gerekmektedir. Öyle ki, bazen güvenlik ihtiyacının altından; güvenlik kaygısından ziyade diğer tarafı kontrol altına alma ya da kontrol altında tutma isteği yatabilmektedir. Çalıştaylar, taraflar asimetrik güçlere sahip olsalar bile ‘eşitlik’

bağlamında gerçekleştirilmelidir ki ulaşılabilecek çözüm kısa vadeli bir uzlaşma değil de uzun soluklu nihai bir çözüm olabilsin (Kelman, 1990: 288-294; Lederach, 1997).

Çalıştaylar, özellikle birbirlerini dinlemek istemeyen tarafların; birbirlerinin ihtiyaçlarını anlatmalarını ve karşı taraf aksi yönde bir tepki verdiğinde ne hissettiklerini anlatmalarını sağlamaya yönelik olduğundan; tarafların birbirlerini anlamaları sağlanır. 'Kollektif' ihtiyaçlar olarak tanımlanan bireysel ihtiyaçlar; kimlik, güvenlik, tanınma, otonomi, itibar, adalet ve gelişim gibi ihtiyaçlardan oluşmaktadır. Çatışmaların çözümlerinde bu ihtiyaçların kurumların değil, insanların ihtiyaçları olduğu göz önünde tutularak; insani çözümlere ulaşılmaya çalışılır. Kolektif ihtiyaçlara yönelik olan sorun çözme çalıştaylarında, kimlik ve güvenlik gibi ihtiyaçların bireysel ve toplumsal varoluşa dair olduğu göz önüne alınarak; bunlara yönelik kazan-kazan yöntemli çözüm yolları üretilmeye çalışılması ile çatışmalarda insan ihtiyaçları perspektifli çözümlerin pratiğe geçirilmesi sağlanır (Kelman, 1990: 295; Lederach, 1997).

Transcendence (Aşarak Dönüştürme)

Barış Çalışmalarının babası olarak tanımlanan Johan Galtung, çatışma çözümlerinde, çatışmaların tamamen barışa dönüşmesi için; çatışmaların aşarak dönüştürülmesi gerektiğini belirtmiştir. Çatışmaları Aşarak Dönüştürmek adlı kitabında çatışmaların nasıl dönüştürüleceğini ayrıntılı olarak anlatan Galtung'un bu yöntemi çatışma çözümüne giriş niteliğinde olduğu için çok önemlidir.

Bütün ihtiyaçların önemli olduğunu belirten Galtung; bazı ihtiyaçların hayati önemde oldukları için öncelikle onları mutlaka giderilmesi gerektiğini belirtmiştir. Hayatta kalma, iyi yaşama, özgürlük ve kimlik ihtiyaçlarını temel ihtiyaçlar olarak sınıflandıran yazar, bireyler eğer kendi ya da başkalarının ihtiyaçlarını pazarlık konusu yaparlarsa; kendilerine ya da o kişilere şiddet uygulamış olacaklarını belirtmektedir. İnsanlar sadece kendi ihtiyaçlarına odaklandıkları zaman şiddete daha eğilimli olurlar. Ortaya çıkan şiddetin, çatışmaya dönüşmesinin engellenmesinin yolu; çatışmaya harcanan zaman ve enerjinin yaratıcı çözümlere harcanmasında yatar. Çatışmalarda kaybeden taraf, intikam hırsı ile yaşamaya başlarken; kazanan taraf ta sürekli kazanma isteği ile hareket etmeye başlar. Çatışmada kaybeden taraf hedefine ulaşamadığı için; yaşadığı hayal kırıklıklarından dolayı saldırgan bir tutum izlemeye başlar (Galtung, 2012: 4-22).

Çatışma çözümlerinde genellikle ya 'ya o ya da bu' şeklinde sıfır-toplamlı, ya da her iki tarafın da biraz taviz vererek uzlaşarak ortada buluşabildiği çözüm yöntemlerine ulaşılır. Oysa Galtung, yaptığı barış diyagonalinde çatışmalarda yaratıcı çözümlerle 'hem o hem de bu' noktasının bulunabileceğini savunur. Çatışma uzmanının 'hem o hem de bu' formülüne ulaşabilmesi için bir çatışmayı çözerken 'yaratıcılık, empati ve şiddetsizlik' yöntemlerini kullanması gerekmektedir. Galtung'a göre, çatışma uzmanı çatışmayı analiz ederken; sorunu tespit ettiği diyagnoz, ne olup bittiğini teşhis ettiği prognoz ve çözüm önerilerini sunduğu terapi sürecini takip etmelidir (Galtung, 2012: 102). Çatışma uzmanı, çatışmaları aşmak için öncelikle tarafların kendilerini nasıl ifade ettikleri noktasını; başlangıç noktası olarak ele almalıdır. Tarafların, empati kurabilmelerini sağlamak için de taraflara eğer karşı taraf ihtiyaçlarını elde etmiş olsaydı nasıl hissedip ne yapacaklarını, durumu kabullenip kabullenemeyecekleri ya da intikam alma girişimine girme ihtimalleri sorularak; empati kurmaları sağlanmalıdır. Böylelikle, taraflar yaptıkları davranışların karşı tarafta ne tür hislere ya da tepkilere yol açabileceğini anlamış olacaklardır (Galtung, 2012: 25-40). Kürt Sorununda da tarafların birbirlerinin ihtiyaçlarını kabullenip, onlara saygı duyarak, empati ile

kendilerinin bu ihtiyacı giderilmediğinde hangi yöntemlerle kendilerinin gidermeye çalışacağını düşünerek hareket etmeleri gerekmektedir. Birbirlerinin ihtiyaçlarına saygı duyduktan sonra kutuplaşmayı önleyip onun yerine bütünleşerek ihtiyaçlarını birlikte gidermek için gerek devlete gerekse de PKK'ye baskı uygulayabilirler.

Aynı devlet çatısı altında yaşayan etnik gruplar arası çatışmaları aile içindeki baba-çocuk ilişkisine benzeten Galtung, böylelikle devletin tepkilerinin etnik gruplarda ne tür davranışlara neden olduğunun anlaşılmasını sağlamıştır. Buna göre, nasıl ergenlik dönemine gelen çocuk, daha öncesinde himayesinde yaşadığı ve onu koruduğunu düşündüğü ailesi ile artık aynı çatı altında yaşamayı istemiyorsa; etnik gruplarda daha önce aynı devlet çatısında yaşarken belli bir süre sonra bağımsızlık taleplerinde bulunabilir. Bu noktada baba, ya çocuğun bu talebine sert bir şekilde karşılık verip onun önceden sahip olduğu arkadaşlarında kalma gibi haklarını elinden alıp hatta onu eve kapatarak talebinden vazgeçmesini sağlamaya çalışacaktır. Ki bu tür davranışlar çocuğun daha fazla asileşmesine ve hatta evden kaçmasına kadar varabilir. Ya da baba çocuğun ayrı odası olmasını sağlayıp; kendi odasında özerk davranmasına izin vererek ve eve geliş gidiş saatlerine karışmayarak çocuğun aynı çatı altında kendini daha özgür hissederek kimliğini yaşamasına izin verir ve böylece çocuk ta bu koşullardan memnun olup ayrı eve çıkma fikrinden vazgeçer. Aynı şekilde bağımsızlık talebinde bulunan etnik gruba karşı; devlet ya baskı, asimilasyon ve inkâr politikaları ile onun bu talebini bastıracaktır ki bu uzun vadeli bir çözüm olmayacaktır. Çünkü eninde sonunda o grup ihtiyacını giderebilmek için şiddet eylemleri dâhil her türlü yöntemi kullanacaktır. Ya da devlet gruba gerek özerklik olsun gerekse federatif yapı ya da yerel yönetimlerin güçlendirilmesi ile devletin içinde kendine ait otonomisini oluşturmasını sağlayarak; etnik grubun ülke içinde beraberce yaşamasını sağlayacaktır (Galtung, 2012: 56).

Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze kadar devam eden sorunda da Kürtlerin evden ayrılmak isteyen çocuk gibi babasına yani devlete başkaldırı durumu mevcuttur. Devletin buna karşılık uyguladığı inkâr, imha ve asimilasyon politikaları Kürtleri devlete bağlı kılmak yerine milliyetçilik duygularını daha da güçlendirmiştir. Galtung'un belirttiği gibi tıpkı babanın yaptığı gibi devletin de yaptığı bu politikalar sorunu çözmek yerine, Kürtlerin şiddete başvurmak yolu dâhil bütün yolları deneyerek mücadele vermesine neden olmuştur. Devletin on yıllarca uyguladığı bu tür politikaların çözümsüzlük yarattığının anlaşılıp tıpkı babanın çocuğuna evde daha fazla özerklik sağlayarak, evden ayrılmasını önlemesi gibi; devletin de Kürtlerin kimlik ihtiyaçlarını gidererek hem ayrılıkçı politikaları engellenip hem de ülkenin güvenliği sağlanabilir.

Galtung'un değindiği diğer önemli bir durum ise; çatışmalarda medyanın özellikle şiddetten beslenerek verdiği ölüm haberlerindeki rakamların gerçeklikten uzak olmasıdır. Bir çatışmada ya da şiddetli bir eylemde hayatını kaybeden kişilerin sayıları ki çoğu zaman gerçeği yansıtmamakla birlikte, duyururken aslında olaydan etkilenen gerçek mağdurların sayıları dile getirilmemektedir. Şöyle ki ölen her bir birey arkasında onu acısını yaşayan ve ölümünde etkilenen ortalama 10 kişi bırakır. Bu 10 kişi kaybettikleri kişinin onlarda yarattığı acıyı geleceğe taşıyacak ve intikam hissi ile yaşayacak olan 10 kişidir. Bu kişilerin mağduriyetleri ve şiddet sarmalına yapacakları katkı göz önünde bulunulmadan çatışmaların çözülmesi söz konusu olamaz. Birde bunlar dışında yaraları gözle görülmeyen mağdurlar vardır ki, bunlar: yerlerinden edilmiş ve göçe zorlanmış kişilerdir. Bu bireylerde oluşan toplumlarda mağdurların yaraları sarılmadan nihai bir barış sağlanamaz (Galtung, 2012: 105).

Türkiye'de sadece son otuz yılda çatışmalarda hayatını kaybeden 50.000 Türkiye vatandaşı olduğu bilinmektedir (Marcus, 2010). Bu durumda, Galtung'un belirttiğine göre kaba bir

hesapla bunların arkalarında bıraktıkları acı dolu ve intikam hisleriyle dolu 500.000 kişi bulunmaktadır. Bu kişilerin seslerini sadece birbirlerine duyurup karşı tarafa duyurmadıkları için acılarını kendileri ile birlikte taşıdıkları düşünüldüğünde sorunun toplumsal boyutu netlik kazanmaktadır. Ayrıca elli bin kişilik çatışma bilançosunun sadece on bininin güvenlik güçleri olduğu ve geri kalanının Kürt olan Türkiye vatandaşları olduğu göz önüne alındığında aslında Kürt sorununun Türklerin güvenliğinde ziyade Kürtlerin güvenliğine daha çok zarar verdiği sonucuna da ulaşılabilir. Bu durumda, her iki tarafında ihtiyaçlarının giderilip çatışmanın çözülmesi için sarılmamış yaraları bulunan geride kalan 500.000 kişinin iyileştirilmesi (healing) gerekmektedir.

Galtung çatışmanın çözülmesi konusuna öncelik verilerek şiddetin azalmasını sağlanabileceğini; fakat şiddetin kontrol edilmesinin koşul olarak konularak çatışma çözümünün gerçekleştirilmeyeceğini belirtir. Şiddetten beslenenler yeri geldiğinde tek bir şiddet eylemi ya da tek bir bomba saldırısı ile sağlanmış olan bir antlaşmayı bir anda yok edebileceklerinin farkında olacaklardır. Barış sürecinde çatışmanın aşılabilmesi için radikal gruplardan ziyade, ılımlı çoğunluğun sesine kulak verilmelidir. Çünkü bu gruplar olaydan en az etkilenenler olduklarından geçmişten geleceğe de en az negatif yük ve intikam duygusu taşıyanlardır. Yapılacak çalışmalarla, toplumun her iki tarafından da mağdurların çektikleri acılarını kamuoyu ile paylaşmaları sağlanmalıdır ki taraflar karşılıklı olarak empati kurarak birbirlerinin ihtiyaçlarına odaklanabilsinler (Galtung, 2012: 128).

Şiddetsiz İletişim

Şiddetsiz İletişim Merkezi'nin kurucusu olan Marshall Rosenberg, bütün çatışmaların ve şiddet kullanımının altında giderilmemiş ihtiyaçlar olduğundan yola çıkarak, şiddetsiz bir iletişim için öncelikle insanların birbirlerinin ihtiyaçlarına kulak vermesi gerektiğini savunur. İnsanların bütün önyargılarının temelinde aslında giderilmemiş ve giderilmesi istenen ihtiyaçların yattığı belirten Rosenberg, insanların olumsuz bir durumla karşı karşıya kaldıklarında şu dört seçenekten birini gerçekleştirdiğini belirtiyor: (1) kendimizi suçlamak, (2) başkalarını suçlamak, (3) kendi duygu ve ihtiyaçlarımızı algılamak, (4) başkalarının duygu ve ihtiyaçlarını algılamak (Rosenber, 2003: 67). Bu durumda insanların şiddetsiz bir iletişim için yapmaları gereken, kişinin ne kendisini ne de başkalarını suçlamadan kendi ve başkalarının duygu ve ihtiyaçlarına eş zamanlı olarak kulak vermek olmalıdır.

Rosenberg'e göre şiddet, yaşanan acılara başkalarının neden olduğunu ve bundan dolayı da cezayı hak ettiklerini düşünmektir. Bu durumda birey yaşadığı acılardan dolayı şiddet uygulamayı meşru olarak görmeye başlar ve kendisi şiddet uygulamazsa da, ona acı çektirenlere şiddet uygulayan grupları destekler. Türkiye'de yıllarca acı çeken ve çektikleri acının nedeni olarak Türkiye devletini suçlayan Kürtler ya kendileri bireysel olarak isyan gruplarına eşlik edip şiddet yoluyla ihtiyaçlarını gidermeye çalışmışlardır ya da dolaylı olarak verdikleri lojistik destek ile isyancıların arkasında yer almışlardır. Özellikle son otuz yıldır faaliyet gösteren PKK'ye on yıllarca inkâr edilen Kürtler ya birebir PKK'ye katılarak ya da devletin deyimiyle 'yardım ve yataklık' yaparak destek olmuşlardır (Marcus, 2010; Yeğen, 2011).

Şiddetsiz iletişim için Rosenberg, tarafların birbirlerini dinlerken, karşılındakinin neyi gözlemlediğine, neyi duyduğuna, neye ihtiyaç duyduğuna ve ihtiyacının giderilmesi için neyi rica ettiğine dikkat edilmesi gerektiğinin altını çizmektedir. Çünkü bu süreç şiddetsiz iletişimi sağlayacak olan süreçtir. Taraflar zaman zaman saldırganlıkla konuşmaya başlasalar da aslında konuşmalarının altında neye ihtiyaç duydukları ve bu ihtiyaçlarının giderilmesi için buldukları talepler yatmaktadır. Öyle ki, taraflar uzun zaman boyunca ihtiyaçlarının

duyulmaması sonucu, kendileri de karşı tarafı duymamaya başlarlar. Bu süreçte bir taraf karşı tarafı duymaya başladığında onun da zamanla onu duymaya başladığını fark edecektir (Rosenber, 2003: 170).

Özellikle PKK ile başlayan süreçte birbirini dinlememeye alışmış olan Kürtler ve Türklerin yeniden birbirlerini duyup şiddetsiz bir şekilde iletişime geçmeleri gerekmektedir. Ancak tarafların birbirlerini duymaları ile birbirlerinin acılarına saygı duymaları ve ortaklıklarını hatırlamaları sağlanabilir. Türklerin ve Kürtlerin şiddetsiz iletişime geçebilmesi için medyanın üstlenmesi gereken rol yadsınmaz niteliktedir. Resmi ideolojiyi yansıtan Türk medyasının da resmi PKK ideolojisini yansıtan Kürt medyasının da çatışma dilinden arındırılması ve zıt kutuplarda bulunmayan insanları yansıtacak alternatif medyaların oluşturulması, şiddetsiz iletişimde etkili olabilecektir. Medya, her iki tarafın da birbirlerini önyargısızca tanımaları ve ötekileştirmelerini önleyici şekilde rol aldıkça, taraflar birbirlerinin seslerini önyargısızca duyacakları için, empati kurup birbirlerinin ihtiyaçlarına saygı duymaya başlayacaklardır. İhtiyaçlar duyuldukça da toplumda taraflar daha öncesinde gayri-insanileştirdikleri ötekiyi empati kurup ihtiyaçlarını anladıkları için yeniden insanileştireceklerdir. O zaman da taraflar kendi kayıplarını şehit olarak tanımlayıp ötekini 'kötü' ve 'hak eden' olarak tanımlamaya son verebileceklerdir. Medya, tarafların şiddetsiz iletişimi için kayıplar üzerinde 'iyi' - 'kötü' ayrıştırmasına son verip acıların ortaklığına vurgu yapmadığı sürece tarafların birbirlerinin acılarına da ihtiyaçlarına da saygı duyması sağlanamayabilir.

Her iki tarafın da ihtiyaçlarının kaynaklık ettiği çatışmanın çözülmesi için İİT'nin önerdiği çatışma çözüm yöntemleri ve görüşmelerde edinilen veriler göz önüne alındığında Türklerin de Kürtlerin de ihtiyaçlarını efektif olarak gidermek için başvurdukları stratejiler ve amaçlarının değişmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Bu durumda, çalışmanın girişinde tablolarda gösterilen ve Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze kadar devam eden stratejilerin ve amaçların, İİT'nin yol gösterdiği ve görüşmecilerin de belirttiği üzere aşağıdaki gibi değiştirilmesi çatışmanın çözümünde etkili olabilecektir.

Tablo 3.: Türklerin Güvenlik İhtiyaçlarını Giderebilmek İçin Başvurmaları Gereken Stratejileri ve Amaçları.

TÜRKLER	
İHTİYAÇ	Güvenlik
AMAÇLAR	- Türkiye'nin birlik ve bütünlüğünün sağlanması, - Türkiye'de güvenliğin sağlanması, -Türkiye'de pozitif bir barışın içinde yaşanılmasının sağlanması, - PKK'nin silahsızlanmasının ve dağdan inmesinin sağlanması, -Kürtlerin ihtiyacı ile empati kurabilmek, -Kürtlerle bütünleşebilmek,
STRATEJİLER	- Devlet, Türk ulusu yerine 'Türkiyelilik üzerine inşa edilmeli, - Kürtlerin bütün kimlik ihtiyaçlarının şiddetsizlik ön koşulu sunulmadan giderilmesi için uzun vadeli ve pozitif barışla sonuçlanacak bir yol haritasının belirlenmesi, - 'iyi' Kürt/ 'kötü' Kürt ayrımı yapılmaksızın bütün Kürtlerin bir kabul edilip 'potansiyel suçlu' olarak görülmemesi (Eğer kimlik ihtiyaçları karşılandığı halde PKK saldırılarına devam ederse, o ayrımı Kürtler zaten kendileri yapacaktır)

	<ul style="list-style-type: none"> - Kürtlerin siyasetle seslerini duyurabilmelerinin önündeki engellerin kaldırılması, (legal siyasette engellenen her ses illegal siyasetle daha güçlü olarak ortaya çıkmaktadır) - Her fırsatta Kürtlere yaşadıkları acı tecrübeleri sormak ve kendi tecrübelerini ve hislerini anlatmak, - 2013-2015 yılları arasında devam eden Çözüm Sürecini yeniden başlatmak ve aynı masada yeniden oturarak müzakerelere başlamak (Alpay, 2015; Aktaş, 2014, Çandar, 2011)
--	---

Tablo 4.: Kürtlerin Kimlik İhtiyaçlarını Gidermeleri İçin Uygulamaları Gereken Stratejiler ve Amaçları.

KÜRTLER	
İHTİYAÇ	Kimlik
AMAÇ	<ul style="list-style-type: none"> - Kürt olarak var olabilmek, - Türkiye devletinin bir parçası olarak hareket edebilmek, - Türklerin ihtiyacı ile empati kurabilmek, - Türklerle bütünleşebilmek,
STRATEJİ	<ul style="list-style-type: none"> - Legal yollarla seslerini duyurabilmek, -Kendi kimlik ihtiyaçları giderildikçe PKK'nin Türkiye'de silah bırakması için baskı uygulamak; -PKK bunu kabul etmezse kendi kimlik ihtiyaçları giderildikten sonra, PKK'yi karşılına almayı göze alarak Türkiye'nin güvenliği ve pozitif barış içinde yaşayabilmek için PKK'ye karşı çıkmak, - Türklerle her fırsatta Kürt olmalarından dolayı karşılaştıkları acı tecrübeleri paylaşmak ve onlara kendilerinin hislerini sormak, - Yeniden çözüm sürecinin başlaması için ulusal ve uluslararası alanda propaganda yapmak.

SONUÇ

Bu çalışma, Türkiye'deki Kürt sorununun kaynağının tarafların ihtiyaçlarını giderme kaygısından ortaya çıktığını ve tarafların çıkarların aksine pazarlık konusu yapılamayacak olan ihtiyaçlarının giderilmesi ile çözülebileceğini anlatmaya çalışmaktadır. Çalışmanın temel argümanı İT'nin Kürt sorununun, Türklerin güvenlik ve Kürtlerin de kimlik ihtiyaçları bağlamında ortaya çıktığı ve tarafların amaçlarına ulaşmak için başvurdukları yanlış stratejilerin çatışmaya kaynaklık ettiğidir.

Çalışmada, İT'nin Kürt sorununun hem ortaya çıkış kaynağını açıklayabildiği hem de çözüm yöntemleri sunabildiği gösterilmektedir. Bu amaçla, öncelikler tarafların ihtiyaçlarını gidermek için günümüze kadar uyguladıkları stratejiler ve amaçları matrislerle gösterilip tarafların, ihtiyaçlarının neler olduğu ve bu ihtiyaçları hangi hislerle gidermeye çalıştıkları incelenmiştir. Türkiye'deki çatışma İT temelinde incelendiğinde, aslında bunun belirtildiği gibi düşük-yoğunluklu bir çatışma değil; Kürtlerin Türklerin politikalarını kendi kimliklerine yönelik, Türklerin de Kürtlerin PKK'ye destek vermesini güvenliklerine yönelik tehdit olarak algıladıkları ve tarafların karşılıklı bu tehdit algılamalarının oluşturduğu atmosferinde yüksek-yoğunluklu bir çatışma ortamı olduğu görülmektedir. Bu yüksek yoğunluklu çatışma ortamında, çatışma çözüm süreci olarak tarafların birbirlerini tamamen ret ettikleri ilkel çatışma sürecinden, tarafların birbirlerinin varlıklarını kabul ettikleri; ama birbirlerine hala

güvenmedikleri için çözüm için diyalog sürecinin başlatılmadığı birlikte var olma aşamasında bulunmaktadır.

Çalışmanın devamında tarafların ihtiyaçlarını giderme yöntemi olarak nasıl birbirlerini, özellikle medya aracılığıyla, şeytanlaştırdıkları ve böylece oluşan kutuplaşma ile tarafların önyargılarından dolayı empati kuramadıkları gösterilmeye çalışılmıştır. Her iki tarafında medyasının yarattığı 'biz' ve 'öteki' ayrıştırması ile eskiden sadece Türk devleti ile Kürt halkı arasında olan çatışma artık Türk halkının da devletin propagandalarından etkilenilmesi ile çatışmaya taraf olması ile Türk devleti, Türk halkı, Kürt halkı ve PKK arasında bir çatışmaya dönüşmüştür. Tarafların amaçlarına ulaşmak için başvurdukları yanlış stratejilerin çatışmanın kaynağını oluşturmakla kalmayıp aynı zamanda karşılıklı olarak şiddet sarmalının oluşmasına neden oldukları görülmüştür.

Çalışmada Kürt tarafının güvenlik ve Türk tarafının kimlik ihtiyaçlarının birlikte giderilip giderilmeyeceği sorgulanıp yapılan görüşmelerdeki veriler ve İİT'nin açıklamaları temelinde bunların birlikte giderilebileceği iddia edilmiştir. Her iki tarafında ihtiyaçlarının birlikte giderilebileceği savının desteklemesi için insan ihtiyaçları teorisyenlerinin geliştirdikleri çatışmaları çözme yöntemleri olarak enteraktif çalıştaylar, aşarak dönüştürme (transcendence) ve şiddetsiz iletişim yöntemleri incelenerek bunların Kürt çatışmasını dönüştürmek için başvurulabilecek yöntemler olabileceği tartışılmıştır.

Çalışmada, on yıllardır güvenlik perspektifinden, yani sadece Türk tarafının perspektifinden, bakılan ve çözüme kavuşmak bir yana her geçen gün toplumu daha da çok kutuplaştıran yöntemin değiştirilmesi gerektiği fikri aktarılmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda da alternatif ve Türkiye'de denenmemiş bir perspektif olarak İİT'ne başvurularak çatışmanın hem kaynağının anlaşılabilirliği hem de her iki tarafın da pazarlık konusu yapılamayacak ihtiyaçlarını giderebileceği için nihai bir çözüme kavuşulmasının sağlanacağı tezi ileri sürülmektedir.

KAYNAKÇA

Aktaş Murat (Der). (2014). *Çatışma Çözümleri ve Barış*, İletişim Yay.

Akın Rojin Canan, Danışman Funda (2011) *Bildiğin Gibi Değil: 90'larda Güneydoğu'da Çocuk Olmak*, İstanbul: Metis Yayınları

Aktan Hamza (2012). *Kürt Vatandaşı*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Alpay Necmiye ve Tahmaz Hakan (2015). *Barış Açısını Savunmak: Çözüm Süreci'nde Ne Oldu?* Metis Yay.

"Açlık Grevleri Sona Erdi", Aljazeera, 19 Kasım 2012:

<http://www.aljazeera.com.tr/haber/aclik-grevleri-sona-erdi> (e.t. 19/11/2012)

Botcharova Olga(1993), "Justice or Forgiveness? In Search of A Solution", *Cardozo Journal of Conflict Resolution*. Vol.8:623.

Burton John (1990a). *Conflict: Resolution and Provention*. Londra: Macmilan Press.

Burton John W. (1988b). "Human Needs Versus Societal Needs", Roager A. Coate ve Jerel A. Rosati(der.) *The Power of Human Needs in World Society*, Londra: Lynne Rynner, 34-58.

- Burton John W. (1988c). "Conflict Resolution as a Function of Human Needs", Roager A. Coate ve Jerel A. Rosati(der.) *The Power of Human Needs in World Society*, Londra: Lynne Rynner, 187-204.
- Çandar Cengiz (2011). 'Dağdan İniş: PKK Nasıl Silah Bırakır? Kürt Sorununun Şiddetten Arındırılması'. TESEV Haziran 2011 Raporu.
- Çayır Kenan (2010). "Yeni Bir 'Biz' Anlayışını Geliştirme Yolunda Eğitim, Ders Kitapları ve Okullar", *Eğitim Çatışma ve Toplumsal Barış: Türkiye'den ve Dünyadan Örnekler*, İstanbul: Tarih Vakfı, 25-37.
- Düzel Neşe (2012). *Silinmek İstenen Bir Hafızanın Peşinde: Kürtler Konuşuyor*. Selis Kitaplar. İstanbul.
- Ersanlı Büşra, Özdoğan Günay Göksu (2012). 'Kürtlerin Türkiye'de Yakın Dönem Siyasi Temsiliyet ve Katılım Mücadeleleri', (der) Büşra Ersanlı ve ark. *Türkiye Siyasetinde Kürtler: Direniş, Hak Arayışı, Katılım*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Galtung Johan (2012) *Çatışmaları Aşarak Dönüştürmek*, (Çev. Havva Kök), Ankara: USAK Yayınları.
- Galtung Johan (1988). 'International Development in Human Perspective', Roager A. Coate ve Jerel A. Rosati(der.) *The Power of Human Needs in World Society*, Londra: Lynne Rynner, 128-159.
- Huitt W. (2012). "Maslow's Hierarchy of Needs", *Educational Psychology Interactive*. Voldosta, GA:Voldosta State University. <http://www.edpsycinteractive.org/topics/conation/maslow.html> E.T. 03/10/2012
- Kelman Herbert A. (1990). "Applying a Human NeedsperspectivetothethePractice of Conflict Resolution: TheIsraeli-Palestenian Case", John W. Burton(der.) *Conflict: Human NeedsTheory*, London: MacmillianPress, 283-297.
- Kirişçi Kemal, Winrow Gareth M. (1997). *Kürt Sorunu: Kökeni ve Gelişimi*. (Çev. Ahmet Fethi) İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Lederach, John Paul. (1997) *Building Peace: Sustainable Reconciliation in Divided Societies*. Washington DC: United States Institute for Peace.
- Marcus Aliza (2010). *Kan ve İnanç: PKK ve Kürt Hareketi*, (Çev. Ayten Alkan), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Maslow Abraham (1943a). "Preface to Motivation Theory", *Psychomatic Medicine*, January 1 1943, Vol.5, No.1, 85-92.
- Maslow Abraham (1943b. "A Theory of Human Motivation", *Psychological Review*, 50, 370-396.
- Matur Bejan (2011). *Dağın Ardına Bakmak*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Nudler Oscar (1990a). "Human Needs: A sophisticated Holistic Approach", Katrin Lederer, Johan Galtung, David Antal (Der.) *Human Needs : A Contribution to the Current Debate*, Boston: Oelgeschlager, Gunn& Hain; Königstein: Verlag Anton Hain Meisenheim GmbH.
- Nudler Oscar (1990b). "On Conflicts and Metaphors: Toward an Extended Rationality", John W. Burton(der.) *Conflict: Human Needs Theory, London: Macmilian Press, 1990, 177-201*.
- "Ohal 3 Ay Daha Uzatıldı", Evrensel, Ocak 2017
<https://www.evrensel.net/haber/302476/ohal-3-ay-daha-uzatildi> (e.t. 10/01/2017).
- "34 Kişi Öldü", Cumhuriyet Gazetesi, 28 Aralık 2013,
http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/23487/_34_kisi_oldu_bir_onbasi_bile_gorevden_alinmadi_.html
(e.t. 20/12/2016)
- Oran Baskın (2014). *Kürt Barışında Batı Cephesi: Ben Ege'de Akilken...* İletişim Yay.
- Özçelik Sezai (2006), "Theories, Practises, and Research in Conflict Resolution and Low-intensity Conflicts: The Kurdish Conflict in Turkey", *The Journal of Conflict Studies*, Winter 2006, 133-153.

- Sancar Mithat (2010). "Eğitim, Çatışma ve Geçmişle Yüzleşme: Genel Bir Değerlendirme", *Eğitim Çatışma ve Toplumsal Barış: Türkiye'den ve Dünyadan Örnekler*, İstanbul: Tarih Vakfı, 125-134.
- Sites Paul (1990). "Needs as Analogues of Emotions", John W. Burton (der.) *Conflict: Human Needs Theory*, London: Macmillian Press, 7-34.
- Staub Ervin (1990). "The Roots of Evil: Social Conditions, Culture, Personality, and Basic Human Needs", *Personality and Social Psychology Review*. Vol. 3, 179-192.
- Uçarlar Nesrin (2012). 'Kürtçe'nin Direnişi ve Siyasalın Geri Dönüşü' (der) Büşra Ersanlı ve ark. *Türkiye Siyasetinde Kürtler: Direniş, Hak Arayışı ve Katılım*. İletişim Yayınları. İstanbul. (251-297)
- Yavuz M. Hakan ve Özcan Nihat Ali (2006). "The Kurdish Question and Turkey's Justice and Development Party", *Middle East Policy*, Vol XVIII, No 1. Spring.
- Yayman Hüseyin (2011). *Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası*, Doğan Kitap. İstanbul.
- Yeğen Mesut (2011). *Son Kürt İsyanı*, İletişim Yayınları. İstanbul.

Different types of spelling errors made by Kurdish EFL learners and their potential causes

Ibrahim Abdulrahman AHMED¹

Received: Jan 17, 2017 Reviewed: May 31, 2017 Accepted: Jun 21, 2017

Abstract

The purpose of this study is to investigate various types of spelling errors and the causes of spelling inaccuracy of first year Kurdish college students found in their compositions. Participants are 40 Kurdish learners of English at two different universities, Koya University and Saladin University, who were studying English language and literature. The present study first displays general background about English writing system and definitions of related terms followed by an overview of Kurdish writing system and its orthography. In addition, differences between both languages' writing systems have been shown as is likely to be the cause of Kurdish learners' spelling mistakes. Spelling mistakes made by Kurdish college students are then classified into eight main categories and analysed statistically. The eight categories of English spelling mistakes incorporate Insertion, omission, substitutions, transposition, grapheme substitution, space inaccuracy, capitalisation and others. Despite lack of sufficient phonological and morphological knowledge in English the dissimilarity between English and Kurdish writing systems tends to be the main cause of spelling errors by first year Kurdish college students. It is significant for both students and instructors to be aware of the causes and types of English spelling mistakes so as to try to minimise them. It can be thought that knowing these causes would probably help not only English language learners but also its instructors to solve erroneous spellings to a large extent. **Keywords:** Spelling mistakes, Kurdish EFL learners, Kurdish writing system, English writing system, orthography

Recommended citation:

Ahmed I.A. (2017). Different types of spelling errors made by Kurdish EFL learners and their potential causes. *International Journal of Kurdish Studies* 3 (2), 93 – 110

1. INTRODUCTION

Writing is one of the challenging skills for learners which includes several sub categories such as writing system, spelling, orthography and punctuation that pose difficulties for learners even for first language learners since they need be taught how to write unlike speaking skill that

---

¹ Koya University/ Koya/ Erbil/ Kurdistan Region/Iraq, Ibrahim.ahmed@koyauniversity.org

can be acquired naturally in the first language. Like other learners of English, Kurdish learners are very likely to encounter numerous difficulties in learning English. Hence, these difficulties lead them to make various kinds of linguistic, morphological, phonological and orthographical errors. However, Corder (1981) thinks that these types of errors are the natural by-product of language learning. He also considers these errors as a significant clue of language learning progress. Thus, he suggests systematic analysis of learners' mistakes so as to understand their problems and needs and, in turn, design pedagogic methods and remedial strategies and plans accordingly.

Accurate spelling is desperately required in writing skill in order to convey messages efficiently. Hence, correct spelling is indispensable because one misspelling might spoil the meaning of an original message that a writer wants to convey (Fagerberg, 2006). Misspelling is one of the commonest mistakes that English as a second or foreign language (ESL/ EFL) learners encounter including Kurd EFL learners. As it can be argued that one of the most frequent errors in Kurd students' written productions is spelling errors. The majority of students keep committing the same spelling mistakes throughout their learning stages of English even after they are admitted to college which often makes their written works difficult to understand as well as it probably hinders them to write in English with confidence due to fear of making spelling mistakes. As Smedley (1983) considers that spelling mistakes influenced the clarity and intelligibility of written works in a negative way and thus in damages communication between the author and the reader.

1.1 Basic concepts and terms in writing system

The basic entity in written language is called 'grapheme' which is defined by Crystal (2003) as 'the smallest unit in the writing system capable of causing a contrast in meaning' (p. 257). writing system is the overall system of written languages in which two distinct meanings has been attributed to the term 'writing system' by Cook and Bassetti (2005), the first general meaning refers to "the terms 'scripts' and 'orthography'" (p. 3). Hence, the writing system can be described in this sense as 'a set of visible or tactile signs used to represent units of language in a systematic way' (Coulmas, 1996, p. 560). While, orthography is defined by Cook and Bassetti (2005) as 'the set of rules for using a script in a particular language' (p. 3). In addition script is defined by Coulmas (2003) as 'the graphic form of the units of a writing system' (p. 35). In The second meaning, the two terms of 'orthography' and 'writing system' overlap as the former is described as 'the set of rules employed in a particular language for spelling, punctuation etc.,' (Cook and Bassetti, 2005, p. 3). Thus, in this sense the term of 'writing system' refers to a specific language such as 'the English writing system' or 'the Kurdish writing system' and so on. Nevertheless, some researchers, for instance, Sampson (1985) and Sproat (2000) state that the two terms of 'orthography' and 'writing system' might be utilised interchangeably. However, in this study, the term writing system refers to the sense that Cook (2004) defines as 'the way that a particular language and its users systematically employ writing' (p. 27).

Languages are written in a variety of scripts, some of them share the same script, whereas, some others use different scripts to represent their writing systems. As Sampson (1985) states that ‘one language may be written in different scripts, and the same script may be used to write different languages’ (p. 21). Script is not a language itself but it means for visualising examples of a language (ibid). Catach (1988) cited in Perfetti and Charles (1997) defines scripts as a ‘sets of discrete, articulated and arbitrary signs, which enable any constructed message to be transmitted without necessarily using natural means’ (p. 243). Another term which is used as a unit in language systems is a letter which is related to one of the units of script in which together form ‘the elements of various writing systems’ (Sampson, 1985, p. 22). Hence alphabetical languages can be written in each other’s scripts or letters but not with symbolic languages i.e. English can be written in Arabic or Russian letters but it is unacceptable to be written in Japanese or Chinese scripts as the scripts of the latter two languages are called ‘characters’. According to Baron (2005) and Birch (2007) all languages of the world can be fallen into three categories in terms of their writing systems which are logographic, syllabic and alphabetic systems. An example of the logographic writing system would be the kanji system in Japanese in which ‘one symbol represents the concept or meaning of an individual word or part of a word’ (Birch, 2007, p. 16). Whereas, syllabic writing exemplifies a system in which the ‘symbols represent the syllables of the language’ (Lado, 1964, p. 18), however, when one symbol links to one sound, this is known as an alphabetic writing system. Hence, both English and Kurdish are practising alphabetic writing systems according to the above description.

2. A general background about Kurdish writing system

Kurdish language consists of two main dialects which are Sorani and Kurmanji, in which each one of them utilises a different writing system and orthography, as the former use modified Arabic scripts and the latter utilises modified Latin scripts for their writing systems (Matras and Reershemius, 1991; Soltani, 2005). Although, both writing systems are in use, they both have some shortcomings in corresponding to all Kurdish Phonemes as in modified Arabic the phoneme /i/ is not represented, and the modified Latin does not have standard scripts for four letters and phonemes such as (ح،ع،غ and ئ) which are considered as foreign phonemes borrowed from Arabic (Daneshfar et al., 2009). Hence, there has been quite a long controversy over the issue of which writing system need to be adopted in order to unify the Kurdish dialects via one standard writing system. The Sorani dialect is used in Kurdish speaking areas in Iraq and Iran. whereas, the Kurmanji dialect is mainly used in Kurdish speaking areas in Syria and Turkey which is used by three-quarters of all Kurds (Abdullah and Aram, 2004). However, Sorani Kurds have had more opportunities to study and receive education in their language than the Kurmanji ones as from the early 1920s Kurdish has formally become the language of instruction in educational institutions in the Kurdish speaking areas in Iraq (now known as Kurdistan Region), whereas such literary instruction was not and has not been allowed formally in Syria, Turkey and Iran. Thus, the Sorani dialect has become the standard dialect in Iraqi Kurdistan and the only Kurdish dialect, which is written in modified Arabic scripts, taught and learnt formally in public educational institutions (Rahimpour and Dovaise, 2011). As the focus of this study is on Sorani dialect and its writing system, thus the term Kurdish refers to this dialect in this paper henceforth.

In order to have a better understanding of the underlying factors of spelling errors made by Kurdish learners of English and the role of first language interference in second language learning, The Kurdish writing system needs to be further explained. The Kurdish alphabet consist of 33 letters which includes 25 consonants and eight vowels corresponding to 36 phonemes without counting diphthongs. Kurdish is written from right to left since it is based on Arabic-Persian alphabet. The Kurdish writing system is an alphabetic, sound based and a phonetic language as there are one to one correspondence between letters and phonemes with a fewer exceptions such as /i/ phoneme, which is similar to schwa /ə/ in English, is not represented (Mc Carus, 1992). Since the Arabic alphabet does not have enough letters or scripts to represent all Kurdish phonemes, some letters have been borrowed from Persian such as چ،پ،ژ and گ signifying /ç, p, ç and g/ respectively (Hassanpour, 1992). This borrowings did not satisfy the Kurdish phonemes and thus Kurdish intellectuals produced certain letters by adding some subscript dots and diacritics to the existing Arabic letters which were near the Kurdish phonemes so as to represent the intended phonemes in Kurdish such as adding two dots to ف/f/ to form ف to represent /v/ phoneme and adding diacritic to velar ل/l/ and flap ر/r/ to form ل palatal /l/ and thrill ر /r/ (ibid). Hence, the Kurdish writing system can be considered shallow in terms of 'orthographic depth' as there is direct correspondence between phonemes and letters with a very few exceptions just like Finnish and Serbo-Croatian languages which are illustrated as near the shallow in (Cook, 2004). Therefore Kurdish unlike English does not require phonetic transcription due to having one-to-one mapping trait between letters and phonemes which aid learners to write what they exactly say without memorising word forms or without ever seen a word before just by knowing individual letters.

3. Types of spelling mistakes made by Kurdish college students

Sample of spelling errors have been collected from first-year Kurdish college students' compositions, which were short paragraphs about three different topics of those students studying English as a foreign language in two different universities in Kurdistan Region. Among 120 students' samples only forty were chosen randomly in order to discover the number and types of spelling errors made by Kurdish college students in their short compositions which were about 50 to 100 words each. The selected samples were examined for errors and then all the misspelling words were registered and classified according to their types. The repeated misspelling of a particular word by the same student were counted only once, however if the same word was misspelled by different students it has been counted each time. In addition if there were more than one types of spelling errors in a word, it was recorded once in each students' samples for instance <langueg> can be classified under omission and substitution types of errors but it has been classified as one erroneous word under the category of (other). The errors found in the selected samples' written works have been classified into eight categories by adapting the classification pattern from Wing and Baddeley (1980) and cook (2004) which are as follows:

- 1- **Addition (insertion):** when an extra letter are added to a word such as <verey> for <very> or <calature> for culture
- 2- **Omission:** when a letter is deleted or missed from a word such as <diffrent> for <different> and <blak> for <black>

- 3- **Substitution:** when a letter is replaced by another one, such as <picnik> for <picnic>
- 4- **Transposition:** when two neighbouring letters transposed, such as <tow> for <two>
- 5- **Grapheme substitution:** “involving more than two letters but only a single cause, for example when an equivalent according to sound correspondence rules is substituted for the usual form, as in ‘thort’ for ‘thought’” (Cook, 2004, p. 124)
- 6- **Word space:** when a compound word were separated with a space or where not word space left between words, such as <break fast> for <breakfast> and <alot> for <a lot>.
- 7- **Capital:** when a letter is capitalised unnecessarily or in a sentence or a when required capital letter is written in lower case for instance, <i> for <I> or <My?> for <my> in a sentence.
- 8- **Other:** when an erroneous word cannot be classified under one particular given category or it has more than one type of spelling mistake in it such as <colegge> for <colleague> or <langueg> for <language> as the latter contains both omission and substitution spelling error in it.

3.1 Spelling error categories and their proportion in the collected samples

In the process of scrutinising 40 compositions from the first year Kurdish university students, 233 spelling errors were identified. The average number of spelling mistakes made by Kurdish EFL learners are 5.8 % for each one of them. The 233 spelling errors have been classified into eight main categories and the rate of each type have be shown in the following table (Table 1).

Table 1 the types and the proportion of spelling errors by Kurdish EFL learners

Student No.	Addition (insertion)	Omission	Substitution	Transposition	Grapheme transposition	Word space	Capitalisation	Others	Total
1		3	1				2		6
2	1	1		1		1	1		5
3	1	2	2						5
4	1	2	1	1			1	1	7
5	1	1	1	1				1	5
6		1	1				2		4
7		2	1			1	1		5
8	1		1			1	1		4

9	1				1	1	1		4
10	1	1	1			1	1		5
11		1	2			1	1		5
12	1	1			1	1	1		5
13		1	1			1	3		6
14		2			1	1		1	5
15	1	1				1	1		4
16		2				1	1		4
17		2	2	1		1			6
18	1	1	1		1		2		6
19		2	1		1	1	1	1	7
20		1	2				1		4
21		2	1	1		1	3	1	9
22		1	2		1			1	5
23		2				3	1		6
24	1	4	1					1	6
25		2		2	1	2	1		8
26			2		1	1	1	1	6
27		2	1			1	2		6
28		1	1			1	2		5
29		1	3	1			1		6
30		2	2			1	1		6
31	2	2					1		7
32		2	2		1	2			7
33	2	2					4		8
34	2	1	1			1	1		6
35			1	1	2		3		7
36	1	1	3			2		2	9
37	1	2		1		2	1		7
38		2	2			1		1	6
39		2				2			4
40		1	1			2	2	1	7
Total	20 8.6%	59 25,3%	41 17.6%	10 4.3%	11 4.7%	35 15%	45 19%	12 5%	233

In Figure 1 below the proportions of the main eight types of spelling errors made by Kurdish EFL learners have been shown.

Figure 1 the rate of eight spelling errors

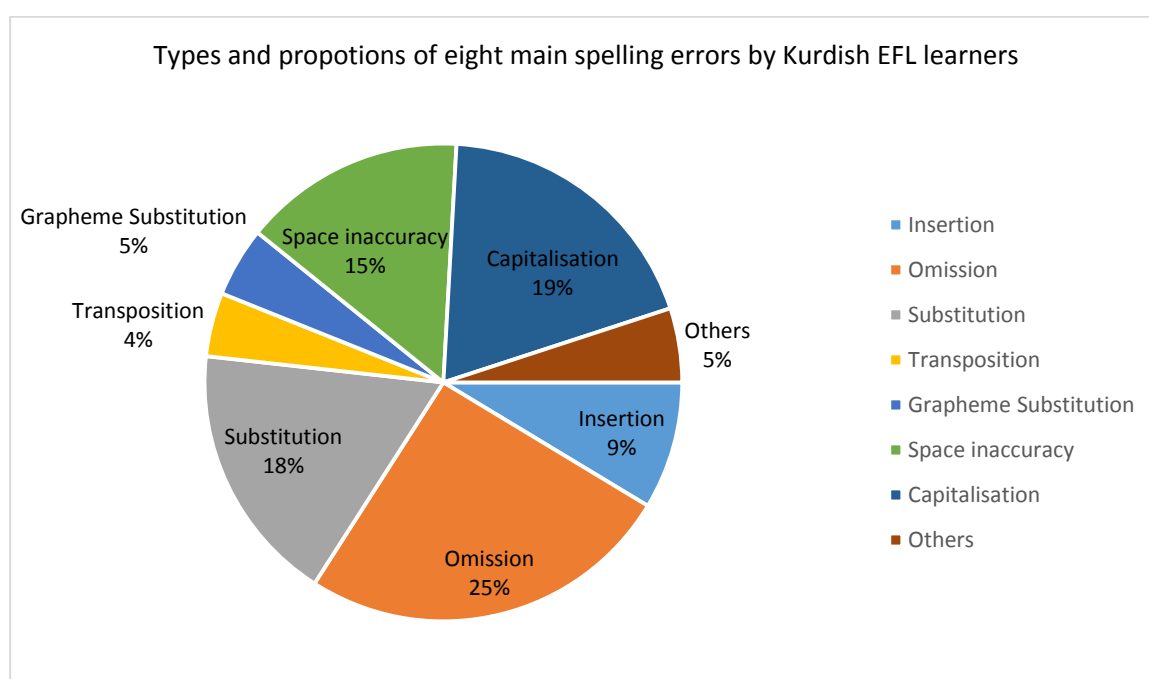

Figure 1 demonstrates that the commonest type of spelling errors made by Kurdish EFL learners is 'omission' (25.3%) such as <suny> for <sunny> or <befor> instead of (before) followed by 'capitalisation' (19%), it is worth mentioning that Kurdish students made high rate of capitalisation mistakes especially they have been negligent in capitalising the days of the week and the names of months such as <friday> for <Friday> or <march> for <March> or sometimes they did the opposite such capitalising a word in the middle of a sentence or a letter in the middle of a word <cLoths> for <cloths> or <My> instead of <my>. This was followed by 'substitution' (18%) as in <ferst> for <first>. In fourth position was 'space inaccuracy' (15%) for instance <anice> for <a nice> or <some times> for <sometimes>. Both categories of 'grapheme substitution' and 'other' were the same in proportion (5%) and examples for them respectively are as in <bleim> for <blame> and <faivurat> for <favourite>. Transposition was

the least type of spelling errors found in samples of Kurdish students' written works which was (4%) the most frequent example of this type is in this study was <friend> for <friend>.

4. The potential causes of English spelling mistakes

Many studies have been conducted on English as a second and foreign language (ESL/EFL) learners of various language backgrounds, so as to identify different types of spelling mistakes and determine likely causes of their spelling errors. Most of these studies emphasise the premise the commonest cause of spelling mistakes by EFL or ESL learners is due to irregularity of English writing system (Al-Hassan, 2011; Al-Jarf, 2010; Gunian, 2012; Fagerberg, 2006; Jayousi, 2011). In addition, the difficulty of English spelling is attributed to the lack of correspondence between sound and spelling or phoneme and grapheme of the language (Altmann and Fengxiang 2008; Henderson, 1981; Perfetti et al., 1997). Some example of inconsistency in English writing system are as follows: firstly, one letter may represent various phonemes such as letter (a) in <dame, bad, task, all, village and many> and thus Foster (1992) states that English is orthographically deep. Secondly, different letters might represent one phoneme such as, <to too, two, though, threw, clue and shoe>. Thirdly, a set of letters together represent a single phoneme as in <change, shall, physics, nation, the, three>. More inconsistencies are there in English which requires its learners to memorise certain word forms and pay further attention to them despite knowing its orthographic rules particularly regarding silent letters as in <doubt, light, sign, knife> and so forth. Moreover, There are other causes which makes second language (L2) learners commit spelling mistakes such as linguistic differences between English and the learner's own language (Brown 2000; Saville-Troike, 2006; Swan and Smith, 2001). These causes stimulate spelling errors due to difference in orthography, morphology and phonology of the two languages (Holligan and Johnston, 1991; Tonga et al, 2009). On the other hand, first language interference may also play a role in making spelling errors in English by transferring first language (L1) phonological and orthographic rules into English processing ((Akamatsu, 2003; Koda, 2005). For instance, due to lack of /p/ phoneme in Arabic, its learners of English might write <brobem> for <problem> (Cook, 2004). Similarly owing to absence of /l/ and /r/ or /b/ and /v/ phonemes in Japanese, Japanese speakers might spell <biolin> instead of <violin> and <negrect> for <neglect> (Gunion, 2012). As in a study by Al-Jarf (2009) on Arab learners of English he found that 63% of spelling mistakes were phonological and 27% were orthographic ones, which support the view that most spelling errors are resulted in those causes mentioned above. This might possibly be the case with the sample students in this paper who are Kurdish EFL learners, in terms of L1 interference and linguistic differences between English and Kurdish as well as the phoneme grapheme correspondence between the two languages. This study seeks to investigate spelling mistakes made by first year Kurdish college students and classifying their spelling errors and show the potential causes of the occurrence of different types of spelling errors in their written works. Analysing their spelling errors gives teacher and practitioner better insights into the causes and types of their spelling errors which may certainly be helpful for future spelling instructions and enable them to deal with spelling issue more appropriately. In the following part different types of spelling error will be analysed along with their causes.

4.1 Possible causes for the spelling errors by Kurdish EFL learner

The difference between the English language and a learner's first language has seemed to be the main cause of spelling inaccuracy by L2 learners as it can be noticed in previous studies (Cook, 1997, 2004; Okada, 2005). Mispronunciation by L2 learners has also been identified an effecting factor for making spelling errors (Brown, 1988). Other causes which have already been recognised as possible causes for misspelling are first language interference (Brown, 1988; Cook, 1997, 2004), deficiency in knowledge of English spelling rules (Van Berkel 2005) and careless mistakes such as slip of the pen or writing in haste (Brown, 1988, Carney, 1994). Four possible causes has been identified for spelling errors made by Kurdish university students as follow:

4.1.1 The difference between Kurdish and English writing systems and orthography

Both English and Kurdish are sound based and alphabetic writing systems based on the definition of sound based writing system by Cook (2008) as they represent their spoken language form through both vowels and consonants. However, English writing system is based on Roman alphabets, whereas Kurdish writing system is based on Arabic-Persian alphabets (Matras and Reershemius, 1991) and thus the direction of English is form left to right but the Kurdish one is form right to left. Moreover, Using word space and capital letters are other differences between Kurdish and English writing systems which have caused problems for Kurdish college students investigated in this study as they made (19%) of their spelling errors in the collected samples in either lack of capitalisation or unnecessary capitalisation of letters or words as in <friday> for <Friday>, as well as they made (15%) spelling errors of space inaccuracy in which (63%) of errors were lack of spaces and (37%) were having extra spaces particularly between compound words such as <break fast> for <breakfast> and conversely, <itis> for <it is>. The reason behind committing such mistakes relates to the premise that in Kurdish writing system space is usually used between clauses and sentences as a chain of words can be annexed together to form a clause or a sentence without having a space between individual words and space is not as important it is in English. In terms of capitalisation it is peculiar to Roman alphabet-based languages as English is one of them, since it is not employed in Kurdish writing system and thus Kurdish EFL learners in this study seemed to have a problem with capitalising the first letter of proper names the days of the week and the names of the months or at the beginning of sentences.

4.1.2 Phonological differences and lack of phonological knowledge

Interestingly most of the phonemes of English are available in Kurdish except /θ/ and / ð/, yet they are not problematic in terms of pronunciation for Kurdish learners due to their familiarity with those two phonemes in Arabic studying at school. Hence Kurdish EFL learners very unlikely to change a letter from a word due to lack of the phoneme of that letter in Kurdish as the Arabic learners of English do by replacing /p/ to /b/ in words like <bicture> for <picture> (Al-Jarf, 2009), nor like Japanese to substitute /l/ with /r/ or /v/ with /b/ as in <negrect> for

<neglect> or <biolin> for <violin> (Gunion, 2012). However, the phoneme grapheme correspondence in English has caused serious problems for most of the English learners and Kurdish EFL learners in particular, since Kurdish is a phonetic language as it is written the way it is said (Rahimpour and Dovaise, 2011) and thus it has a transparent sound based writing system whereas English does not have one to one grapheme-phoneme correspondence and it is less transparent as it has complex spelling rules that need to be learnt Cook and Bassetti, 2005; Cook, 2008). For instance on phoneme in English can be represented in various graphemes such as /ʃ/ can be <sh>, <si>, <ssu>, <ssi>, <ch>, <ti>, <ci>, <su>, <xu>, <xi> as in /shoe, tension, assure, passion, machine, action, social, sure, luxury, anxious. Whereas, in Kurdish one letter corresponds to one phoneme for instance /ʃ/ corresponds to one letter which is /ش/. Hence, it has been noticed that Kurdish university students made many mistakes due to lack of phoneme and grapheme correspondence as in spelling errors of grapheme substitution like <bleim> for <blame>, <laide> for <lady>, <fiar> for <fire> and <rijen> for <region> or perhaps because of their mispronunciation of certain words for instance <favourite> have been misspelled in a variety of ways according to the students' pronunciation <faivarut>, <faivurat>, <favaret>, <favorete> and <faivarit>.

4.1.3 Lack of morphological and orthographical knowledge in English

Many examples of misspelling found in the collected samples of the Kurdish first year university students, were made owing to lack of English morphological rules such as <maked> for <made> or <spented> for <spent> as well as adding (ed) for an adjective as in <happyed>. In addition some misspelled words were those whose final letter need to be doubled while inflectional or derivational suffixes added to them but they have not been doubled such as in <finaly> for <finally>, <begining> instead of <beginning> and <shoping> for <shopping>.

Another common spelling error identified from Kurdish EFL learners' compositions were leaving out the silent (e) as in <mak> for <make>, <com> for <come>, <befor> <before>, <chang> <change>, <fir> <fire>, <evry> <every> and its silence might be the cause of being left unwritten. They tend to be unaware that the final (e) has several functions in English such as changing the letter <a> in <make> into the phoneme /ei/ not /æ/. Secondly, to show that letter <c> is pronounced as /s/ not /k/ at the end of a word as in <piece>. Thirdly, to demonstrate that the final <s> is part of the original word not an inflectional suffix as in <course and horse>. Finally, to meet the required number of letters in a content word in English such as <tone, bone, gone, done>.

The final types of spelling errors are related to orthographic errors identified in consonant doubling, vowel and consonant omission and transposition. The doubling of consonant letters have been found in the collected samples of this study in <winnter, lunnch usefull, beautifull, nationall, persson>. This type of spelling mistakes is regarded as one of the common mistakes occurring in English (Carney, 1994). Carney (ibid) believes that doubling has caused difficulty for English language learners and even for its native users. The other types of spelling errors such as transposition and omission of both vowels and consonants can be attributed to the Kurdish college students' limited knowledge of English spelling rules. Some examples of

transposition are <firend or freind for friend, tow-two, wief- wife, naem-name, Wedensdy-Wednesday>. This types of misspelling is due to uncertainty and confusion of spellers who are not sure which element of a word to choose (ibid). Finally, the commonest and the most frequent type of spelling errors in this study has been omission (25.3%) of all spelling errors which includes both vowel and consonant omissions by first year Kurdish university students, consonant omissions were only (15%) as in <govermnet-government, enviroment-environment, blak-black>, whereas, vowel omission were (85%) of all omission types of spelling errors made by Kurdish college students as in <frind-friend, intresting-interesting, diffrent-different, beutiful-beautiful, serch-search>. The possible causes behind making such mistakes by the Kurdish EFL leaners at university level may be due to several factors such as having an extra letter in a word as in <black> or silent letter as in <interesting>, <different> or mispronunciation as in <environment> and <government> the latter examples are usually mispronounced by the targeted sample students as they did not pronounce /n/ phoneme in those two words and thus they did not write it. Hence students need to be aware of phonological and vocabulary knowledge despite orthographic knowledge as according to Wasowicz (2007) they all are components of spelling knowledge.

5. Conclusion

In conclusion, misspelling is seemed to be one of the pervasive mistakes in the written tasks of first year Kurdish university students. The reason behind the widespread of spelling errors might refer to several factors such as the irregularity and inconsistency of English writing system, the difference between English and Kurdish writing systems, the negative interference of the Kurdish writing system into English writing tasks and the lack of phonological, morphological and orthographical knowledge and awareness of English by Kurdish university students. Eight categories of spelling errors have been identified in this study and the highest rate of misspelling words were omission type with the proposition of (85%) vowel omission and only (15%) are consonant omission. Among various types of spelling errors, inaccuracy in spelling vowels have been highly pervasive in the Kurdish university students' written works. The main cause of spelling errors by Kurdish learners of English are probably due to the grapheme-phoneme correspondence as in Kurdish is one to one except a few cases whereas in English the grapheme-phoneme correspondence is one to many and thus it has posed serious problems for Kurdish EFL learners in English spelling performance. Hence, having identified types of spelling mistakes and their underlying causes in this study might be helpful for practitioners and instructors to assist their students to deal with English spelling and teach those spelling rules of English to Kurdish university students that they seem to have most difficulty in them. In addition spelling instructions need to be integrated into both writing and reading classes so that the targeted students see each other's spelling errors and avoid making repeated spelling errors in English.

Reference

- Abdullah, S. & Aram, K. (2004). *English-Kurdish (Sorani) and Kurdish (Sorani)-Dictionary*. India: Star publication/Languages of World Publication.
- Akamatsu, N. (2003). The Effects of First Language Orthographic Features on Second Language Reading in Text. *Language Learning* 53: pp. 207–231.
- Al-Hassan, A. (2011). *English spelling is chaotic: What facts lie behind this popular judgment?* [Online]. Available from: <http://iatefl.britishcouncil.org/2011/sessions/2011-04-17/english-spelling-chaotic-what-facts-lie-behind-popular-judgment>. [Accessed 2 April 2014].
- Al-Jarf, R. (2010). Spelling error corpora in EFL. *Sino-US English Teaching*, 7(1), pp. 6-15.
- Al Jayousi, M. T., (2011). *Spelling errors of Arab students: types, causes, and teachers' responses*. Thesis (Master). The American University of Sharjah.
- Altmann, G., & Fengxiang, F. (Eds.). (2008). *Analyses of script: properties of characters and writing systems* (Vol. 63). Berlin: Walter de Gruyter.
- Baron, N., (2005). The written turn. *English Language and Linguistics*, 9(2), pp. 359- 376.
- Birch, B., (2007). *English L2 Reading: Getting to the Bottom*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Brown, A. (1988). A Singaporean Corpus of Misspellings: Analysis and Implications. *Journal of the Simplified Spelling Society*, 3, pp.4-10.
- Brown, H. D. (2000). *Principles of language learning and teaching* (4 th. ed.). White Plains, NY: Pearson Education.
- Carney, E., (1994). *A Survey of English Spelling*. London: Routledge Inc.
- Cook, V., (1997). L2 Users and English Spelling. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 18(6), pp.474-488.

Cook, V., (2004). *The English Writing System*. London: Arnold.

Cook, V. (2008). *Second Language Learning and Language Teaching* (4th ed.). London: Hodder Education.

Cook, V. and Bassetti, B., (2005). An introduction to researching second language writing systems. In: Cook, V. and Bassetti, B., eds. *Second Language Writing System*. Clevedon: Multilingual Matters, pp. 1-61.

Corder, S. P. (1981). *Error analysis and interlanguage*. Oxford: Oxford University Press.

Coulmas, F., (2003). *Writing Systems: An Introduction to their Linguistic Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.

Crystal, D., (2003). *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press.

Catach, N. (1988). Quoted In: Perfetti, C.A., Rieben, L. and Fayol, M. (1997) eds. *Learning to Spell: Research, Theory, and Practice Across Languages*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates. pp. 3-6.

Esmaili, K. S., & Salavati, S. (2013). Sorani Kurdish versus Kurmanji Kurdish: An Empirical Comparison. In *Proceedings of the 51st Annual Meeting of ACL*.

Daneshfar, F., Barkhoda, W., & Azami, B. Z. (2009). Implementation of a Text-to-Speech System for Kurdish Language. Paper presented at the meeting of *Digital Telecommunications of Fourth International Conference on*, Santaj/ Iran, July.

Fagerberg, I., (2006). *English spelling in Swedish secondary schools: Students' attitudes and Performance* [online]. Karlstads University Press. Available from: <http://kau.diva-portal.org/smash/get/diva2.../FULLTEXT01.pdf> [Accessed 18 March 2014]

Frost, R. (1992). *Orthography and phonology: The psychological reality Of Orthographic depth*. In M. Noonan, P. Downing & S. Lima (eds.). *The linguistics of literacy*. Amsterdam: Benjamins. pp. 255-274.

Gunion, R. (2012). What are the types and proportions of Major spelling errors made by short stay Japanese university students enrolled full-time at Newcastle University? *Annual Review of Education, Communication & Language Sciences*, 9. pp. 15-41

Hassanpour, A. (1992). *Nationalism and language in Kurdistan, 1918-1985* (p. 343). San Francisco: Mellen Research University Press.

Hassanpour, A., Sheyholislami, J., & Skutnabb-Kangas, T. (2012). Introduction. Kurdish: Linguicide, resistance and hope. *International Journal of the Sociology of Language*, (217):118.

- Henderson, L. (1981). *Orthography and word recognition in reading*. London: Academic Press inc.
- Holligan, C. and Johnston R.S., 1991. Spelling errors and phonemic segmentation ability: the nature of the relationship. *Journal of Research in Reading* [online], 14 (1), 21-32.
- Koda, K. (2005) *Insights into second language reading*. New York: Cambridge University Press,
- Lado, R., (1964). *Language Teaching, a Scientific Approach*. New York: McGraw-Hill.
- Mc Carus, E.N. (1992). Kurdish. In W. Bright (Ed.), *International encyclopaedia of linguistics*. (pp. 289-294). Oxford: Oxford University Press.
- Matras, Y., & Reershemius, G. (1991). Standardization beyond the state: the cases of Yiddish, Kurdish and Romani. *Von Gleich and Wolff, 1991*, 103-123.
- Okada, T., (2005). A Corpus-based Study of Spelling Errors of Japanese EFL Writers with Reference to Errors Occurring in Word-initial and Word-final Positions. In: V.Cook and B.Bas-setti, eds. 2005. *Second Language Writing Systems*. Clevedon: Multilingual Matters. pp. 164-183.
- Perfetti, C., Rieben, L. and Fayol, M. (1997). *Learning to spell. Learning to Spell: Research, Theory, and Practice*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.
- Rahimpour, M., & Dovaise, M. S. (2011). A Phonological Contrastive Analysis of Kurdish and English. *International Journal of English Linguistics*, 1(2). 73-82
- Sampson, G., (1985). *Writing Systems: A Linguistic Introduction*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Saville-Troike, M., 2006. *Introducing second language acquisition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Smedley, D. (1983). Teaching the basic skills: spelling, punctuation, and grammar in secondary English. New Fetter Lane London: Methuen and co. Ltd
- Sproat, R., (2000). *A Computational Theory of Writing Systems*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Soltani, R. (2005). (ریزمانی کوردی) *Kurdish Grammar*, 1st (ed), Sanandaj: Soma (In Kurdish).
- Swan, M., and Smith, B., (2001). *Learner English: A teachers' guide to interference and other problems*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tonga, X. et al., (2009). Morphological Awareness, Orthographic Knowledge, and Spelling

Errors: Keys to Understanding Early Chinese Literacy Acquisition. *Scientific Studies of Reading*. 13 (5), 426-452.

Van Berkel, A., (2005). The role of the phonological strategy in learning to spell in English as a second language. *In: Cook, V. and Bassetti, B., eds. Second Language Writing System*. Clevedon: Multilingual Matters, pp. 97-121.

Wasowicz, J., 2007. What do spelling errors tell us about language knowledge? Available from: http://www.learningbydesign.com/uploads/What_Do_Spelling_Errors_Tell_Us_Language_Knowledge.pdf [Accessed on 5 April, 2014].

Wing, A.M. and Baddeley, A.D., (1980). Spelling errors in handwriting: A corpus and a distributional analysis. *In: Frith, U., ed. Cognitive Processes in Spelling*. London: Academic Press, pp. 251-285.

Appendix 1, the collected spelling errors made by Kurdish college students

Student. NO.	Addition (insertion)	Omission	Substitution	Transposition	Grapheme	Word space	Capitalisation	others	Total
1		blak, suny, quit- quiet	Bat (but)				coLor, Appearace		6
2	Veray,	frind		naem		myster	i'm		5
3	winnter	frind, evr y	Favorete, Langueg e						5
4	faivourite	Orang, langue	kolour	wedensday			march	Langueg	7
5	Saide-side	interchan g	becouse	freind				Leasen (listen),	5
6		blak	Meet (meat)				march, friday		4
7		Befor, mak	fair			atrain	monday		5
8	symbole		hambarg er			Out side	march		4

9	pleace				Fiar-fire	foot ball	june		4
10	lunch	spedal	picnik			break fast	march		5
11		fir (fire)	Nessesary, fanny-funny			Sun flower	kurdish		5
12	caluture	Finaly			Fiar-fire	Grand mother	march		5
13		resturand	resturand			Grand mother	Family There, march		6
14		goverment vollyball			frut	allot,		colegge	5
15	familly	Cath-catch				upearly	march		4
16		Mak, blak				ataxi	march		4
17		tak, Intristing ,	Intristing , relashion	freind		anice			6
18	Faire-fire	frend	pecnic		Fiar-fire		march, friday		6
19		Visted, frind,	viseted		Kot-coat	grand mother	march	pronounsa tion	7
20		com	Slepp-slept, entarnet,				My		4
21		Shoping, continous	becouse	firend		Break fast	My, Mother, Music	maked	9
22		Pajes, studed	Unkle,		Laide-lady			Favouret	5
23		geting, shoping				break fast, asong, amusic	Newspaper		6
24	spented	Frend, visted, uneversty finaly	Dormitary,					uneversty	7

25		brekfast, enjoyed		Frist, bought	fainal y	anice, itis	My		8
26			Emporant, because		fainal y	anice	Family	happyed	6
27		Vollyball , continous	doughter			home work	march, brother		6
28		beutiful	rever			Itis	Me, My		5
29		til	football, bock, hume	wief			cloThes		6
30		Langueg, befor	Beggest, Langueg			some time	There		6
31	usefull, nationall	chang, envirome nt					friday		5
32		regin, trafic	Ferst, fastival		Rijen- region	Out side, apicnic,			7
33	freesh, persson	begining, receded					Year, At, New, City		8
34	mounth, espectially	serch	ganeral			apicnic	Popular		6
35			studyed	Tow-two	Faivar it, bleim,		Meat, Main Meantime		7
36	beutifull	beutiful	happeness, wither, brather			apicnic, out side		Turest villeg	9
37	Prepared	Weathe, finaly		specail		goto, apicnic	First		7
38		daly, befor	owt, nise			apicnic		faivurat	6
39		diffrent, midle				Apicnic, itis			4
40		attractive	resk			alot, alittle	The, My	nissesary	7

Article

International Journal of Kurdish Studies

(ISSN:2149-2751)

3 (2), pp. 111 – 138

<http://www.ijoks.com>

Semantic interpretations in memory

Omed Barzan BRZOO¹ & Shilan Ahmed ESMAIL²

Received: Jun 29, 2017 Reviewed: Jul 27, 2017 Accepted: Aug 06, 2017

Abstract

This research is part of the framework of the science of cognitive language and the science of nervous language, in this regard, the human brain is considered as a calculator, where the processing of information and encryption, preservation, storage and retrieval. The researcher tried to view these mechanisms because of the structures memory and its characteristics and types and therefore It is used in the process of (semantic interpretations) of Kurdish words and utterance, where it is of great importance to organize the storage of words in the form of semantic hierarchical networks related to the process of cognition and knowledge of the speaker and receiver.

At the end, the most important conclusions are put forward with a list of the references.

Keywords: semantic cognitive, memory, Decoding, Perception, processing.

Recommended citation:

Brzoo O.B. & Esmail S.A. (2017). Semantic interpretations in memory. *International Journal of Kurdish Studies* 3 (2), 111 – 138

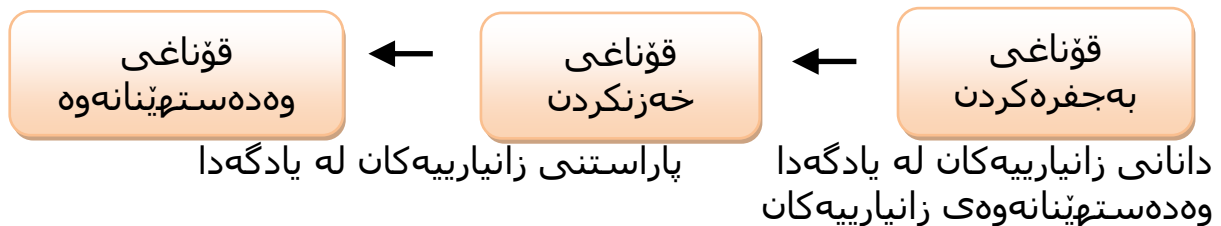
¹ Assistant professor Dr., Department of Kurdish Language, College of Education, Garmian University, Sulaimani, Kurdistan Region - Iraq. E.mail: dr.omedbarzan@yahoo.com

² Assistant teacher, Ministry of Education, Garmian Education, Sulaimani, Kurdistan Region - Iraq. E.mail: shilanaahmed.81@gmail.com

پ.ی.د. ئومید برزان برزو شیلان ئەحمەد ئیسماعیل

راقەکردنە سیمانتیکیەکان لە یادگەدا

زانستی دەرونی تا دەورووبەری سالانی پەنجادا کاریگەر بو بە قوتابخانەیی ڕەفتاری⁽¹⁾. کە لە سەرەتای سەدەیی بیستدا سەری هەلدا، گرنگیان بە شیکارکردنی ڕەفتاریکی تیبینیکیەکان دەدا، ئیتر لە سالانی شەست و دواتر بەهۆی گەشەسەندنی زانستی گەیاندن و تەکنەلۆژیای زانیارییەوه، وردەوردە پروکاریە زانستی (درککردن)⁽²⁾، لەم زانستەدا وەکو ئامپێرێک تەماشای مێشک دەکرا و پیاوژۆی (بەپروۆسەدا بردنی/ processing) زانیارییەکان دەکاتە هاوشیۆی کۆمپیوتەر، واتە وەرگرتنی زانیارییەکان و بەجفرەکردنی و هەلگرتن و پاراستنی و دواتر بە دەستپێنانەوه و جفرەلێکدانەوه (decoding)، کە لێکۆڵینەوه لە یادگە باشترین بواره بو جێبەجێکردنی ئەم میکانیزمانە بو قۆناغەکانی یادگە⁽³⁾. پروانە وینەیی (1)

مێشک بوو هۆی سەرھەلدانێ زانستی دەروونی دەماری درککردن (علم النفس العصبي المعرفي)، کارەکانی پۆل بروکا (paul Broca) لە نیووی دووھمی سەدەیی هەشتدا ڕۆلی سەرەکی لە سەرھەلدانێ ئەم بابەتەدا هەبو، بە ئەزمونی لە سەر نەخۆشێک کاری توپکاری ئەنجامدرا، نەخۆشەکە توشی ڕوداویک بو، بە هۆبەوه فاکولتیی/توانستگەیی زمانی لەدەستدا، کە دواي مردنی کەسەکە لە ئەنجامی توپکاری مێشک دەرکەوت، کە برینێک هەیه لەلای بەشی ناوھووی ناوچەوانەپل⁽⁴⁾ لۆبی بەرھەیی (lobe frontal) لای چەپ، ئەم زانیاری پێریاری ئەوھیی دا، کە پەيوەندییەک لە زێوان ئەم برینە و پێپۆزبونی توانایی مەعریفی کەسەکەدا هەپە⁽⁵⁾. ھەر بۆیە زانستی نیرۆلۆجی دەماری (sciences neurology) بە ھەمان شێوھیی زانستی دەروونی درککردن گرنگی بە لێکۆڵینەوهی چالاکی مێشک و دەماغ دەدات پەيوەست بە وروژنەرە دەرەکییەکان، بەلام زانستی دەروونی درککردن جیاوازه لەم

زانسته، چونکه له بری ئه وهی له سه ر ئاستی نیرۆلۆجی گرنگی به شیکارکردنی چالاکیه ده ماغیپه کان بدات، زانستی درککردن گرنگی به چالاکیه عه قلییه کان ده دات وه کو لیکۆلینه وه له مه عریفه (cognitive) و پرۆسه ئاوه زییه کان⁽⁶⁾. که کاره که ی ئیمه ده چیتته چواچیه وهی زانستی درککردن و زانستی زمانی درککردنه وه.

1/1) رۆلی یادگه له ئاخوتنه کاند:

له ئاخوتندا هه ردو دیارده ی (وا هه ستده که م ده یزانم) (feeling-knowing) یان (له سه ر زمانم دایه) رۆژانه به کارده هیئریت، بۆ نمونه وشه یه ک یه که م پیتی بیرت ده که ویتته وه و وا هه ستده که ییت، که ده یزانیت، ئه مانه به لگه ی ته واون له سه ر رۆلی یادگه له ئاخوتن و گفتوگو کردنه کاند. بۆ نمونه ئه م فۆرمانه له ده ربردراوه کاند رۆژانه به رچاوده که ویت:

1) ا- ناوی کۆمپانیا که م له سه ر زمانه ..... وه کو ناوی شاخه ..... ئا .....

برادۆست.

ب- کوره ئه م شته چی پیده لێن ..... ئه مه ی له ئاودا ده ژی وه کو ماسییه .... به لێ دۆلفین.

ت- هینم مه به ست بو، کوره هین ..... کوره ئه و شته ی له به ری ده که ییت ..... ئا .... چاکیت.

ث- شتیکی خوشی پیده لێن ..... وایزانم ..... ئه ستیره ی ده ریایه.

ج- بیرم ناکه ویتته وه ..... وایزانم نوسه ره که ..... له (1950) دا له دایکبووه.

ح- کوره دوینێ ئه و میوه یه م خوارد ..... یه که م پیتی به (گ) ده ستپیده کات ..... بیرم که وته وه (گیلاس).

ئه م ده ریراوانه ی سه ره وه به لگه ی ته واون له سه ر رۆلی ئه و پرۆسانه ی که له یادگه ی قسه که ردا پروده دات، هه ره که دیارده ی وه ده ستیه یان وه و وه بیره اته وه ی زانیاریه کان پێویستن بۆ ده رپیرینی وشه و رسته کان، دروستبونی ئه و بۆشایانه له ئاخوتندا په یوه ستن به کاری یادگه و درککردن به زانیاریه کان.

2/1) درککردنی هه ستی/پیه بێردن (Perception):

درککردنی هه ستی/پیه بێردن پرۆسه یه کی ئالۆزه و هه نگاوی یه که مه له وه رگرتنی مه عریفه و بناغه ی پرۆسه عه قلییه کانی تره له پاراستن و بیرکردنه وه و فیه ربوند، هه ر بویه ئامراز ی په یوه ندیکردنه به دونیای ی ده ره کی پرۆسه ی پیه بێردن به ئاگالیه یونی (warness) هه ستی و وریاکردنه وه (الته باه/attention) ده ستپیده کات، وریاکردنه وه بریتیه له کاریگه ری دروستکردن له سه ر ئه ندامیکه ی هه ستی و هه ستکردنیش بریتیه له هه ستکردن به و وریاکه ره وه یه (منبه)⁽⁷⁾. به لام درککردنی

ههستی بریتیه له پرۆسهی لیکدانهوه و شرۆفهکردنی ههستهکانمان و ناسینهوهی وریاکهروهوه که.

پهپێردن (perception) کردهی وهرگێرانی ههستیپکراوهکانه (بابهته ههستیپهکان) له شێوهی نامهی جفرهکراو، به رینگهی دهمارهخانه ههستیپهکانهوه وهکو لێدانی کارهباپی بو دهماغ دهگوێزێتهوه، ئهم دهمارهخانه ئهندامه ههستیپهکان به دهماغ بهپهکدهگهپهزیت، که ئاماژه کارهباپهکان له شێوهی درکپکراویکی گشتی خاوهن واتا دهگاته دهماغ⁽⁸⁾. ههه بۆیه پهپێردن بریتیه له وهرگێرانی وروژینهرهکان و بهخشینی واتا بهو وروژینهرانه.

کهسهکان به پرۆسهی لیکدانهوه و پراقهکردنی وروژینهرهکان ههلهستن، که یادگه و خهیاگه لهم پرۆسهدا رۆلێکی سههرهکیان ههیه، ههه بۆیه درککردن و لیکدانهوه و شرۆفهکردنه واتاپهکان له کهسهکهوه بو کهسهیکی تر بهپێی ئهزمونی پێشتر و مهعریفهی کهلهکهبوی کهسهکان و درککردنهکان دهگوێزیت⁽⁹⁾. پروانه وینهی (2)

وینهی (2) (پێواژوی وروژینهریکی ههستی و وهلامدانهوه)

3/1 درککردن و پراقهکردنی زانیاریپهکان پهپوهست به جوړهکانی یادگه: رۆژانه له قسهکردنهکانماندا ئهم ئهزمونه دوبارهدهپێتهوه، بو نمونه هاوریکهت پیت دهلپت (پهنجهره که داخه)، بهلام له کاتیکدا به نوسینهوه سهرقالیت، بۆیه به تهواوی تیکهپشتن روناات، ههه بۆیه پرسپارهکهی ئاراستهدهکهپتهوه (بهلی چیت وت)، بهلام لهناکاو پێش وهلامدانهوهی قسهکهه درکی پیدهکهپت، که له ئاخوتهکهپدا چی مهبهست بووه، به (بهلی باشه) وهلامدهدهپتهوه، پروانه ئهم دهپردراوانه: (2) قسهکهه: ئهو پهنجهره داخه.

گوینگر: به لئی چیت وت؟ به لئی باشه.....ئیستا په نجره که داده خه م.
 قسه که ر: ده رمانه که ت بخو، تا زو چاکبیته وه، روظانه دو جار.
 گوینگر: چی ....چی، بیوره دکتور گویم لی نه بو..... به لئی بیرم که وتته وه، دو جار.

قسه که ر: ده نگی ته له فزیونه که کزبکه.
 گوینگر: چیت مه به ست بو.... به لئی
 ته له فون ده که یت.....باشه ئیستا ده نگی که ی کزده که م.
 یان هه ندیک جار به هوی غه لبه غه لبه وه ناتوانریت زنجیره ده نگیه که له یادگه دا
 تومار بکریت به تاییه تی له یادگه ی ههستی بیسته نی. پروانه ئه م ده رپر دراوانه:
 (3) قسه که ر: ئاهه نگی که ت به لاهه چونه؟
 گوینگر: به لئی تو زیک ی تر ده رپونه وه.

له م حاله ته دا ئه و ده نگانه ی که له قسه که ر ده رده چیت، له یادگه ی ههستی
 تومار بووه، هه ر بویه له ماوه یه کی کورتدا توانرا هه لبریریت و هه روه ها پیواژوی بکریت
 و له واتا که ی تیگه یین. لیره دا ئه و پرسیاره دپته ئاراهه، ئه گه ر ده نگیه کان له یادگه ی
 ههستی بمینته وه و دواتر پیواژوبکریت، که واته به گشتی ئه و شته ی له یادگه دا
 ده مینته وه، هه مان ئه و ده نگانه یه یان واتا ی ئه و زنجیره ده نگیه یه، هه ر بویه لیره دا
 ده یت ئه و پرسیاره بکریت، ئایا یادگه ی ههستی چو ن زانیاریه کان هه لده گریت؟ ئایا
 ته نها بریتیه له زانیاریه کی سه ره تایه ی (information brute) که هیشتا خویندنه وه و
 شیکاری بو نه کراوه، هاوشیوه ی وریاکه ره وه یه ک (منبه)، واتا به ته نها وروژینه ریک ی
 فیزیکیه، یان شیکارکردنی نواندنه کانی (representation analyze) له گه لدایه، به واتا
 زانیاریه که بریتیه له واتا ی وریاکه ره وه که (منبه)⁽¹⁰⁾. دواتر پرسیارده که یین، ئایا له چ
 جو ریک ی یادگه دا په یوه ست به مه عریفه و زانیاریه که سه کان ئه م راقه کردنه واتایانه
 ده کریت؟

لیکولینه وه له جو ره کانی یادگه په یوه ست به پرۆسه ئاوه زیه کان پئویسته، بو ئه وه ی
 ده رباره ی چو نیه تی راقه کردنی فورمه زمانیه کان زانیاری وهریگرین، (danald hebb)
 له جیا کردنه وه ی یادگه و به شبه شکرندی ده ستپیشخه ر بو⁽¹¹⁾. که له سالی (1949)
 جیاکاری له نیوان یادگه ی کورتخایان و دریزخایاندا کرد، زوربه ی لیکولینه وه کانی تر له
 کاره کانی (hebb) هوه سودیان وهرگرت، که تا ئیستا مودیلی (schiffrin, Atkinson)
 باشرینه. پروانه وینه ی (3).

4/1) واتا په یوه ست به په یېږدنه کان له یادگه ی ههستی⁽¹²⁾:
 ټو بونیاده ی که وریاگردنه وه ههستییه کان (بیستن، بینن، تامکردن، بونکردن، دهستلیدن) بو ماوه یه کی کم ټیدا هه لده گیریت، یادگه ی ههستی یېده وتریت (sensory memory) یان توماری ههستی (sensory register) یېده وتریت⁽¹³⁾.
 یادگه ی ههستی زانیاریه کان وه کو خوی ده پارزیت، به لام بو کاتیک کی کم به شیکه له پرۆسه ی درک کردن، ته نه ا ناگادار گردنه وه یه کی (wariness) یه کلای ی بابه ته که نییه (خه سله ټیک کی دیاریکراو)، هه مو یواژوییه کی / به پرۆسه دابرندی بینن و بیستن بریتییه له یه کټی (بابه ته که - شته که) له ریگه ی درک یېکردنه وه ده کریت، هه ر بویه ټم جوړه یادگه یه تاییه ته به یېنج جوړه که ی ههسته کانه وه، به لام لیکولینه وه کان ده رباره ی یادگه ی بونکردن و دهستلیدن و تامکردن زور که مه، هه ر بویه باسی ټه وه ده کریت، که زورینه ی وروژینه ره کان که هه لگری واتان (meaning) بو مرووف وروژینه ری بیننی و بیسته نییه. که ده توانین جیاکاری له زیوان دو پیره وی لاره کی ټم یادگه یه دا بکه ین:

- 1- یادگه ی وینه یی (Iconic memory) بو درک یېکردنی بیننی.
- 2- یادگه ی ده نگه یی (Echoic memory) بو درک یېکردنی بیسته نی.

کاتیک سه پری فیلمیک ده که ین، له راستیدا زنجیره یه ک له وینه ی نه بزوینه ر له نارادایه، به لام وینه کان خپراخپرا و به شیوه یه کی زنجیره یی پیکه وه پیشانده درین، که یادگه ی وینه یی هیشتا وینه ی یه که می خه زن نه کرده، وینه ی دووه می پیشانده دریت، واتا کاته که ی که متره له کاتی خایانراو بو خه زنکردن له یادگه ی وینه یی، له بهر ټه مه یه وینه کان به یه که وه ده لکینین و خه زنی ده که ین و هاوشیوه ی وینه یه کی واقعی جول ی ټیدا به دیده که ین. دواک نه مان ی وروژینه ریکی ههستی، وینه ی وروژینه ره کان له میشکدا ده میټته وه، وه کو ناوی میوه کان یان وینه ی میوه کان، هه روه ها به هه مان شیوه دواک نه مان ی وروژینه ریکی ده نگه ی ده توانریت بو ماوه یه ک ده نگه کان له یادگه دا هه لبریریت⁽¹⁴⁾. کوگای بیسته نی به هه مان شیوه ی کوگای بیننی توانای خه زنکردنی زانیاریه کانی بو ماوه یه کی کم هه یه، (jeisser) ټو یادگه ی ههستییه ی به ریگه ی بیننه وه دروستده ییت به (یادگه ی وینه یی) ناوده بات، هه روه ها (jeisser) (1967) ټو یادگه ههستییه ی به ریگه ی ههستی بیستنی (audition) دروستده ییت و به یادگه ی بیسته نی ناوده بات⁽¹⁵⁾. گرنگی یادگه ی بیسته نی له ټیبینیکردنمان بو پرۆسه یه کی ټالوزی ټیگه یشتنی زمان ی ده رده که ویت و رولی ټم یادگه یه له م بواره دا ټاشکرایه، چونکه ته وژمی ده نگه ی که پیکه اته ی ټاخاوتنی لی دروستده ییت، له کاتیک کی دیاریکراودا زانیاریه ده نگیه که وه کو به شیک کی ټاخاوتن (وشه، پرگه، رسته کان) بلاوده ییتته وه و نایته خاوه ن واتا، تا ټو کاته ی له زیو ده روبره ی (سیاق) زنجیره ده نگیه کانی تر شویند ټم یادگه ی بیسته نی و درک کردن به زانیاریه ده نگیه کان دیتته ټاراه⁽¹⁶⁾. د

گرنگیدانی قوتابخانهی ئەزمونی بە یادگەى هەستى جياوازه لهو یادگەى هەستىیهى كه درێژخایانه، چونكه بۆنى گۆل و تامى خواردنێك و ڤهنگى ميوهيهك به بهردهوامى له یادگه دا ده مینیتتهوه. زانیارییهكان له فۆرمه زمانیهكان په یوهستن به درككردنه هەستیهكانهوه، بۆیه دروستى واتایى ئەم ڤرستانه په یوهستن به درككردنه هەستیهكان و مانهوهى خهسلهت و نیشانهى شتهكان، واتاكان ده چه سپینن، پروانه ئەم ڤرستانه:

(4) أ- سیوه سورە كه م خوارد. .... (بینین - ڤهنگ)

ب- سیوه سه وزه كه م خوارد.

ت- *سیوه قاوه ییه كه م خوارد.

(5) أ- هه ناره ترشه كه م خوارد. .... (تامكردن)

ب- هه ناره میخۆشه كه م خوارد.

ت- هه ناره شیرینه كه م خوارد.

ت- *هه ناره تونه كه م خوارد.

6- أ- منداله كه هه زى له خواردنى مۆز نییه، چونكه نه رمه. .... (دهستلێدان)

ب- منداله كه هه زى له خواردنى مۆز نییه، چونكه لیهه.

ت- *منداله كه هه زى له خواردنى مۆز نییه، چونكه زبره.

7- أ- گوشتى گهنیو بۆنى ناخۆشه. .... (بۆنكردن)

ب- گۆلى ڤافیشیا (raffesia) بۆنى ناخۆشه.

ت- *گۆلى نېرگس بۆنى ناخۆشه.

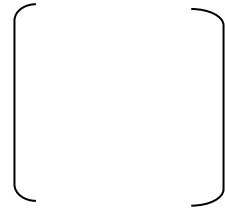
8- أ- بۆقه كه واقه واق ده كات. .... (بیستن)

ب- پشیله كه میاوه میاوه ده كات.

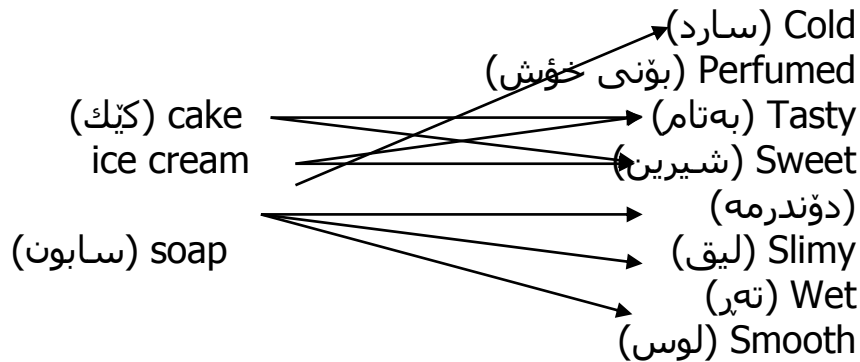
ت- *شیره كه گاره گار ده كات.

له و ڤرستانه ی سه ره وه بو خستنه ڤروى گرنگى درككردنه ههستیهكان هه ولدراوه، سود له ڤرۆگرامى خویندنى پۆلى دووه مى بنه ڤه تى بو بابه ته كانی (زانست و كوردى و ئینگلیزى)⁽¹⁷⁾ وه ڤرگیریت، به ڤرگه ی پيشاندانى وینه ی شته كان توانای ڤیربون له منداله كاندا زۆرده بیته، ڤرسته كان واتا دروست ده رده ڤرین. پروانه ئەم شیکارییانه به ڤرپی ئەو ڤرسیارانیه ی له تاڤیکردنه وه دا بو ئەم قۆناغه جیه جیده کریت: پ1/ به یه کیان بگه یه نه (match):

	سه وز	سیو	
		درککردنى	117
International Journal of	سور	مۆز	
ڤهنگه كان	زهرد	ترئ	
به ڤرگه ی	ڤه ش		
ههستى			

پ/2 match:

خویندکاره‌که رێگه‌ی درخوردنه هه‌ستیه‌یه‌کان راسمرددن، بونکردن، بینین، ده‌ستلێدان) فۆرمه‌ زمانیه‌کان به‌یه‌کبگه‌یه‌نن، چونکه (بەتام\ tasty) له‌گه‌ڵ (سابون) دا نایه‌ت، یان به‌ رێگه‌ی پیشاندانی وینه‌کان و ئاماژه‌کان و درککردن به‌ فۆرمه‌ زمانیه‌کان زیاتر ده‌ییت و زیاتر زانیارییه‌کان ده‌مێنێته‌وه‌ و واتا که‌ی لای خویندکاران ده‌چه‌سپێت، پروانه:

دلته‌نگی - گریان   توره‌بون - درژومۆن   خه‌والو -

باویشکدان

tired- (yawing)

frowning- (angry)

crying - (sad)

پێکه‌نین - دلخۆشی
happy- (laughing)

خه‌نده - دلخۆشی
smiling - (happy)

ده‌بینین، که زۆرتر سود له هه‌ردو هه‌ستی بینین و بیستن له پرۆسه‌ی فێربون وه‌رده‌گیریت، که‌متر سود له هه‌سته‌کانی تر وه‌رده‌گیریت، وه‌کو (تامکردن، ده‌ستلێدان، بۆنکردن)، بۆیه‌ خویندکاره‌کان به‌زۆری له‌ جووری ئه‌و پرسیارانه‌ی که

په یوه ستن به درک کردنى بینى و بیستنى، وه لامدانه وهى خیرایان هه یه و زیاتر ره ننگه کان و شیوه کان ده ناسنه وه (سور، زهره، شین، بازنه، چوارگوشه، .....تاد)، له ناسینه وهى خه سله ته کانی تر وه کو (زیری، ره قی، تونى) لاوازترن. (5/1) توانایى وه بیرهاتنه وه له فورمه زمانیه کاندا په یوه ست به یادگه ی کورتخایه ن (M.c.t) :

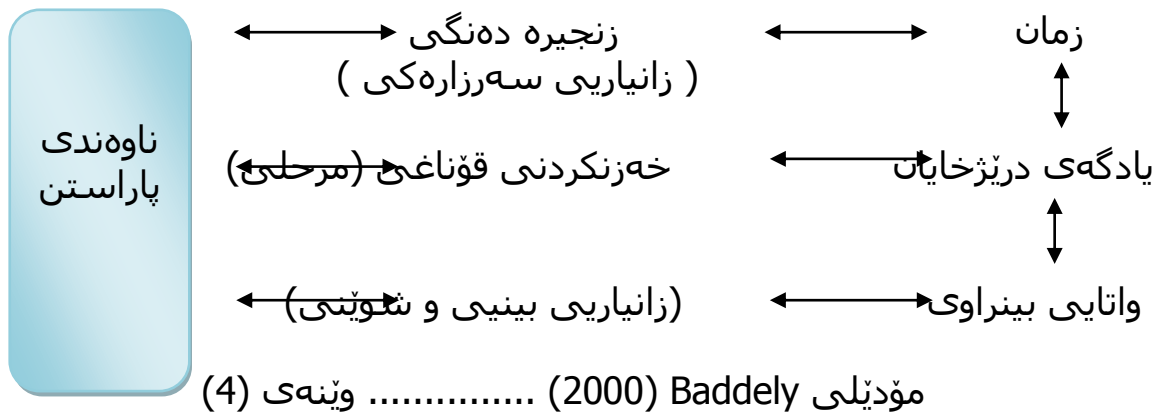
ئه م یادگه یه روداوه کانی ژیانى پروژانه به شیوه یه کی کاتی خه زنده کات، وه کو دم و چاوی که سیك، ژماره ی موبایلک، که بریتیه له وه بیرهاتنه وهى زانیاریه کان، پیوانه کردنى توانایى وه بیرهاتنه وه له لایه ن (جوژیف جاکویز Joseph Jacobs) له کو تایی سه ده ی (19) دا به کارهاتوه، بو پیوانه کردنى توانا ئاوه زیه کان له تاقیکردنه وه یه کدا کو مه لیک (پیت و پرگه و وشه و ژماره) به سه ر خویندکاره کانی دابه شده کات، ئه و خویندکاره ی له توانا یه وه وه کو خو ی شته کان دوباره بکاته وه، ئه و توانایى وه بیرهاتنه وه ی باشتره⁽¹⁸⁾. به هه مان شیوه ی یادگه ی هه ستى، زانیاریه کان له یادگه ی کورتخایان په رشوبلاوده یته وه، به لام بو ماوه یه کی زیاتر له یه که م، هه روه ها شیوه ی خه زنکردنى زانیاریه کان جیاوازه، بو نمونه ئه گه ر له یادگه ی هه ستى وشه کان پیشاندریت، ئه وه له یادگه ی کورتخایاندا به وینه ی بیسته نى ده نوینریت⁽¹⁹⁾. پروانه خشته ی (1).

یادگه ی کورتخایان	یادگه ی هه ستى	نواندن به وشه
نواندنى فورمه زمانیه کان له یادگه ی کورتخایان، به وینه ی بیسته نى (ده نگی)، لیره دا وه بیرهاتنه وه باشتره	خه زنکردنى به پرنگه ی هه ستى بینى (وه کو خو ی، به ته واوی په یکاله)	واقه واق، گاره گار، ژاوه ژاو، گرمه گرم، قرچه قرچ، زریکاندن، نه راندن، سه راندن، شیراندن، قیژاندن، چریکاندن، ته قه ته ق، قیقه قیق، قیره قیر، باعه باع، گفه گف.....

خشته ی ژماره (1)

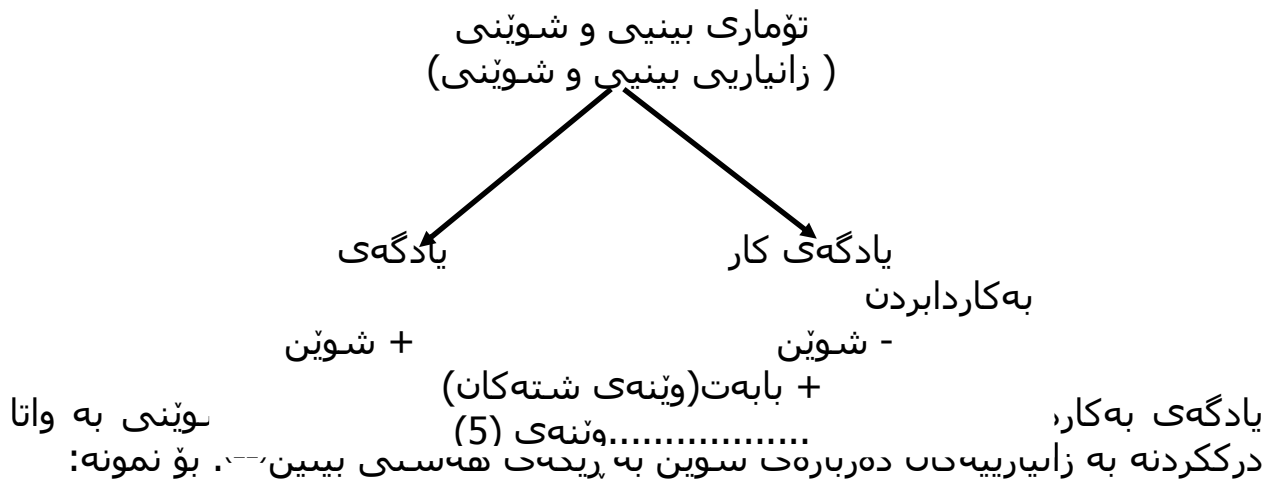
توانای خه زنکردن له یادگه ی کورتخایان بنه ما ی چالاکیه ده رونیه کانه، بو ئه وه ی له واتای رسته کان ژینگه ی، پیویسته وشه کان و زانیاریه پیویسته کان له ئاوه زدا هه لبرگین، هه ر بو یه ئه مه بووه بنه ما ی سه ره له دانی زاراو ه ی یادگه ی به کاردا برن (خستنه گری زانیاریه کان)، که زانیاری ئیستا له ئارادابو له گه ل ریکاره کانی یادگه ی دریزخایان گریده دات، ژونکه پیویستن بو پیواژو/به پروسه دابردنى زانیاریه کان. یادگه ی به کاردا برنى زانیاریه کان به شیوه یه کی کاتی پیواژو/به پروسه دابردنى مه عریفی ره گه زه هه لگیراوه کان ده کات، به تاییه ت له و کردارانه ی که پیویستیان به ده ره نجامگیری هه یه، وه کو (خویندنه وه، رافه کردن، نوسین، ماتماتیک)، که ده توانین بلین وه کو وه رگیرانى خیرای سه رزاره کیه، که وه رگیر کرده ی گوژانه وه ئه نجامده دات، به لام زانیاریه کان زمانى دووه م لای خو ی هه لده گریت⁽²⁰⁾.

زانای سایکۆلۆجی (Alan Baddely) بۆ یه کهم جار زاراوهی یادگهی به کاردا بردنی به کارهیناوه، که هه مو ئه م پرۆسانه له ژێر یه ک پیناسه دا کۆده کاته وه، یادگهی کورتخایان بریتیه له هه لگرتنی زانیاریه کان به شیوه یه کی کاتی، واتا هه لاوێرکردنی زانیاریه کان و به کارهینانی له زۆریه ئه رکه مه عریفیه کان وه کو (تێگه یشتن له ده ق و پرسته و وشه کان، فێربون)، چاره سه ری کێشه کان و ههروه ها له کاتی ئه نجامدانی چالاکیه بیریه کان⁽²¹⁾. له مۆدیلی (بادلیدا Baddely) یادگهی به کاردا بردنی ده کریت به سی به شه وه (زنجیره ی دهنگی، ناوهندی پاراستن، تۆماری بینینی و شوینی)، پروانه وینه ی (3).

ی
له

یوان دو جوړ له یادگهی به کاردا بردنی بینینی و شوینی ده کهن، وهک لیره دا هاتوه:
 1- یادگهی کار (بابهت): ناسنامه ی وروژینه ره که.
 2- یادگهی به کاردا بردنی (شوینی): چیکه وته ی زانیاریه که، پروانه وینه ی (5).

(9) أ- پڤنوسه که له سهر کتبه که دایه.
 ب- منداله که له تهنشیت باوکیه وه دانیشته.
 پ- تۆپه که له ژیر میزه که دایه.
 ههروهها پیکهاتهی زاره کی به پیکهاتهی دهنگی و فونۆلۆجی ناوده بریت، که خهزنکردنی زانیاریی زاره کی به سی ڤینگه ده کریت⁽²³⁾:
 1- تۆماری ههستی: راسته وخۆ دهنگه کان تۆماری ده کرین.
 2- تهحه کومکردن/جله وگرتن به ده ڤیرینه کان: ده ڤیرینی ناوه کی که دواتر ده چپته کوگای زمانی.
 3- گه براندنه وهی زانیارییه کان له یادگی درێژخایان، که ڤرۆسهی خویندنه وه و نوسپن له ته مه نی مندالیدا گرنه بو به ره مه پینانی زمان و وه ده سه ته پینانه وهی رستهی ئالۆز و په یوه ست به وه ده سه ته پینانه وهی زانیارییه کان.
 پروانه ئه م رسته نه:

(10) أ- من نان ده خۆم، چونکه برسیمه.
 ب- شیره که ناخۆمه وه، چونکه شه کری تیدانییه.
 پ- من ئاو ده خۆمه وه، چونکه تینومه.
 ت- من تام هه یه، چونکه نه خۆشم.
 ج- من باویشک ده ده م، چونکه ماندوم و خه وم دیت.
 ورده ورده ده توانریت له لایه ن منداله وه درککردن به زانیارییه کان گه شه بکات و رستهی ئالۆز به ڤینگه ی پیکه وه به سته وهی لۆژیکییانه ی واتای ده ڤیردراوه کان به ره مه پینریت.

له مۆدیله نوپکه ی یادگه دا (2000)، کار له سهر ده مچکردنی هه ردو ڤیره وی خه زنکردنی کاتی (Buffer) و قوئاغی (Episodic) ده کریت⁽²⁴⁾. به واتا هه لگرتن و پاراستنی ئه و قوئاغانه ی که زانیارییه کان له گه ل کات و شویندا ده مجده کریت (زاره کی و بینینی و شوپینی). هه روه ک ئه م خه زنکردنه کاتی و قوئاغیه ده خرپته ژیر چاودیری ناوه ندی هه لگرتن و پاراستن و بو یادگی درێژخایان ئاماده ده کریت. زانیارییه کان له یادگی کورتخایان ده گوپزرتیه وه بو یادگی درێژخایان به ڤینگه ی ڤرۆسه ی به جفره کردنه وه و به پالپشتی ئه و زانیارییه ی له یادگی کورتخایاندا ده سته که ویت⁽²⁵⁾.

به جفره کردنی زانیارییه کان له یادگی کورتخایان به ڤینگه ی جفره ی بیسته نی ده ییت، ته نانه ت هه گه ر به ڤینگه ی جفره ی بینینی زانیارییه کان پيشاندریت، ئه و به جفره ی ده نگی خه زنده کریت. پروانه خسته ی (1). سولسو و شورت (solso-short) گریمانه ی ئه وه یان دانا، که دوا ی درککردنی زانیارییه کان سی شیوه ی جیا له م یادگه یه دا به جفره ده کریت⁽²⁶⁾. پروانه خسته ی (2)، که ده رباره ی جفره کردنی ره نگه کانه:

جفره‌ی چه‌مکی (conceptual)	جفره‌ی ده‌نگی (ناوی ڤه‌نگه‌کان)	جفره‌ی فیزیکی (ڤه‌نگه‌کان وه‌ک ئه‌وه‌ی له سروشندا هه‌ن)
به‌ستنه‌وه‌ی سور به‌ خوین	سور	ڤه‌نگی سور
به‌ستنه‌وه‌ی به‌ ماته‌مینی	ڤه‌ش	ڤه‌نگی ڤه‌ش
به‌ستنه‌وه‌ی به‌ ژیا‌نه‌وه	سه‌وز	ڤه‌نگی سه‌وز
به‌ستنه‌وه‌ی به‌ ئاشتی	سپی	ڤه‌نگی سپی
تایبه‌تکردنی به‌ ڤه‌گه‌زیک دیاریکراو (شین بۆ کور - ڤه‌مه‌یی بۆ کچ)	شین - ڤه‌مه‌یی	ڤه‌نگی شین و ڤه‌مه‌یی

خشته‌ی (2)

لڤه‌دا ڤرسیاریک دیته ڤیشه‌وه، ئایا ده‌کریت جفره‌ی واتایی و سیمانتیکی له‌ یادگه‌ی کورتخایان بونی هه‌بیت؟ واتا ده‌کریت زانیارییه‌ واتاییه‌کان له‌م جو‌ره‌ یادگه‌دا بنوینریت، زۆڤه‌ی تاقیکردنه‌وه‌کان باس له‌ ئه‌گه‌ری بونی جفره‌ی سیمانتیکی ده‌که‌ن، چونکه‌ واتایی وشه‌کان بریتین له‌ کۆمه‌لێک خه‌سه‌لت، به‌لام هه‌ندیکی تر له‌ حاله‌تی جفره‌ی واتایی و چه‌مکی باس له‌ به‌یه‌کداچونی یادگه‌ی کورتخایان و درێژخایان ده‌که‌ن⁽²⁷⁾.

6/1 هه‌لگرتنی زانیارییه‌کان ڤه‌یوه‌ست به‌ مۆدیله‌کانی یادگه‌ی درێژخایان: تڤگه‌یشتن له‌ واتای ڤسته به‌ هه‌لگرتنی وشه‌کان له‌ ئاوه‌زدا کۆتایی نایه‌ت، به‌لکو ڤیویستی به‌ مه‌عریفه‌یه‌کی زمانی و هه‌ندیک ته‌کنیکی خویندنه‌وه‌ هه‌یه، که‌ له‌ یادگه‌ی درێژخایان (یادگه‌ی سیمانتیکی) خه‌زنکراوه، ئه‌م یادگه‌یه‌ توانایه‌کی دیارینه‌کراوی له‌ هه‌لگرتن و ڤاراستنی زانیارییه‌کاندا هه‌یه، که‌ به‌ درێژایی ژیا‌نمان به‌ده‌ستمان هه‌یناوه، هه‌روه‌ها واتای وشه‌کانیش ده‌ڤارڤزیت، خه‌سه‌لتی به‌رده‌وامی هه‌یه و ده‌توانیت که‌توار (واقیع) بشیوینیت، هه‌روه‌ها یادگه‌ی ڤوداوه‌ نوپه‌کان له‌خۆده‌گریت، که‌ یاده‌وه‌رییه‌کانی تڤدا جڤگیربووه. یادگه‌ی سیمانتیکی به‌ فه‌ره‌نگی عه‌قلی (mental thesaurus) ناوده‌بریت، که‌ بریتیه‌ له‌ مه‌عریفه‌یه‌کی ڤیکخراو لای قسه‌که‌ر ده‌رباره‌ی وشه‌ و هه‌یما ده‌نگیه‌کانی تر و واتای وشه‌ و ناوڵینانه‌کان،

په یوه ندى نىوان هم وشانه و رىزمان و دارشتن و رىگای بىرکارىبانه پىوستان بو رىكخستننى نهو همما و چه مكانه، كه تىيدا خه زنكراوه⁽²⁸⁾. له م يادگه پهدا سى پروسه سهره كى به دىده كرىت: (جفره كردن، خه زنكردن و وهده ستره پنهانه وهى واتاى شته كان له رىگه سى وه بىرهاتنه وه و يادكردنه وه) ده رباره سى پروسه كان له يادگه دا، بروانه خشته سى (3).

يادگه سى درى زخاىان	يادگه سى كورتخاىان	يادگه سى هه ستى	كرداره كان
دىارينه كراوه	زور دىارىكراوه هه ندىك ره گه ز	كومه لىكى زورى له ره گه زه كان (elements)	تواناى هه لگرتن/السعة (capacity)
به رده وام و هه مىشه سى	چه ند چركه په كى زىاتر نه گه ر ورىا كردنه وهى (attention) له گه لدا رىت	زور كورته نزىكه سى يهك چركه	ماوه سى مانه وهى زانىارىبىه كان
ناسىنه وه بونى هه په و به پىچه وانه وه ده ستره پىدا گه شستن نه گه رى نىبه	بونى هه ندى زانىارى تر	په رش و بلاوبونه وهى ده ستره جى و خىرا	په رش و بلاوبونه وهى زانىارىبىه كان (له بىرچونه وه) (تلاشى المعلومات)
به شىوه په كى سهره كى سىمانتىكى و ته سهورى (چه مكى) و مه عنه وى بونى هه په.	به شىوه په كى سهره كى به جفره كردنى دهنگى و بىننى و له وانه په سىمانتىكى بونى هه رىت	به جفره كردنى هه ستى په بكاله له گه ل مؤدىلى نواندنه كان	سروشتى به كود كردنى/ جفره كردنى زانىارىبىه كان

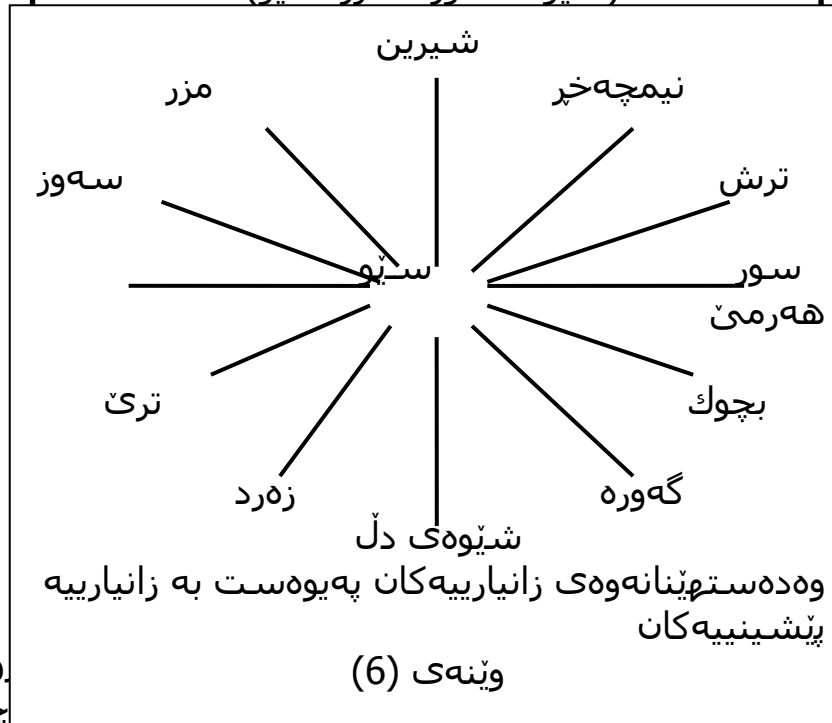
خشته سى (3)

له م يادگه پهدا جفره و همما سى (سىو): مىوه په، شىوه په كى نىمچه خرى هه په له شىوه سى دلدايه، سوره، زه رده، سهوزه، كه ده توانىن وشه سى سىو به ناماده بونى

هێمایه‌کی هاوشیۆه‌ی وه‌کو (میوه‌کان) بیرمان بکه‌وێته‌وه، وه‌ك (هه‌رمی، هه‌نار، تری، به‌هی،...تاد)، ئه‌کتیفی و خێرای و ده‌سته‌پێنانه‌وه‌ی زانیارییه‌کان په‌یوه‌ستن به‌ جفره‌کردن و رێکخستنی پێدراوه‌کان، پێکه‌وه‌گرێدانی بیروکه‌کان و چه‌مکه‌کان پرۆسه‌ی به‌جفره‌کردن ئاسانده‌کات⁽²⁹⁾. پروانه‌ خشته‌ی (4)، وێنه‌ی (6):

- جفره و هێمای سێو**
- 1- شیۆه‌ی نیمچه‌خێر هه‌یه.
  - 2- له شیۆه‌ی دلدایه.
  - 3- ره‌نگه‌کانی زه‌ردو سوور سه‌وزه.
  - 4- تامێکی شیرین یان مزی هه‌یه.
  - 5- سێو میوه‌یه‌که وه‌کو (هه‌رمی، به‌هی، تری).
  - 6- به‌قه‌باره‌ی بچوک و گه‌وره‌ ده‌سته‌که‌وێت (سێوی گه‌وره، مزره‌سێو).

وه‌ها زانیارییه‌ چونه‌وه‌ زۆره،

هه‌رچه‌نده‌ پایه‌ پێ دراوه‌کان

خه‌زنکردن له‌م یادگه‌یه‌دا کرده‌ی چه‌سپاندن و مانه‌وه‌ی زانیارییه‌کانه، ئه‌مه‌ش یادگه‌ی روداوه‌ نوێکان له‌ یادگه‌ی روداوه‌ کۆنه‌کان (په‌یوه‌سته‌ به‌ مه‌عریفه‌ و زانیارییه‌ پێشینییه‌کان) جیا‌ده‌کاته‌وه، هه‌ر بۆیه‌ پرۆسه‌ی وه‌ده‌سته‌پێنانه‌وه‌ی یادوه‌ری کۆن و نوێ له‌ یادگه‌ی درێژخایان دو‌ جو‌ره⁽³⁰⁾: په‌که‌میان: وه‌بیره‌هاتنه‌وه‌ (وه‌ده‌سته‌پێنانه‌وه‌ی خێراو چالاکی زانیارییه‌کان)، دو‌وه‌میان: ناسینه‌وه‌ (reconnaissance)، واته‌ پیراردان له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی پێشتر روبه‌رووی ئه‌و (شته - باه‌ته) بوینه‌ته‌وه، ده‌یناسینه‌وه.

زانایانی بواری تهکنۆلۆژیای زانیاری (مه‌علوماتییه‌کان) له ڕیڤه‌ی لیکۆلینه‌وه له تیڤه‌یشتن له زمانی ئاخوتن، کۆمه‌لیک ڕیڤه‌ی له خه‌زنکردنی واتای وشه‌کان هاته ڕیڤه‌یان، هه‌ر بۆیه‌ خویندکارێک له په‌یمانگای ماساشوسیت (Massachusetts Institute of Technology) که ناوی روس کیلیان (Ross Quillian) بو، به‌م لیکۆلینه‌وانه‌ سه‌رقالکرا، له ئه‌نجامدا پرۆگرامێکی واتا به‌ناوی (تیڤه‌یشتی زمانی ده‌توانیٖت باه‌تی فێرکردن بیت TLC)⁽³¹⁾ پێشکه‌شکرد، واته‌ کارکردن له‌سه‌ر جفره‌کان له‌ چۆیه‌ی پرۆگرامی شیوازی خه‌زنکردنی (واتا)، هه‌روه‌ها ده‌رباره‌ی ئه‌و ڕیڤه‌یه‌ی که واتایی پێ خه‌زن بکریٖت، هه‌روه‌ک دواتر زانایان ئه‌م مۆدیله‌یان بۆ پشکنینی شیوازی خه‌زنکردنی مه‌عریفه‌و زانیاریه‌کان لای مرو‌ف به‌کاره‌یناوه‌. ئیندل تولفینگ (Endel Tulving) ده‌رباره‌ی ڕیک‌خستنی یادگه‌ی درێڤخایان⁽³²⁾ جیاکاری له‌ نۆوان یادگه‌ی سیمانتیکی و یادگه‌ی قۆناغی کرد، یادگه‌ی سیمانتیکی له‌ سه‌ره‌تای سالی (70)ی سه‌ده‌ی بیستدا بریتیبو له‌ تیڤه‌یشتنی زمان و به‌کاره‌ینانی، هه‌ر بۆیه‌ بریتیبو له‌ یادگه‌ی واتای وشه‌و چه‌مکه‌کان، به‌لام ئیستا به‌ یادگه‌ی چه‌مکه‌کان و مه‌عریفه‌ی دنیایی ناوده‌برٖت، هه‌روه‌ها یادگه‌ی قۆناغی به‌ ته‌نها بریتیبو له‌ یادگه‌ی روداویی که‌سی و رۆژانه‌یی په‌یوه‌ست به‌ (کات و شوین)ه‌وه‌، به‌لام ئیستا پیناسه‌یه‌کی تری وه‌رگرتوه‌، ئه‌و یادگه‌یه‌یه‌ که ڕیڤه‌ به‌ تاك ده‌دات، روداوه‌کانی ڕابردو له‌ زیاندا وه‌بیریتته‌وه‌. له‌ سالی (1983)دا⁽³³⁾ (تولفینگ) یادگه‌ی قۆناغی به‌ یادگه‌یی گه‌شتکردنی (سه‌فه‌رکردنی) ئاوه‌زی و روحی له‌ نۆوانی ڕابردوی تاکه‌که‌سه‌دا ناوده‌بات، که په‌یوه‌سته‌ به‌ په‌یوه‌ندیه‌ کاتییه‌کان (Time)، چونکه‌ ئه‌گه‌ر که‌سه‌یک شتیک ئه‌نجامدات، له‌ کاتییدا (T1)، ئه‌وه‌ی له‌ کات و ساتیکی تر (T2) وه‌بیری دیتته‌وه‌، به‌لام ساته‌وه‌ختی (T2) به‌ ته‌نها وه‌بیرهاتته‌وه‌ی (T1) نییه‌، به‌لکو ئاراسته‌کردنی ئاوه‌زه‌ بۆ ڕابردو.

(T1) جفره‌کردن.

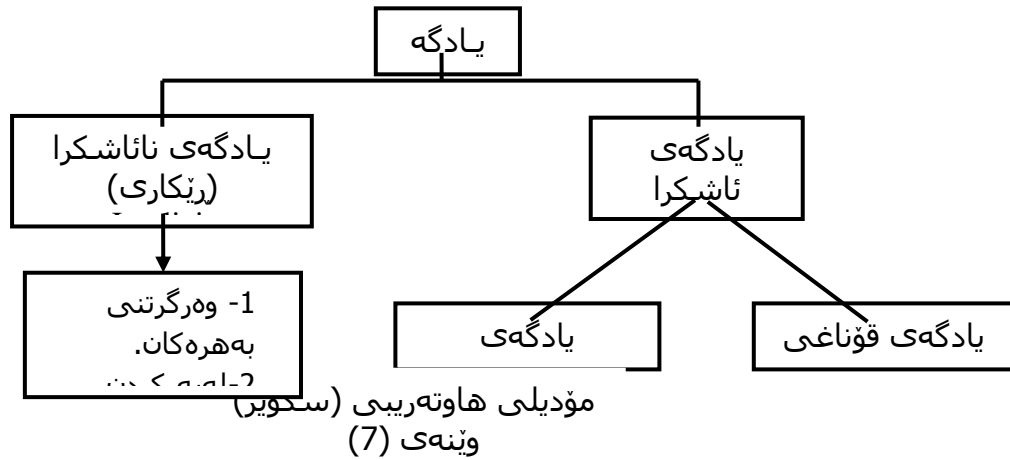
(T2) په‌یکالکردنی له‌گه‌ل وه‌بیرهاتته‌وه‌که‌دا. پروانه ئه‌م رسته‌انه‌:

(11) - ئه‌مرو 3\16 یادی کیمیابارانی هه‌له‌بجه‌یه‌.

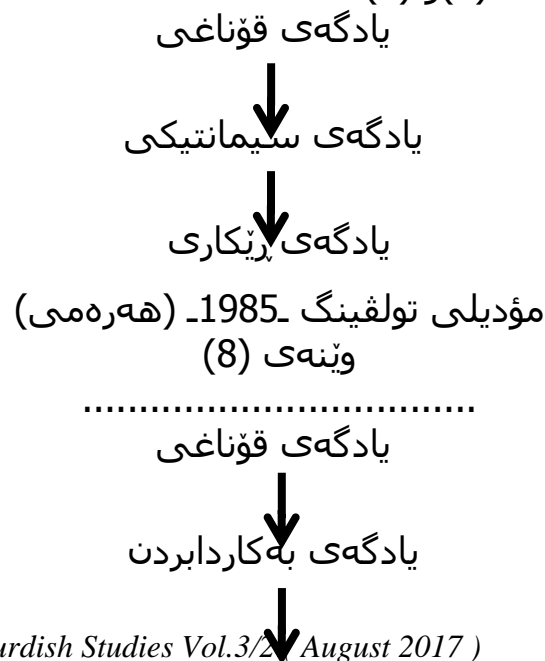
ب- تاوانی ئه‌نفال له‌ 4\14 ده‌خه‌رتته‌وه‌ بیری نه‌وه‌کانی ئیمه‌.

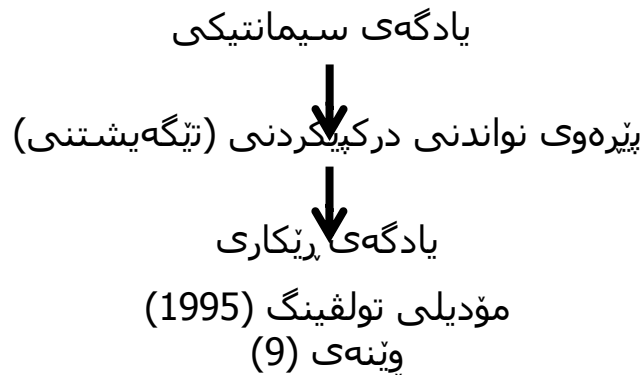
واته‌ یادگه‌ی قۆناغی سه‌فه‌ری کاتی و شوینیه‌ به‌ئاگابونه‌ له‌ روداوه‌کانی ڕابردو و ده‌م‌جکردنی ئه‌و زانیاریانه‌یه‌ له‌گه‌ل چالاکی و بێرکردنه‌وه‌ له‌ داهاوتو، که چه‌مکی (به‌ئاگایی خودی) له‌ پیناسه‌ی یادگه‌ی قۆناغیدا ئاماده‌یه‌، هه‌ر بۆیه‌ تولفینگ به‌ کرده‌یی ئامازه‌ی به‌ بێرکردنه‌وه‌ی خودیی (Noetique) کردوه‌، که له‌ ژبیری شیکاری وه‌رگیراوه‌، چه‌مکی (Noese) بریتیه‌ له‌ ئه‌و کرده‌یه‌ی که به‌ هۆیه‌وه‌ بێرده‌که‌ینه‌وه‌، به‌لام یادگه‌ی سیمانتیکی به‌ئاگاییه‌ له‌ بونی جیهان و روداوه‌کانی سه‌ره‌خۆیه‌ له‌ کات، هه‌مو دنیایی تیدا ئاماده‌یه‌، بئ هیچ باه‌ته‌ به‌رده‌ستیک ئه‌م جو‌ره‌ جیاکردنه‌وه‌ی یادگه‌ی سیمانتیکی و قۆناغی تا سالانی (90) به‌رده‌وام بو. به‌لام له‌ بواری زانستی ده‌مارزانیدا مۆدیلی هاوته‌ریبی سکویر (model parallelist) و مۆدیلیکی نوپی (تولفینگ)مان هه‌یه‌. لاری سکویر (Lary squire) له‌ ڕیڤه‌ی

گرنگیدان به ژیری دهستکردیی ههولیی جیاکردنهوهی مهعریفهیی ئاشکراو ئاشکرای دهدا⁽³⁴⁾. ههڕ بویه یادگهی بۆ یادگهی ئاشکراو ئاشکرا دابهشکرد، پروانه وینهی (7).

(schacter) به یادگهیی ئاشکرا ناوی دههه⁽³⁵⁾. بهلام یادگهیی رێکار ههمو مهعریفهیهکی رێکاری تیدا تۆمارکراوه، وهک ئهوهی منداڵ گوپی له هۆرینی سهپارهکهی باوکی بو، دهستهبهجی دهراکهی بۆ دهکاتهوه. له سالانی (90) دا تولفینگ و شاکتز یادگهیی بهکاردا بردن و پیرهوی نواندنی درکپێکردنیان بۆ مۆدیلی یادگه زیادکرد، پروانه وینهی (7) و (8):

پیړه وی نواندنی درکپیکردنی⁽³⁶⁾ کومه لیک پیړه وی لاهه کی له خوده گریټ په یوه ست به پر وپسه کانی درکپیکردنه وه، که به پیواژ وکړدن/پر وپسیدنی زانیاریه کان هله ده سیټ و په یوه ست به (فورم) و بونیادی وشه و پرسته کان به بی گرنگیدان به لایه نی سیمانتیکی، بو نمونه وشه ی (میژ) یان (کورسی) له هر دهق و پرسته یه کدا گویمان لپیټ، ده یناسینه وه به بی گرنگیدان به لایه نی واتایی، پروانه نم رستانه:

(12) ا- میزه که زور جوانه.

ب- من میژنکم کری.

پ- ئارا له سهر میزه که دانیشته وه.

ت- قاجی میزه که شکاوه.

ج- نوساوه به میزه که وه.

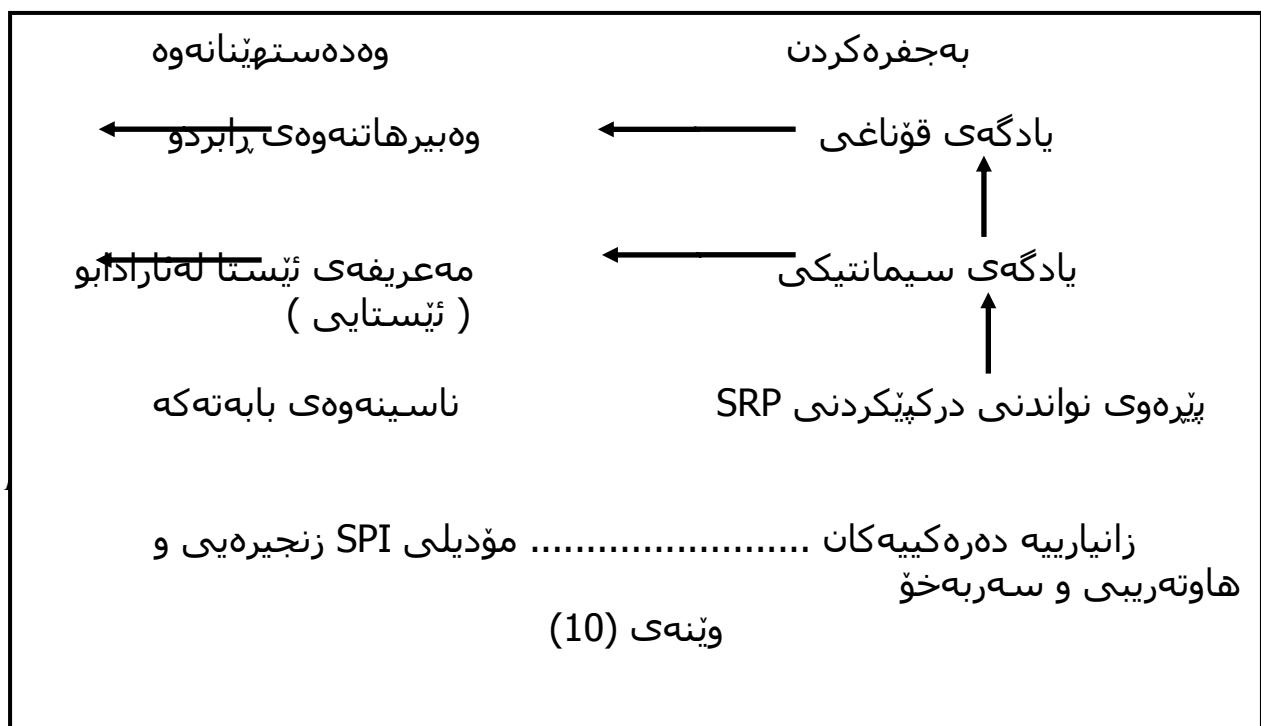
چ- دو (کورسی) یان بو ماسته ر داناوه.

خ- کورد له په رله مانی عیراق دو (کورسی) به ده سته مینا.

ح- بو (کورسی) سه رو کایه تی هه لېژاردن ده کریټ.

د- دیسانه وه شه ری میژو کورسانه.

تولفینگ له مۆدیلی (SPI) زنجیره یی و هاوته ری بی و سه ره خو⁽³⁷⁾ دواگورانکاریه کانی ده خاته رو، پروانه وینه‌ی (9):

له مۆدیلى SPI (زنجیره یی - هاوتەریب و سەر به خو) پرۆسه ی جفهره کردن زنجیره یی به SRP (نواندنی درکپێکردن) دهستپێده کات، به لام خه زنگردن به شیوه یه کی هاوتەریب به سەر هه مو پیره وه که دا دابه شکراره، ههروه ها پرۆسه ی وه دهسته پینانه وه (پرۆسه کی سەر به خو یه). ئەم مۆدیله بو جفهره کردنى زمانى گرنه، چونکه جفهره کردن و په یوه ندى فورم و واتا ره نکه له یادگه ی قوناغیدا مه حال بیت و بی ئەنجام بیت، به لام ده توانیت له یادگه ی سیمانتيکی ئەو په یوه ندى به یه کبدریته وه، له مۆدیلى SPI باس له تیکچونی و به دهسته هینانی زانیاریه کان ده کريت له یادگه ی سیمانتيکی، که ره نکه له یادگه ی قوناغی پرۆسه که چيگيریت، واتا جیاکاری له نپوان ئەو دو جوړه ی یادگه دا ده کريت، به پینچه وان وه مۆدیله که ی سکوير هه ردو یادگه ی روداوه یی (سیمانتيکی) و یادگه ی روداوه یی (قوناغی) پیکه وه په یوه سته کات. زانیان پینان وایه، حالته ی له بیرچونه وه (نه خو شى له بیرچونه وه)، له ناوچونی یادگه ی قوناغییه، ههروه ک نه شته رگه ری بو که سیکی (ه.ز.م) که توشی بیرکۆلی بووه، ئەنجامدراوه، تولفینگ لیکۆلینه وه ی له و حالته کردوه، له ئەنجامدا بوی ده رکه وت، که یادگه ی (مه عریفه و سیمانتيکی) نه خو شه که له ناوچوه، به لام به سه یرکردنی ته له فزیۆن مه عریفه و تیکه یشتنی و وه رگرتنی چه مکه کان ده رباره ی زانیاریه کان زۆر ده بون، وه کو: چه مکی جۆن که نه دی، چه مکی گه شتیکی ئاسمانی، چه مکی پیاوی فه زایى.... تاد، له م حالته دا ناوچه وان په پل رۆلی سه ره که ی هه یه⁽³⁸⁾. هه ر بۆیه په یوه ست به مه عریفه و درککردنی زانیاریه کان و وه رگرتنی چه مکه کان، رافه کردنه سیمانتيکیه کان له یادگه ی درێزخایان ده کريت.

7/1) گرنه گرتن رافه کردنه سیمانتيکیه کان له یادگه ی سیمانتيکیدا:
یادگه ی سیمانتيکی به رپرسه له وه رگرتن و نواندن و پرۆسه یسکردنی مه عریفه و به ئاگایی دونیای (روداوه کان و چه مکه کان و بیروباوه ره کان). هه ر بۆیه ئەم جوړه یادگه یه واتای زیاتر ده به خشیت به وشه و رسته کان و زانیاریمان ده رباره ی چه مکه کان وه بیرده هینته وه، دواتر له رینگه ی ئەزمونیکی درککردن (cognitive) و ده ره نجامگیری (deduction) زانیاریی نویمان پیده به خشیت⁽³⁹⁾. ئەم یادگه یه ته نه ها سه یری زمان ناکات وه ک لایه نی (واتا)، به لکو گرنگی به هه مو لایه نه کانی زمان ده دات، وه ک زانیاریی ده نگی و وینه یی، ههروه ک سالی (1970) ئالان پایفیو (Allan paivio) باس له دو جوړی جفهره کردنی نواندنه ئاوه زیه کان ده کات (ده نگی/زاره کی و بینه یی)، له زانستی ده مارزانی به پراکتیکی باس له بونی پیره ویکى سیمانتيکی

هاوبهش له نڻوان راقهکردنی وشهکان و درکپیکردنی وڻنهکاندا دهکریت، ههروهک پیترسن (Petersen) په کهم تاقیکردنهوهی دهبارهی چالاکی مهعریفی نهجامدا بو پشکنینی په یوهندی نڻوان وهدهستمڼانهوهی سیمانتیکی و واتایی نڻوان وروژنه ره ههستییهکان، به تاییهتی (بینینی و بیستنی) که به ریگهی په پیردنهوه پڼیان ناشنادهبین، له م بارهیهوه تاقیکردنهوه له سه ر نهو وشانه کراوه، که په یوهندی واتاییان به په کهوه ههیه، یان له روی واتاییهوه له په کهوه نریکن، بو نمونه:

سڼو	←	قه پگرتن
شوتی	←	له تکردن
بنڼشت	←	جوین
بهرد	←	تهقاندن
گوڼز	←	شکاندن

هه ر بویه توریکی واتاییمان ههیه، که دابه شدهییت و هاوبه شه له گهل (دارشتههوهی بینینی و زارهکی)⁽⁴⁰⁾. واتا پیرهوی سیمانتیکی هاوبه شه له گهل درکپیکردنی بینینی و زارهکی، یادگهی سیمانتیکی نه گهر له واتای وشهکانهوه سه بریکریت، جوکه ره به سه ر هه مو بوارهکاندا دابه شیوهه، وهک (بینین و دهستلڼدان....تاد)، که واته مهعریفی واتایی له یادگهی سیمانتیکی دابه شدهییت بو خهسلهتی جوړیتی (رهنگ، قه باره، شیوه، جولہ) به هه مان شیوهی پرۆسهی په پیبردن (perception). لیکولینهوه نویهکان باس له دابه شکردنی یادگهی سیمانتیکی له شیوهی پؤل (taxinomiques) ده کهن، بیروکهی نواندنی سیمانتیکی له ریگهی پؤلینکردنهوه جیاوازه له نواندن له ریگهی خهسلهتی شتهکانهوه (رهنگ، قه باره، شیوه، جولہ) و درکپیکردنی بابه ته که، وهدهستمڼانهوهی وشهکان له ریگهی بینینی وڻنه شتهکانهوه دهییت، بو نمونه پیشاندانی وڻنه میوهکان له قوناعی بنه رتهیدا بو مه بهستی فیرکاری به کاردیت، نه م تاقیکردنهوانه له لایه ن ئەلیکس مارتن (Alex martin) نهجامدراوه، که به ریگهی پیشاندانی وڻنه ناژه له کان یان میوهکان داوی وه بیرهاتنهوهی زانیاریهکان دهکات له کهسه پیشکراوهکان⁽⁴¹⁾. له م بارهیهوه یروانه:

	←	سڼو
	←	شاتو
	←	پشیلہ
	←	میروله

خهزنکردنی وشهکان ا دهییت، واته به ته نه خهزنکردنی وشهکان بییه، به سو لایه نی وایس ده دربه وه، به تاییهتی لهو تاقیکردنهوانه له سه ر فره واتایی (polysemy) دهکریت، واتا وشهیهک زیاتر له

واتایه کی هه ییت، بۆ نمونه وشه ی (jam) به مانای مورهبای دیت، ههروهها ئه و جامه ی که مورهباکه ی تیدا هه لده گیریت⁽⁴²⁾. یان له رسته دا به پپی ده وره به و بارو حاله ت، وشه کان واتای جیاواز وه رده گریت. بۆ نمونه وشه ی (دهرمان)، پروانه ئه م رسته نه:

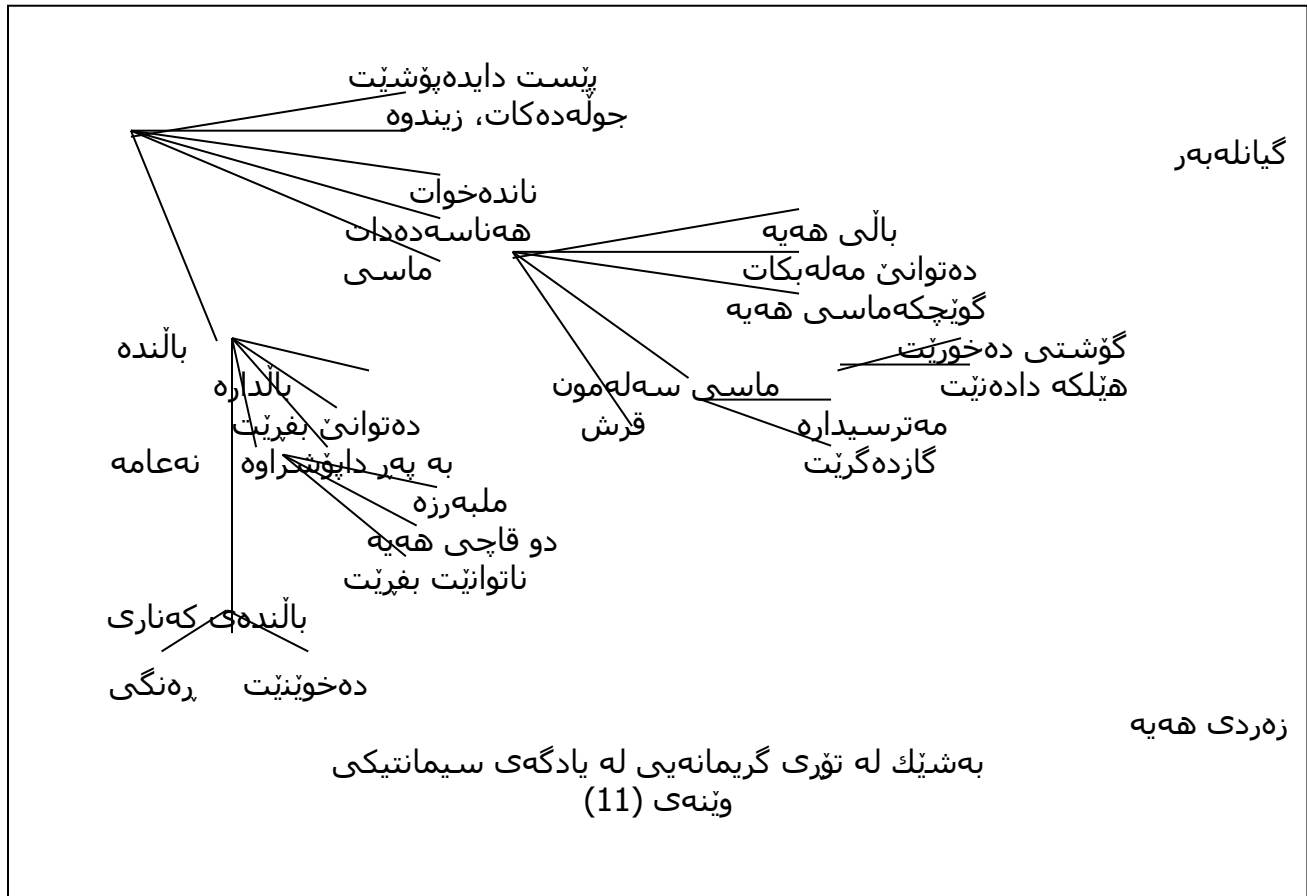
(13) أ- نه خۆشه که دهرمانه که ی خوارد. (بۆ چاره سه ر)
 ب- دکتۆره که دهرمانه که ی به گران فرۆشت. (گرانی دهرمانه که)
 پ- کۆکاگه دهرمانی به سه رچوی فرۆشته. (نایاسایی)
 ت- حکومه تی عیراق به شه دهرمانی هه ریمی پری. (سیاسی)
 ج- ژنه که هه ندیک دهرمانی کرده خواردنه که وه. (کۆمه لایه تی)
 ج- ده رده که ی بی دهرمانه. (بی چاره سه ر)
 ح- هه یچ شتی که دهرمانی ده ردی ئه و ناکات. (مینافۆری)
 بارکلی و ئه وان ی تر توانایی وشه کان له گرتنه وه ی زنجیره یه که له واتایی ئه گه ری به (نهرمی واتایی/المرونة الدلالية) ناوده به ن، بادیلی (1967) باسی ئه وه ده کات، که توانای وه بیره اتنه وه ی زانیارییه کان له ناوچه ی فه زای سیمانتیکی (semantic space) ده ستپیده کات، نه که پیناسه ی وشه کان که له فه ره نگیه، هه ر بۆیه که سه کان فیری وشه کان نابن، به لکو فیری راقه کردنی سیمانتیکی وشه کان ده بن، هه ر بۆیه لیره دا گرنگی به ریکخستنی ئه و (راقه کردنه واتاییانه)⁽⁴³⁾ ده ریت له یادگه دا، به تایه تی یادگه ی سیمانتیکی، چونکه له یادگه ی سیمانتیکی وه ده ستپینانه وه ی زانیارییه کان زۆر خیرایه، بۆ نمونه:

(14) أ- ئایا سه گ ئازه له؟ به لی.
 ب- چ میوه یه که به پیتی (گ) ده ستپیده کات؟ وه که (گیلاس).
 پ- ئایا خه یار میوه په؟ نه خیر.
 ت- ئایا پشیله ئازه له؟ به لی.
 ج- ئایا پشیله زینده وه ره؟ به لی.
 ج- ئایا سیو میوه په؟ به لی.
 خ- چ گیانله به ریک له ئاودا ده ژی و به پیتی (م) ده ست پیده کات؟ وه که (ماسی)

به پپی ئه و مه عریفه و زانیارییه ی له یادگه ی سیمانتیکی هه لگه راوه، ده توانریت له که متر له یه که چرکه وه لامی ئه و پرسیارانه بدریته وه به به لی یان نه خیر، یان وه بیره اتنه وه ی زانیارییه که.

زۆریه ی لیکۆلینه وه کان باسی له شیکارکردنی واتایی له یادگه ی سیمانتیکی ده که ن، یان په یوه ستبونی واتایی وشه کان پیکه وه هاتنیان ده که ن، واته پیکه وه هاتن و به یه که داچونی واتایی (Associative overlap)، به تایه تی له حاله تی وه ده ستپینانه وه ی وشه کان به شیوه ی سه ره خوۆ ئازاد، هه ر بۆیه له و باره یه وه باس له گرنگی ریکای تۆری واتایی و پۆله کان له یادگه ی سیمانتیکی ده که ن، چونکه ریکه به و وشانه ده دات، که له روی واتاوه سه ر به هه مان پۆلن، پیکه وه خه زنبکرین⁽⁴⁴⁾.

مۆدیلی نوێ له شێوهی تۆری واتایی له لایهن کولنیزو کویلان (1969) پیشکهشکرا، که باس له بونیادی پله داریتی یادگهی سیمانتیکی دهکات، چونکه وشهکان له پلهی بهرزوه بو پلهی نزم ریکندهخریت⁽⁴⁵⁾. پروانه وینهی (11):

گیانله بهر
 به پێست داپوشراوه
 ده خوات
 جوله دهکات و زیندوه
 له پال ئەم نیشانه و خهسله تانهی سه ره وه بالندهی که ناری که (گیانله به ره)
 ده توانیت هه لگری نیشانه کانی گیانله بهر و بالنده ییت و هه ندیک نیشانه ی تر
 وه ربگریت، بو نمونه:

که ناری
 ده خوینیت، پرهنگی زهردی ههیه

ئەو نمونانەى لە پۆلهکاندا دانراون، بریتین لە بونیادی خەزنکردنی زانیارییەکان (گیانلەبەر، پالندە، کەناری....تاد)، بەلام شیکارکردنی نیشانەو خەسلەتی وشەکان (زیندو، بالدار، هەناسەدان،.....تاد) بریتین لە پێواژۆی زانیارییەکان و وەدەستەپێنانەوێ زانیارییەکان⁽⁴⁶⁾. هەر بۆیە پێش ئەوێ باس لە خەزنکردنی مەعریفەو زانیارییەکان لە یادگەى سیمانتیکی بکەین، دەپێت پێکخستن و وەدەستەپێنانەوێ زانیارییەکان و هەمەجۆرکردنی زانیارییەکان لەم یادگەىدا باسبکریت.

ئەنجامەکان

- 1- لە پرۆسەى فێرکردندا دەپێت گەرنگی بە واتای وشەو پرستەکان و پراڤەکردنی واتای وشەکان بەدەریت، نەك لەبەرکردن و وەبیرھاتنەوێ.
- 2- پراڤەکردنی واتای وشەو پرستەکان لە یادگەى درێژخایاندا پەپوێستن بە پەپێبێردنەکان لە یادگەى هەستى و وەبیرھاتنەوێ زانیارییەکان لە یادگەى کورتخایان، بۆیە دەپێت لە قوێاغى بنەرەتیدا درککردنە هەستییەکان بەھێزبکریت، توانای وەبیرھاتنەوێ خێراى زانیارییەکان پەرەپێدەریت.
- 3- واتای وشەکان بە تەنھا پەپوێست نییە بە فەرھەنگى ئاوەزى، کە پێناسەو چەمكى وشەکانى تێداهەلگیراوە، بەلکو دەپێت لە یادگەى سیمانتیکیدا باس لە فەزای سیمانتیکی بکریت، کە وەبیرھاتنەوێ زانیارییەکان و مەعریفە دنیاویەکان لەم فەزایەدا گەرنگی بۆ پراڤکردنی پرستەو دەپێردراوەکان.
- 4- لە فەزای سیمانتیکیدا، زانیارییەکان لە شێوێ تۆرێكى واتایی بە شێوێیەكى گەرممانەکارى پێکبخریت، تا پێکخستنەکە باشتریت، مەعریفەو درککردنەکان بە واتای دەپێردراوە زمانییەکان لای قسەکەرى کورد فراوانتر دەپێت و ئەزموون و کەلتورو بارودۆخ و حالەتەکان لە پراڤکردنی فۆرمە زمانییەکان پەرەچاودەکریت.

پەراویزەکان:

- (1) بۆ زانیاریی زیاتر لەبارەى قوتابخانەى رەفتارى و زانستى دەرونیى ئەزموونى، پروانە: [شیلان ئەحمەد ئیسماعیل(2015: 66)، ئافێستا کەمال مەحمود(2012: 43)].
- (2) زانستى درککردن زانستیکە لە ئەنجامى بەپەکداچونى زانستى دەروناسى و سايکوژمانەوانى و زیرەكى دەستکردو...تاد سەریھەلداوە. بۆ زیاتر پروانە: [شیلان ئەحمەد ئیسماعیل(2015: 69)].
- (3) سامى محمد ملحم (2000: 261).
- (4) مېشك لە چوار پلى سەرەكى پێکدیت:(دیوارەپل، پشتهپل، ناوچەوانەپل، لاجانەپل). بۆ زانیاریی زیاتر پروانە: [لارس مېلین(2010: 42)، لورون بوتى(2012: 11)].
- (5) لورون بوتى(2012: 24).
- (6) امتثال زین الدین (2010: 10).

- (7) امتثال زين الدين (2010: 31)، حلمى المليجى (2004: 83).
- (8) راضى الوقفى (2000: 226)، خديجة بن فليس (2000: 51).
- (9) حلمى المليجى (2004: 84)، الاء زهير (2010: 5).
- (10) امتثال زين الدين (2010: 37).
- (11) سه رهراى ئه وه ولانهى له لايهن (دوبيران و ريبو) له فهره نسا و (وليم جيمس) له ئه مريکا بۆ جياکردنه وهى يادگه و به شهبه شکردنى، به لام يه کيتى يادگه تا سالانى 1950-1960 کارپيڤده کرا و په سه ندبو، له سالانى دواتردا باس له جياکردنه وهى به شهکانى يادگه ده کرا. يروانه: [لورون بوتى (2012: 24)].
- (12) R.C. Atkinson et R. Mschiffrrin, Human memory of Learning and motivation, k.w. Spencer, New York, Academic press, 1968, p (89 - 195).
- ههروهها لورون بوتى (2012: 40).
- (13) امتثال زين الدين (2010: 33).
- (14) له په يجى ئيننه رنيت: [http://documents.tips/documents/-doc].
- (15) سولو روبرت (2000: 137).
- (16) امتثال زين الدين (2010: 137).
- (17) يروانه سه رچاوهکانى پروگرامى خوښندنى بنه ره تى:
- a) Exploring the world of science (2016:21).
- b) -Language (2015: 65-.70.-71)
- (18) لورون بوتى (2012: 32 - 33).
- (19) امتثال زين الدين (2010: 84).
- (20) لورون بوتى (2012: 35).
- (21) G. sperling, The informantion available inbrief presentation, psychological monograph, 74, n 498, 1960.
- (22) مسعد ابو الديار (2012: 35).
- (23) مسعد ابو الديار (2012: 37).
- (24) لورون بوتى (2012: 36).
- (25) جوړهکانى به جفره کردن بریتيه له:
- 1- جفره کردنى ونه يى: نواندى شتهکان له پروى قه باره و شپوه و پرهنگ.
- 2- جفره کردنى دهنگى: نواندى نيشانه دهنگيهکان.
- 3- جفره کردنى زاره کى: نواندى خهسله تى دهنگهکان.
- 4- جفره کردنى جوله يى: نواندى جوله يى.
- 5- جفره کردنى ده پردراوه يى: نواندى زانياريهکان به ريگه ي وشهکان. يروانه:
- [http://documents.tips/documents/-doc]
- (26) Solso. R .L, and short, B.A, color recognition, Bulletin of thepsychonomie, society, 1979, p(275- 277).
- (27) امتثال زين الدين (2010: 110).
- (28) ئان تايپور (1996: 81).
- (29) لورون بوتى (2012: 37).
- (30) لورون بوتى (2012: 38).

- (31) A. Baddely, The Episodic Buffer: A new component of working memory? Trends Cogn. Sci, 4(11), 417\423, 2000.
- (32) A.M. Collins et M. R. Quillian, Retrieval Time from semantic memory, J. Verbal Learn Behav. 8, 240\247, 1969.
- (33) a) E. Tulving et W. Donaldson, Organization of Memory, New York, Academic Press, 1972.
ب. لورون بوتی (2012: 40).
- (34) a. E. Tulving, Elements of Episodic Memory, Oxford: Clarendon Press, 1983.
ب. لورون بوتی (2012: 43).
- (35) N. J. Cohen et L. R. Squire, Preserved Learning and Retention of Pattern – Analyzing Skill in Amnesia: Dissociation of Knowing How and Knowing That, Science, 210, 4466, 267\270, 1980.
- (36) D.L. Schacter C.Y. Chi et al. Implicit Memory: A Selective Review, Annu. Rev. Neurosci, 16, 159\182, 1993.
- (37) E. Tulving et D. L. Schacter, Priming and Human Memory Systems, Science, 247\301, 1990.
- (38) E. K. Warrington et L. Weiskrantz, A New Method of Testing Long Term Retention with Special Reference to Amnesic Patients, Nature, 217, 972\974, 1968.
(40) لورون بوتی (2012: 85).
- (39) A. Paivio, Mental Representations: A Dual Coding Approach, New York, Oxford University Press, 1986.
ههروههها پروانه: لورون بوتی (2012: 89).
- (41) A. Martin J, V. Haxby, F. M. Lalonde, C. L. Wiggset L. G. Nuge – Leider, Discrete Cortical Regions Associated with Knowledge of Color and Knowledge of Action, Science, 270, 702\710, 1995.
- (42) ئان تایلور (1996: 80).
- (43) ئان تایلور (1996: 81).
- (44) ئان تایلور (1996: 82).
- (45) ئان تایلور (1996: 83).
- (46) ئان تایلور (1996: 85).

سه‌چاوه‌کان

- 1- به زمانی کوردی:
1- ئاقیستا که مال مه‌حمود، پروسه سایکۆلۆژیسه‌کان له زمانی کوردیدا، به‌رێوه‌به‌ریتی چاپ و بلاوکره‌وه‌ی سلیمانی، سلیمانی، 2012.
- 2- لارس میلین، سایکۆلۆژی زمان، وه‌رگێرانی / غازی عه‌لی خورشید، بلاوکره‌وه‌ی ئه‌کادیمیای کوردی، هه‌ولێر، 2010.

- 3- شيلان ئەحمەد ئيسماعیل، تتكرده بىر سەكان لە بەكالىبونى (فۆرم) و (واتا)دا، نامەى ماستەر، زانكۆى سلیمانى، 2015.
- ب- بە زمانى عەرەبى:
- 4- امتتال زين الدين، علم النفس المعرفي، دار المنهل اللبناني، بيروت، ط2، 2012.
- 5- ان تايلور... و اخرون، ت: عيسى سمعان، مدخل الى علم النفس، منشورات الوزارة الثقافة، دمشق، ج2، ط2، 1996.
- 6- حلمي المليجي، علم النفس المعرفي، دار النهضة العربية، بيروت، 2004.
- 7- راضي الوقفي، مقدمة في علم النفس، دار الشروق للنشر والتوزيع، عمان، ط4، 2000.
- 8- سامي محمد ملحم، صعوبات التعلم، دار المسيرة للنشر، الاردن، ط1، 2002.
- 9- سولسو روبرت، علم النفس المعرفي، ت/نجيب الصيوه واخرون، مكتبة الانجلو المصرية، القاهرة، 2000.
- 10- لورون بوتى، الذاكرة اسرارها والياتها، ت/ عز الدين الخطابي، هيئة ابوظبي للسياحة والثقافة، الامارات العربية المتحدة، ط1، 2012.
- 11- مسعد ابو الديار، الذاكرة العاملة وصعوبات التعلم، سلسلة اصدارات مركز تقويم وتعليم الطفل، مكتبة الكويت، ط1، 2012.
- 12- الاء زهير، المعالجة المعرفية وعلاقتها باسلوب (الاستقلال- مقابل اعتماد) على مجال الادراكي وفق الانظمة التمثيلية، بحث وصفي، 2010.
- 13- خديجة بن فليس، انماط السيادة النصفية للمخ والادراك والذاكرة البصريين، اطرحة دكتوراه، جامعة الاخوة، منتورى - القسنطينة، الجزائر.

پ- بە زمانى ئینگلیزى:

- 14- A.Baddely, The Episodic Buffer: Anew component of working memory? Trends cogn. sci, (11), 2000.
- 15- A.M.collins et M .R.Quillian, Restreival Time from semantic memory, J.verbal Learn Behav. 8, 1969.
- 16- A.paivio , mental representations : Adual coding approch , Newyork , oxford university pres ,
- 17- AMartin J, V. Haxby, F. M, Lalode, C. L. wiggset L. G .nuge – Leider, Discrete cordical regions associated with knowledye of color and knowledye of action, science, 1995.
- 18- D.L.schacter C.Y. chiuetal. Implicit memory: Aselective Review, Annu, Rev Neurosci, 1993.
- 19- E .K .warrington et.L. Weiskrant 2, New method of testing Long term retention with special reference to ammesic patients, 1968.

- 20- E. Tulving et D. L. Schacter, priming and Human memory systems, science, 1990.
- 21- G. Sperling, The information available in brief presentation, psychological monograph, 1960.
- 22- N. J. Cohen et L. R. Squire, preserved Learning and retention of pattern – analyzing skill in amnesia: Dissociation of knowing how and knowing that, science, 1980.
- 23- R.C. Atkinson et, R. M. Schiffrin, Human memory of Learning and motivation, k.w. spencer, Newyork, Academic press, 1968.
- 24- Solso, R.L, and short, B.A, color recognition, Bulletin of the psychonomic society, 1979.
- 25- <http://documents.tips/documents/>
- 26- Exploring the world of science (2016).
- 27- Language (2015)

لیستی زاراهه کان

ئینگلیزی	عەرەبی	کوردی
Associative overlap	التعاظل الربطي	پێکهوه هاتن/بهیه کدا چوونی واتایی
Attention	الانتباهة	وریا کردنهوه
Decoding	التشفير	به جفره کردن
information brute	المعلومات الأولية/خام	زانباریه سه ره تاییه کان
sciences neurology	العلوم العصبية	زانستی ده ماری
Perception	الأدراك الحسي	پهپێردن
Processing	المعالجة	پهواژوو/به پرۆسه دا بردن

semantic space	الفضاء الدلالي	فهزای سیمانتيکی
Memory	الذاكرة	یادگه
Warness	التحذير	ئاگادارکردنهوه

یوخته

ئهم لیكۆلینهوهیه دهچیتته چوارچۆیهی زانستی زمانی دركکردن و زانستی زمانی دهمارزانی، لهم بوارهدا وهكو ئامپريك تهماشای مېشكى مروف دهكریت، كه یادگه رۆلېكى سهرهكى ههیهو هاوشیوهی كۆمپیوتەر ییواژووی بهپرۆسهدابردنی زانیارییهكان دهكات، واته وهگرتن و بهجفرهکردن و پاراستنی زانیارییهكان و وهدهستهپنانهوهی، ئهم میکانیزمانه پهیوهست به جۆرهکانی بونیادی یادگه و مۆدیلهکانی یادگه خراوهتهرو، ههروهها بهکارهینانی ئهم پرۆسانه له راقهکردنی وشه و دهپریدراوهکانی ئاخوتنی کوردی، كه سویدیکی سهرهکی ههیه له میکانیزمی خهزنکردنی وشهكان له شیوهی تۆریکی واتایی پهیوهست به پهیپبردن و دركکردنهکانی قسهکهرو گوینگر، دواتر رېكخستنی وشهكان لهو تۆرهدا ئهرکی سهرهکی پسپۆرانی زمانه.

الملخص

هذا البحث تدخل في الاطار العلم اللغة المعرفي والعلم اللغة العصبي، في هذا الصدد ينظر الى مخ الانسان كالة الحاسبة حيث يقوم بالمعالجة المعلومات وتشفيرها والحفاظ عليها وتخزينها واستعادتها. حاول الباحث عرض هذه الآليات نظراً للبنيات الذاكرة وخصائصها وأنواعها وبالتالي استخدامها في عملية (التأويلات الدلالية) للكلمات والتعبير الكوردية، حيث لها اهميتها الكبيرة لتنظيم عملية تخزين الكلمات على شكل الشبكات الدلالية التراتبية المتعلقة بالعملية الادراك والمعرفة لدى المتكلم والمتلقي.